

2021.

FINANSIJE

ČASOPIS ZA TEORIJU I PRAKSU FINANSIJA

- **Goran Nikolić**
SPOLJNOTRGOVINSKA ROBNA RAZMENA SRBIJE I RUSIJE 2000-2021: DINAMIČKA I STRUKTURNA ANALIZA
- **Stefan Vržina**
STANJE I PERSPEKTIVE UGOVORA O IZBEGAVANJU DVOSTRUKOG OPOREZIVANJA: SLUČAJ REPUBLIKE SRBIJE
- **Maja Milojević Kolarević**
PORESKI TRETMAN DIGITALNE IMOVINE U REPUBLICI SRBIJI
- **Sanja Bakić**
AHP METODA KAO DETERMINANTA UPOTREBE SAVREMENIH BANKARSKIH PROIZVODA NA USPEŠNOST POSLOVANJA BANAKA
- **Nemanja Jakovljević, Jovanka Jakovljević**
UTICAJ GLOBALNE PANDEMIJE COVID-19 NA ODGOVORNOST LICA ANGAŽOVANIH NA POSLOVIMA REVIZIJE
- **Miloš Dimitrijević**
ZNAČAJ EFIKASNOSTI POLJOPRIVREDNO-PREHRAMBENOG SEKTORA ZA IZVOZ REPUBLIKE SRBIJE

FINANSIJE

ČASOPIS ZA TEORIJU I PRAKSU FINANSIJA

Godina LXXVI

Broj: 1-6/2021

Osnivač i izdavač: Ministarstvo finansija Republike Srbije, Beograd, Kneza Miloša 20
www.mfin.gov.rs

*Osnivačka i izdavačka prava preuzeta od Ministarstva finansija SRJ na osnovu
Sporazuma o prenosu osnivačkih prava br. 651-01-1/2003.*

Za izdavača: Siniša Mali, ministar finansija

Uređivački odbor: prof. dr Veroljub Dugalić, Luka Tomić, prof. dr Gordana Ilić-Popov,
prof. dr Pavle Petrović, prof. dr Dejan Popović, prof. dr Božidar Raičević, prof. dr
Nebojša Savić, prof. dr Nikola Stevanović, prof. dr Kata Škarić, prof. dr Boško Živković
Šire članstvo Uređivačkog odbora: prof. dr Mihail Arandarenko, Miodrag Arsić, prof.
dr Boris Begović, prof. dr Aleksandra Jovanović, prof. dr Milena Jovičić, dr Boško
Mijatović, dr Branko Milanović (Vašington), Božo Novoselac, prof. dr Željko Šević
(London)

Glavni urednik: Ana Pančić

Zamenik glavnog urednika: prof. dr Dejan Popović

Redakcija: Časopis FINANSIJE, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Kneza
Miloša 20, 11000 Beograd. E-mail: casopis.finansije@mfin.gov.rs

Štampa: Štamparija Ministarstva finansija Republike Srbije, Kneza Miloša 20, 11000
Beograd

*Prvi broj časopisa FINANSIJE izašao je 26. januara 1946. godine.
Od 1. maja 1949. godine, osnivač časopisa je Savezno ministarstvo finansija.
Od 1. januara 2003. godine, prava osnivača i izdavača časopisa preuzima
Ministarstvo finansija Republike Srbije.*

Izuzetan doprinos razvoju časopisa dali su: dr Bogoljub Lazarević, dr Milan Golijanin i prof. dr Miroslav Petrović

Copyright©2004-2021 by Ministarstvo finansija Republike Srbije
Sva prava zadržana.

FINANSIJE

Časopis za teoriju i praksu finansija

76 godina, br. 1–6/2021

Beograd

SADRŽAJ

Goran NIKOLIĆ

SPOLJNOTRGOVINSKA ROBNA RAZMENA SRBIJE I RUSIJE 2000-2021:
DINAMIČKA I STRUKTURNA ANALIZA

str. 7 - 25

Stefan VRŽINA

STANJE I PERSPEKTIVE UGOVORA O IZBEGAVANJU DVOSTRUKOG
OPOREZIVANJA: SLUČAJ REPUBLIKE SRBIJE

str. 26 - 45

Maja MILOJEVIĆ KOLAREVIĆ

PORESKI TRETMAN DIGITALNE IMOVINE U REPUBLICI SRBIJI

str. 46 - 74

Sanja BAKIĆ

AHP METODA KAO DETERMINANTA UPOTREBE SAVREMENIH
BANKARSKIH PROIZVODA NA USPEŠNOST POSLOVANJA BANAKA

str. 75 - 91

Nemanja JAKOVLJEVIĆ, Jovanka JAKOVLJEVIĆ

UTICAJ GLOBALNE PANDEMIJE COVID-19 NA ODGOVORNOST LICA
ANGAŽOVANIH NA POSLOVIMA REVIZIJE

str. 92 - 113

Miloš DIMITRIJEVIĆ

ZNAČAJ EFIKASNOSTI POLJOPRIVREDNO-PREHRAMBENOG SEKTORA ZA
IZVOZ REPUBLIKE SRBIJE

str. 114 - 135

PRIKAZI

Džozef E. STIGLIC: NAROD, VLAST I PROFIT: PROGRESIVNI KAPITALIZAM U
DOBA NEZADOVOLJSTVA

Biljana Vitković

str. 136 - 141

FINANCE

Journal for the theory and practice of finance

76 years, No 1–6/2021

Belgrade

CONTENTS

Goran NIKOLIĆ

FOREIGN TRADE OF SERBIA AND RUSSIA 2000-2021:
DYNAMIC AND STRUCTURAL ANALYSIS

pp. 7 - 25

Stefan VRŽINA

STATE AND PERSPECTIVES OF DOUBLE TAXATION AVOIDANCE
AGREEMENTS: A CASE OF THE REPUBLIC OF SERBIA

pp. 26 - 45

Maja MILOJEVIĆ KOLAREVIĆ

TAX TREATMENT OF DIGITAL ASSETS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

pp. 46 - 74

Sanja BAKIĆ

AHP METHOD AS A DETERMINANT OF THE USE OF MODERN BANKING
PRODUCTS ON THE PERFORMANCE OF BANKS

pp. 75 - 91

Nemanja JAKOVLJEVIĆ, Jovanka JAKOVLJEVIĆ

THE IMPACT OF THE COVID-19 GLOBAL PANDEMIC ON THE
RESPONSIBILITY OF AUDITORS

pp. 92 - 113

Miloš DIMITRIJEVIĆ

THE IMPORTANCE OF EFFICIENCY OF THE AGRI-FOOD SECTOR FOR
EXPORTS OF THE REPUBLIC OF SERBIA

pp. 114 - 135

REVIEWS

Džozef E. STIGLIC (Joseph E. STIGLITZ): NAROD, VLAST I PROFIT:
PROGRESIVNI KAPITALIZAM U DOBA NEZADOVOLJSTVA (PEOPLE,
POWER, AND PROFITS: PROGRESSIVE CAPITALISM FOR AN AGE OF
DISCONTENT)

Biljana Vitković

pp. 136 - 141

SPOLJNOTRGOVINSKA ROBNA RAZMENA SRBIJE I RUSIJE 2000-2021: DINAMIČKA I STRUKTURNA ANALIZA¹

FOREIGN TRADE OF SERBIA AND RUSSIA 2000-2021: DYNAMIC AND STRUCTURAL ANALYSIS

Goran NIKOLIĆ
Institut za evropske studije
goranvnikolic@gmail.com

Sažetak

Sa Rusijom postoji, u korist Srbije, asimetrična zona slobodne trgovine koja, zbog „izuzetaka“ za proizvode kod kojih dve zemlje imaju snažne izvozne potencijale, onemogućava punu realizaciju spoljnotrgovinskih potencijala obe strane. Posle solidnog rasta u prvih 13 godina 21. veka, razmena dve države praktično stagnira, sa robnim izvozom koji beleži marginalan porast. Struktura izvoza Srbije u Rusku Federaciju (RF) po faktorskoj intenzivnosti proizvoda ukazuje da se skoro polovina izvoza bazira na resursnim i primarnim proizvodima (znatno više nego kod ukupnog izvoza zemlje) i da se tu situacija znatno pogoršala. Na strani uvoza iz RF, dominantan deo čine resursni proizvodi (energenti) i to se nije bitno menjalo tokom posmatranog razdoblja. Na nepovoljnu strukturu razmene ukazuje i veoma nizak indeks intra-industrijske trgovine dve zemlje, kao i visok koeficijent koncentracije izvoza Srbije u RF.

Na bazi projekcija MMF-a o solidnom ukupnom rastu razmene Srbije u narednom petogodištu, te očekivanim efektima Sporazuma sa Evroazijskom ekonomskom unijom (EAEU), koji bi mogao podstaći izvoz poljoprivredno-prehrambenog sektora, posebno cigareta, možemo očekivati nastavak rasta razmene sa RF. Međutim, trend pada udela ove zemlje u ukupnom izvozu i uvozu teško da će biti zaustavljen što je povezano sa povećanom umreženošću zemlje u globalne lance snadbevanja kompanija iz EU koje postaju najveći srpski izvoznici.

¹Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta za evropske studije za 2021. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

Ključne reči: izvoz, uvoz, slobodna trgovina, struktura, intra-industrijska trgovina, 2000-2021.

Abstract

There is an asymmetric free trade zone with Russia, in favour of Serbia, which, due to „exceptions” for products where the two countries have strong export potentials, prevents the full realization of the foreign trade potentials of both sides. After solid growth in the first 13 years of the 21st century, trade between the two countries practically stagnates, with merchandise exports recording a marginal increase. The structure of Serbia's exports to the Russian Federation (RF) by factor intensity of goods indicates that almost half of exports are based on resource- and primary-intensive products (significantly more than the country's total exports) and that the situation has significantly worsened. On the side of imports from the RF, the dominant part consists of resource-intensive products (oil, natural gas) and this did not change significantly during the observed period. The unfavorable structure of mutual trade is also vivid through the very low index of intra-industry trade between the two countries, as well as the high Serbian export concentration index to the RF.

Given IMF projections on solid overall growth in Serbia's trade in the next five years, and the expected effects of the Agreement with the EAEU - which could encourage exports of the agri-food sector, especially cigarettes - we can expect continued growth in trade with Russia. However, the declining trend of this country's share in Serbian trade is unlikely to be stopped, which is related to the increased networking of the country in the global value chains created by EU companies, which are becoming the largest Serbian exporters.

Keywords: export, import, free trade, structure, intra-industry trade, 2000-2021.

JEL: F14.

UVOD

Baziran na primeni slobodne trgovine između Srbije sa Rusijom, Kazahstanom i Belorusijom, od jula 2021. godine otpočelo je sprovođenje novog Sporazuma o slobodnoj trgovini između Republike Srbije i Evroazijske ekonomske unije (EAEU). Iako su potpisnici ovog sporazuma pet zemalja, za Srbiju je njegov najvažniji deo onaj koji se odnosi na produbljivanje saradnje sa najvećim trgovinskim partnerom među njima – Rusijom, s kojom se poslednjih godina beleži slaba dinamika međusobne razmene, između ostalog, povezano i sa zapadnim sankcijama prema Moskvi, ali i sa padom cene energenata na globalnom tržištu, posebno od 2014. godine. Ovaj sporazum je jedan od najvažnijih sporazuma o slobodnoj trgovini koji je Republika Srbija zaključila u prethodnom periodu, naročito zbog činjenice da on znači proširenje liste robe koja se izvozi bez naplate uvoznih dažbina (čak 99% robe iz Carinske tarife). Ono što je najvažnije je da Srbija zadržava izuzetno povlašćen tretman pri izvozu na rusko tržište (na koje otpada 9/10 trgovinske razmene sa EAEU) što je bio jedan od glavnih ciljeva pregovora².

² Inače, Sporazum je proširen na još dve države – Jermeniju i Kirgiziju, a zadržan je visok stepen liberalizacije trgovine koji se primenjivao prema bilateralnim sporazumima o slobodnoj trgovini sa RF, Belorusijom i Kazahstanom.

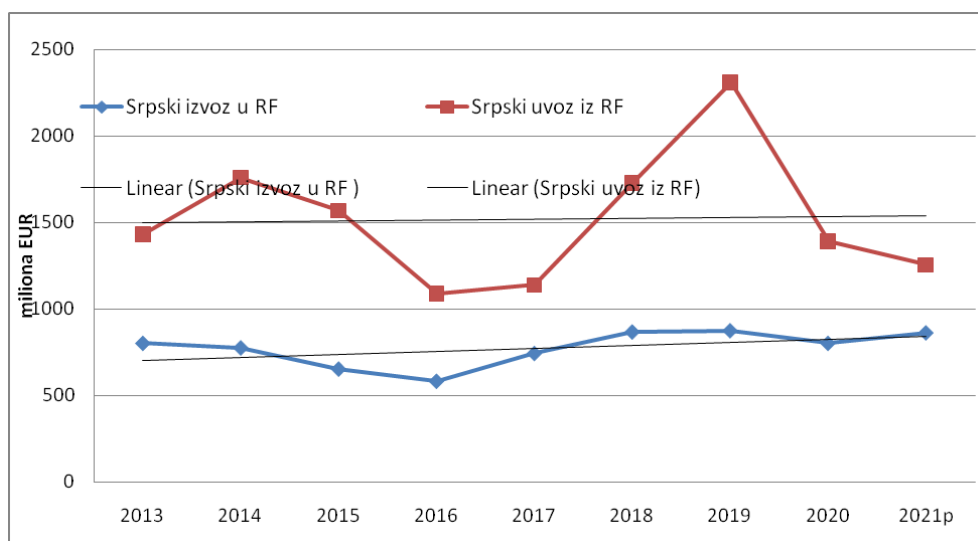
Prema novom Sporazumu, roba se može kupovati i prodavati i na osnovu kupoprodajnih ugovora sa trećim licima - posrednicima (Plutonlogistics, 2021).

DINAMIKA SPOLJNOTRGOVINSKE RAZMENE SRBIJE I RUSIJE OD 2000. GODINE

Iako je tokom perioda 2000-2021. postignut solidan rast međusobne robne razmene, u poslednjih osam godina, uzimajući u obzir i projektovanu vrednosti za 2021. godinu (baziranu na trendu u prvih devet meseci te godine, sa blagorastućim izvozom u RF od 6,9%, te opadajućim uvozom iz te zemlje: – 4,6%, izraženo u evrima), razmena Rusije i Srbije praktično stagnira, sa robnim izvozom koji beleži marginalan porast. Imajući u vidu snažan rast izvoza i uvoza koji Srbija ostvaruje sa ostatkom sveta, udeo RF u ukupnoj razmeni Srbije se smanjuje (grafikon 1).

U periodu od početka ovog stoleća, srpski izvoz u RF imao je snažan rast. Izraženo u evrima, porastao je sa 92 miliona evra 2000. godine na 800 miliona evra 2020. godine, dok je uvoz povećan sa 303 na 1.388 miliona evra u istom razdoblju. Na osnovu tih podataka izračunali smo prosečnu stopu rasta robnog izvoza u posmatrane dve decenije i ona je iznosila 11,4%, što je nešto niže od stope rasta ukupnog izvoza (11,8%), dok je npr.

Grafikon 1: (Linearni) Trend robne razmene Srbije i Rusije 2013-2021.

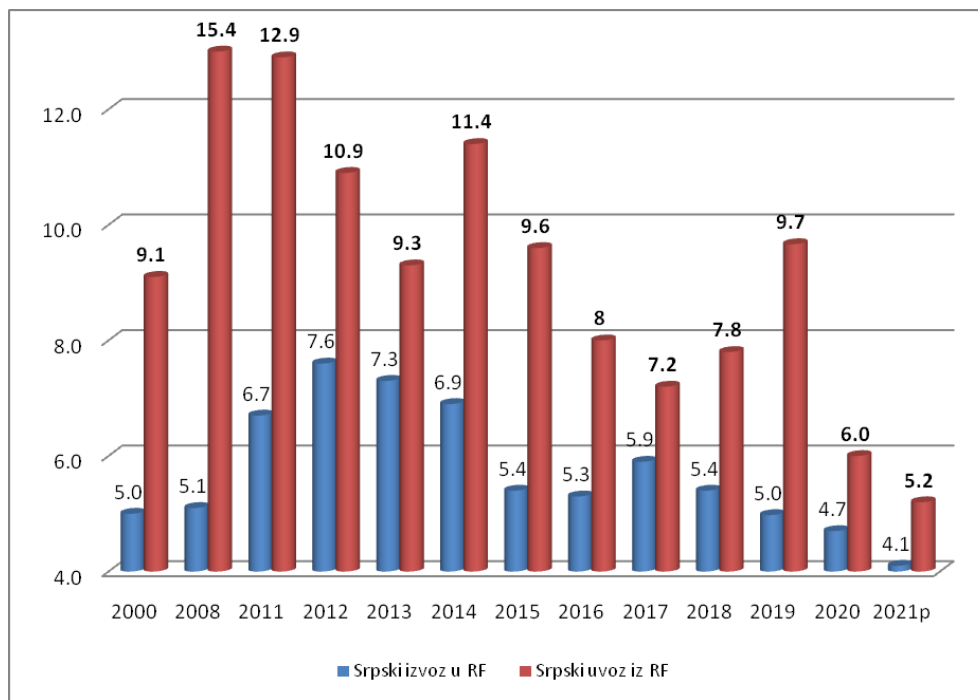

Izvor: RZS (2021).

rast izvoza u EU28 bio znatno brži (15,8% prosečno godišnje). Uvoz iz RF je takođe imao sporiju dinamiku od ukupnog i uvoza iz EU28, rastući 7,9% prosečno u prve dve decenije 21. veka, naspram 10,1%, odnosno 12,1% (ukupni i robni uvoz iz EU28). Uzimajući dinamiku rasta za prvih devet meseci 2021. godine (rast izvoza u RF od 6,9%, uz stopu rasta ukupnog robnog izvoza od 28,1%; te pad uvoza Srbije iz Rusije od 4,6% dok je ukupni uvoz rastao 23,4%) i projektujući je na celu godinu, izračunali smo i prosečne diskretne stope rasta razmene za period 2000-2021. godina koje ukazuju na dalje usporavanje dinamike izvoza i posebno uvoza iz RF. Naime, dok je prosečna stopa rasta ukupnog izvoza Srbije 13% za tih 21 godinu, rast robnog

izvoza u RF se usporio na 11,2%. Uvoz iz RF je takođe imao sporiju dinamiku od ukupnog uvoza, rastući 7,3% prosečno u prvih 21 godinu 21. stoleća, dok je ukupan uvoz prosečno povećavan za 10,3% u istom razdoblju. Naravno, ovakve razlike u stopama rasta impliciraju opadanje udela RF u ukupnom robnom izvozu i uvozu Srbije od 2000. do 2021. godine što se može videti na priloženom grafikonu. Ovde treba dodati da je pad udela uvoza poslednjih godina posledica smanjenja cena energenata, te da će njihov porast tokom 2021. izvesno povećati udeo RF u ukupnom uvozu Srbije tokom 2022. godine (npr. cena gasa se računaju na osnovu cena nafte, ali tek nakon proteka devet meseci) (grafikon 2).

Grafikon 2: Tendencije udela srpske robne razmene sa RF 2000-2021.

Izvor: RZS (2021).

STRUKTURNI ASPEKT SPOLJNOTRGOVINSKE RAZMENE SRBIJE I RUSIJE

Cilj ovog rada je, pored analize dinamike, takođe i proučavanje strukturnih promena domaćeg izvoza i uvoza iz RF, naravno, uzimajući u obzir dostignuća zemlje na ukupnom planu kada je struktura robne razmene u pitanju. Kada je u pitanju struktura srpskog robnog izvoza na tržište RF i ukupnog, korišćeni su podaci iz baze podataka Uprave

carina Srbije, odnosno Ujedinjenih nacija o robnoj trgovini (The United Nation COMTRADE Database, 2020) za 2007. i 2019. godinu prema Standardnoj međunarodnoj trgovinskoj klasifikaciji (SMTK). Podaci za ukupni izvoz Srbije preuzeti su sa sajta, odnosno iz saopštenja Republičkog zavoda za statistiku - RZS (2021). Namerno nismo koristili podatke za 2020-2021. godinu koji zbog krize uzrokovane pandemijom COVID 19 iskrivljavaju stvarnu sliku strukture međusobne razmene dve države.

Ključno pitanje koje se nameće je da li je posle 2000. godine došlo do promene faktorske intenzivnosti izvoza Srbije u RF (i domaćeg uvoza iz RF) u pravcu porasta proizvoda više faze prerade. U tabeli 1 date su tendencije domaćeg izvoza u RF klasifikovanog po faktorskoj intenzivnosti (u skladu sa Kandogan, 2005, 31) u 2007. i 2019. godini. Zarad komparacije, izračunali smo udele istih grupacija za ukupan domaći izvoz i uvoz u istim godinama. Korišćena metodologija uzima u obzir pretežnu faktorsku intenzivnost robnih odseka SMTK. Budući da Kandogan (2005) tretira samo industrijske proizvode, mi smo, radi obuhvatnosti, uključili i primarne. Primarni proizvodi (*primary commodities*) su definisani u skladu sa grupisanjem robnih sektora i odseka prema metodologiji UNCTAD (2019, 1-2), koja obuhvata sledeće sektore: 0 (hrana i žive životinje) + 1 (pića i duvan) + 2 (sirove materije, nejestive, osim goriva) + 3 (mineralna goriva i maziva) + 4 (životinjska i biljna ulja i masti) i odsek 68 (obojeni metali). Grupacija koja obuhvata primarne i resursne proizvode, pored prethodno definisanih primarnih, obuhvata i resursno intenzivne industrijske proizvode, koji su, u skladu sa Kandogan (2005), sledeći SMTK odseci: 51 (organski hemijski proizvodi), 56 (đubriva; osim sirovih), 61 (koža, proizvodi od kože i obrađena krzna), 63 (proizvodi

od plute i drveta; osim nameštaja), 64 (hartija, karton i proizvodi od celuloze) 66 (proizvodi od nemetalnih minerala), 67 (gvožđe i čelik), dok je odsek 68 već uključen u primarne. Druga grupacija, čije smo tendencije posmatrali (definisana od strane istog autora), obuhvata radno intenzivne proizvode, odnosno sledeće SMTK odseke: 62 (proizvodi od kaučuka), 65 (predivo, tkanine i tekstilni proizvodi), 69 (proizvodi od metala, nigde nepomenuti), 79 (ostala transportna sredstva i oprema), te skoro ceo sektor 8 (razni gotovi proizvodi), bez odseka 87 (profesionalni, naučni i kontrolni instrumenti) i 88 (fotoaparati, optički proizvodi, časovnici). Na kraju, sve *human (and physical) capital* intenzivne proizvode, bez obzira na nivo primenjene tehnologije, integrisali smo u jednu umesto tri grupacije, koja obuhvata najveći deo sektora 5 (hemijski proizvodi) isključujući odseke 51 i 56, ceo sektor 7 (mašine i transportni uređaji) bez odseka 79, kao i odseke 87 i 88 (Kandogan, 2005, 31). Naravno, postoje brojna metodološka ograničenja koja korišćenje strukturalnih indikatora kakav je ovaj, posebno za manje ekonomije, kakva je i srpska, nosi. Naime, incidentan porast udela jednog ili dva odseka, što pri inače malom obimu izvoza nije teško postići, može potpuno promeniti strukturu i prikazati je kao veoma naprednu ili obrnuto.

U periodu nakon 2007. godine, zaključno sa 2019. godinom, koja intencionalno ne obuhvata krizni „pandemijski” period (budući da se struktura razmene u 2020-2021. godini dramatično promenila usled postojećeg „lokdauna”), posmatrajući udeo *human and psysical capital* grupacije, koja najviše opredeljuju sumarni kvalitet strukture izvoza, i koju čine proizvodi višeg nivoa finalizacije, može se govoriti o značajnom pogoršanju kvaliteta srpskog robnog izvoza u RF. S druge strane, udeo radno intenzivnih odseka je pao. Dodatno, na loše stanje kvaliteta

domaćeg izvoza u RF ukazuje i snažan rast učešća primarnih i resursno intenzivnih proizvoda, koji su sa trećine u 2007. godini porasli na oko 46%, što ukazuje da je izvoz, praktično, postao još više zasnovan na proizvodima niže faze prerade, gde Srbija ima komparativne prednosti. Generalno, struktura izvoza Srbije u RF po faktorskoj intenzivnosti proizvoda pokazuje da se većinski deo domaćeg izvoza, tokom posmatranih godina, bazirao na resursnim i primarnim proizvodima i da se tu situacija znatno pogoršala (tabela 1).

Tabela 1: Promena strukture robne razmene Srbije i Rusije 2007-2019.

Faktorska intenzivnost proizvoda	Srpski izvoz u RF 2007.	Srpski izvoz u RF 2019.	Srpski uvoz iz RF 2007.	Srpski uvoz iz RF 2019.
Udeo primarno i resursno intenzivnih proizvoda	32.9	46.4	92.1	83.0
Udeo radno intenzivnih proizvoda	21.5	27.7	0.7	9.4
Udeo <i>human-capital</i> intenzivnih proizvoda	45.7	25.9	1.6	5.9
<i>Udeo sektora 7 SMTK</i>	<i>30,4</i>	<i>13,1</i>	<i>1,2</i>	<i>9,3</i>

Izračunato na osnovu podataka RZS (2007) i Uprave carina Republike Srbije (2019).

Kada se posmatra struktura ukupnog domaćeg izvoza po faktorskoj intenzivnosti vidi se da je ona povoljnija od strukture izvoza u RF, dok su tendencije obrnute. Ovaj pomak se može povezati sa integracijom srpske ekonomije u globalne lance vrednosti (Global Value Chains - GVCs), posebno one evropske, gde su investicije iz Nemačke i Italije, sa otvaranjem kompanija skoro isključivo za izvoz (istina, u velikoj meri robe koje se ne može smatrati visokotehnološkom), odigrale ključnu ulogu.

Ako pogledamo strukturu ukupnog uvoza Srbije, može se primetiti da dominantan deo uvoza čine *human and physical capital* i resursno intenzivni proizvodi (svaki preko dve petine u 2007. godini),

da bi se udeo *human and physical capital* intenzivnih proizvoda povećao u 2019. godini što je tendencija povezana sa povećanom sofisticiranošću srpske uvozne tražnje. Na strani uvoza iz RF, kao što je i očekivano, dominantan deo čine resursni proizvodi, i to se nije bitno menjalo tokom posmatranog razdoblja (uvoz Srbije iz Rusije prvenstveno se zasniva na nafti i derivatima i gasu, a u manjoj meri na robama kao što su: đubriva; prediva, tkanine i tekstilni proizvodi; obojeni metali). Tokom posmatranog perioda došlo je do značajnog povećanja razmene dve zemlje, ali se njihovo učešće u trgovini smanjilo, usled bržeg rasta ukupne trgovine (tabela 2).

Tabela 2: Struktura ukupnog izvoza i uvoza Srbije po faktorskoj intenzivnosti proizvoda 2007-2019. (u %)

Proizvodi	Izvoz		Uvoz	
	2007	2019	2007	2019
Primarni i resursno intenzivni	54,4	40,3	44,8	36,9
Radno intenzivni	24,1	23,0	13,8	14,8
<i>Human and physical capital</i>	21,4	36,6	41,3	47,4

Izvor: Nikolić Goran, Nikolić Ivan (2020).
Nikolić Goran (2020). Nikolić Goran (2020b).

Kada je u pitanju domaći izvoz u RF zabeležen je negativan trend u vidu pada udela sektora 7, koji najviše opredelju kvalitet razmene. Naime, njegovo učešće je 2007. godine iznosilo 30,4%, a 2019. godine tek 13,1% ukupnog izvoza Srbije u Rusiju. Učešće sektora 7 u 2007. godini iznosilo je 1,2%, a u 2019. godini 9,3% od ukupnog uvoza Srbije iz Rusije.

Gledano po H-S (*Harmonized System*) klasifikaciji, najvažniji proizvodi izvezeni u Rusiju tokom 2020. godine bili su: jestivo voće i orasi; kora agruma ili dinje (20%); mašine, mehanički aparati, nuklearni reaktori, kotlovi; njihovi delovi (11%); guma i proizvodi od gume (8%); odeća i dodaci za odeću, pleteni ili kukičani (8%); farmaceutski proizvodi (6%); uljano seme i plodovi uljarice; razna zrna, semenke i plodovi (5%); papir i karton; proizvodi od papirne mase, papira ili kartona; plastika i proizvodi od plastike. Na strani uvoza dominantnu poziciju držali su: mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije (bitumenske materije) sa čak 44% ukupnog uvoza iz RF; roba koja nije navedena na drugom mestu (14%); đubriva (10%); duvan i proizvedene zamene za duvan; avioni, svemirski brodovi i njihovi delovi; plastika i proizvodi od plastike; neorganske hemikalije; organska ili neorganska jedinjenja plemenitih metala, metala retkih zemalja; guma i proizvodi od gume.

Među najvažnijim ruskim investitorima je „Gaspromnjeft” koji je kupio većinski paket akcija NIS-a za 400 miliona evra, zatim „Lukoil”, privatizacijom srpskog „Beopetrol”-a za 300 miliona dolara. Takođe, 2010. godine ruski „Jugorosgas” obezbedio je sredstva za izgradnju magistralnog gasovoda Niš-Leskovac u dužini od 52 kilometra. Osim energetike, ruski investitori ulagali su i u druge sektore - obojenu metalurgiju, mašinogradnju, hemijsku industriju, turizam i bankarstvo. Dve velike ruske banke otvorile su filijale u Beogradu, kako bi podržale investicione projekte. Naime, najveća ruska banka „Sberbanka” kupovinom austrijske „Folksbanke” započela je poslovanje u Srbiji.

Među najvećim izvoznicama iz Srbije u Rusiju su „Tarkett” Bačka Palanka, „Hemofarm” Vršac, „Farmakom” Šabac, Valjaonica bakra „Sevojno”, Fabrika bakarnih cevi „Majdanpek”, „Goša fom” Smederevska Palanka, „Tigar Tajers” Pirot, „Enia” Bačka Palanka, „Moskomerc” Beograd i „Simp” Vranje. S druge strane, najviše iz Rusije uvoze Naftna industrija Srbije, „Srbijagas”, Valjaonica aluminijuma „Sevojno”, Fabrika bakarnih cevi „Majdanpek”, „Promist” Novi Sad, „Euro gas” Subotica, kao i beogradske kompanije „Petrobart”, „Jugoimport SDPR” i „Merkatus”.

KOEFICIJENT INTRA-INDUSTRIJSKE RAZMENE SRBIJE I RUSIJE

Karakter strukture razmene sa Rusijom odlikava se i analizom koeficijenata intra-industrijske trgovine Srbije i Rusije u posmatranom periodu. Biće izračunavan Grubel-Lojdov (standardni) indeks za posmatrani period. Inače, koeficijent intra-industrijske razmene pokazuje koliko se razmena vrši između proizvoda iste statističke nomenklature (u našem slučaju trocifrene SMTK). Zemlje u razvoju ostvaruju nizak nivo intra-industrijske trgovine odnosno inter-industrijsku trgovinu koja se, uglavnom, svodi na razmenu proizvoda koji pripadaju različitim robnim grupama. U tzv. zemljama u tranziciji je tokom devedesetih godina ovaj pokazatelj znatno porastao, što govori o pozitivnim promenama njihove spoljnotrgovinske robne strukture.

$$GL_j = \frac{\left(\sum_{i=1}^n (X_{ij} + M_{ij}) \right) - \sum_{i=1}^n (X_{ij} - M_{ij})}{\sum_{i=1}^n (X_{ij} + M_{ij})}$$

X_{ij} - izvoz određenog sektora

M_{ij} - uvoz određenog sektora

gde „i” (sektor) = 1... n

Na osnovu izvršenih izračunavanja na trocifrenom nivou SMTK vidi se da je koeficijent intra-industrijske trgovine Srbije

i Rusije izrazito nizak i da je u periodu 2000-2019. godina došlo do marginalnog rasta (tabela 3). Vrednosti koeficijenta ukupne intra-industrijske razmene Srbije (kao i sa EU: 0,572 u 2018. godini) nisu komparativno posmatrano visoki, ali su znatno viši od Grubel-Lojdovog indeksa za trgovinu između Rusije i Srbije. Izrazito nizak Grubel-Lojdov koeficijent je sasvim logičan jer Rusija nisku intra-industrijsku razmenu ostvaruje sa većinom zemalja u svetu budući da je veliki izvoznik energenata koji praktično pripadaju samo dvema robnim grupama.

Tabela 3: Koeficijenti
intra-industrijske razmene
2000-2019.
(Grubel-Lojdov indeks)

Razmena	2000	2003	2019
Srbija - Rusija	0,036	0,017	0,050
Srbija - svet	0,346	0,362	0,540

Izvor: Izračunato na osnovu baze podataka Republičkog zavoda za statistiku i Uprave carina Srbije.

SMTK, Revizija III (za svet podaci za 2018. u koloni 2019)

Dakle, intra-industrijska trgovina Srbije sa Rusijom je veoma niska jer se ruski izvoz u Srbiju sastoji uglavnom od sirove nafte, gasa (i metala). Takođe je evidentno da je indeks intra-industrijske trgovine za ukupnu trgovinu Srbije relativno nizak što ukazuje na njenu nepovoljnu trgovinsku strukturu,

posebno uzimajući u obzir njene vrednosti za napredne tranzicione zemlje (npr. Grubel-Lojdov indeks za Češku u 2018. godini iznosio je 0,732).

KOEFICIJENTI KONCENTRACIJE IZVOZA I UVOZA

I z r a č u n a v a n j e m koeficijenata koncentracije izvoza i uvoza mogu se jasnije uvideti strukturne karakteristike spoljnotrgovinske razmene Republike Srbije sa Ruskom Federacijom. Radi utvrđivanja nivoa koncentracije izvoza (uvoza) koristićemo modifikovani Gini-Hirschmanov koeficijent koncentracije robnog izvoza (uvoza). Maksimalna vrednost ovog indeksa je 1 ako je ceo izvoz (uvoz) iz jednog sektora ili robne grupe. Velika disperzija izvoza (uvoza) daje nisku vrednost ovog koeficijenta.

$$C_{xj} = \left(\sqrt{\sum_{i=1}^n (X_{ij} / X_j)^2} - \sqrt{1/n} \right) / 1 - \sqrt{1/n}$$

$i = 1 \dots n$

n - broj robnih grupa

X_{ij} - vrednost izvoza (uvoza) sektora „i” iz zemlje „j” u određenoj godini

X_j - vrednost ukupnog izvoza (uvoza) date zemlje u istoj godini.

Kada je u pitanju razmena

sa Rusijom, koeficijent robne koncentracije izvoza Srbije je znatno viši od koeficijenta koncentracije ukupnog izvoza što je očekivano imajući u vidu da se radi o manjem broju proizvoda (robnih grupa) koje se izvoze u te zemlje, odnonsa zbog, u dobroj meri, inter-industrijskog karaktera robne razmene dve zemlje. Kada je u pitanju uvoz iz Rusije koeficijent robne koncentracije uvoza je vrlo visok, što je očekivano imajući u vidu da gro uvoza iz Rusije čine robne grupe 333 (nafta, mineralna ulja) i 334 (ulja od nafte i minerala) (tabela 4).

Interesantno je porediti koeficijente koncentracije robnog izvoza i uvoza jer je koeficijent koncentracije uvoza Srbije iz Rusije u stvari koeficijent koncentracije izvoza Rusije u Srbiju. Na osnovu tabele 4 može se videti da je koncentracija izvoza Rusije u Srbiju znatno viša nego što je koncentracija izvoza naše zemlje u Rusiju što je posledica velikog izvoza energenata Rusije u Srbiju i u manjoj meri niske specijalizacije srpske privrede.

Koncentracija ukupnog izvoza Rusije je, prirodno, vrlo visoka, dok je uvoz ove zemlje dosta razućen. Na osnovu baze podataka UNCTAD Stat (2021), po podacima za poslednju dostupnu godinu (2020) može se videti da je indeks koncentracije robnog izvoza RF dosta visok (0,265), iako nešto niži nego prethodnih godina (2019: 0,315; 2018: 0,327;

Tabela 4: Koeficijent koncentracije
robne razmene Srbije i Rusije

	Izvoz Srbije			Uvoz Srbije		
	2000	2003	2019	2000	2003	2019
Rusija	0,247	0,299	0,175	0,321	0,604	0,352
Svet	0,088	0,080	0,080	0,128	0,079	0,101

Izvor: Izračunato na osnovu baze podataka Republičkog zavoda za statistiku i Uprave carina Srbije. SMTK, Revizija III (za svet podaci za 2018. u koloni 2019)

2017: 0,303), posebno u poređenju sa tzv. zemljama u tranziciji (u 2020. godini isti indeks za Poljsku iznosi 0,063, za Bugarsku 0,085, za Rumuniju 0,112). Kada je u pitanju koncentracija robnog uvoza, ona je veoma niska (0,054 u 2020. godini), slična kao i za Poljsku (0,048), Bugarsku (0,056) ili Rumuniju (0,053).

POTENCIJAL ZA RAST KUPOVNE MOĆI KAO FAKTOR DODATNE TRAŽNJE ZA SRPSKIM (I RUSKIM) UVOZOM

Budući da Srbija na tržište RF dobrim delom izvozi proizvode široke potrošnje, eventualni rast kupovne moći ruske populacije mogao bi biti podsticaj domaćem izvozu, posebno posle dobijenih dodatnih olakšica predviđenih sporazumom iz jula 2021. godine.

Na osnovu podataka u tabeli 5 koji se dominantno referišu na projekcije buduće tražnje u RF (i Srbiji), posebno uvozne, možemo

izvesti neke zaključke o potencijalu za rast srpskog izvoza. Prvo, rast BDP-a će biti relativno skroman, dok će rast volumena uvoza roba i usluga, iako znatno viši, biti nedovoljan da znatnije podstakne uvoznju tražnju, i time eventualno tražnju za proizvodima iz Srbije (u odsustvu proaktivnih mera domaćih preduzeća). Ono što je takođe bitno, i rast izvoza, prema projekciji MMF-a, će biti skroman, što implicitno ukazuje na očekivanu stabilizaciju cena sirove nafte i gasa, dva glavna izvozna artikla RF (što je veoma važno za srpsku platnobilansu poziciju).

Kada je u pitanju potencijal rasta srpskog izvoza u narednom petogodištu, on, iako znatno viši od potencijal ruskog izvoza, nije takav da može da obezbedi snažan porast izvoza, posebno ne na tržišta van EU (izvoz u EU ima znatno bržu dinamiku rasta od ukupnog izvoza u poslednjih dvadeset godina). Ono što može biti interesantno za ruski ne-energetski izvoz u Srbiju (odnosno uvoz Srbije iz Rusije ne računajući sirovu naftu

Tabela 5: Projekcije izabраниh makroekonomskih indikatora RF i Srbije
2022-2026.

	2022	2023	2024	2025	2026
RUSIJA					
Stopa rasta BDP-a	2.9	2	1.8	1.7	1.6
BDP, milijardi tekućih dolara	1704	1754	1813	1876	1944
BDP po stanovniku, tekući dolari	11,664	12,024	12,451	12,908	13,399
Rast volumena uvoza roba i usluga	6.8	1.6	1.5	1.6	1.7
Rast volumena izvoza roba i usluga	5.6	2.0	1.7	1.6	1.6
SRBIJA					
Stopa rasta BDP-a	4.5	4.5	4.0	4.0	4.0
BDP, milijardi tekućih dolara	65.7	71.3	76.9	83.1	89.5
BDP po stanovniku, tekući dolari	9,561	10,422	11,279	12,235	13,229
Rast volumena uvoza roba i usluga	7.0	6.2	5.8	6.1	6.1
Rast volumena izvoza roba i usluga	6.7	5.9	5.9	5.9	6.3

IMF, October, 2021 Database.

u prirodni gas) je solidan porast srpske uvozne tražnje (što se može videti kroz projektovan rast srpskog BDP-a ili volumena uvoza roba i usluga). Naravno, bazična stvar kod srpskog uvoza iz RF biće cena energenata u narednih pet godina, budući da se zemlja isključivo snadbeva prirodnim gasom i naftom iz te zemlje (eventualni uvoz iz Kazahstana ide preko ruskih firmi).

MMF (IMF, 2021, October) projektuje da će prosečna cena barela Brent sirove nafte pasti za 1,5% u 2022. godini, da bi se blag silazni trend nastavio u svakoj sledećoj godini do 2026. godine,

kada će prosečna cena biti za 13% manja nego u 2021. godini. Inače, cene sirove nafte tipa Brent se ugovaraju (*Brent Crude Oil Futures Price by Contract Month*) za mart 2022. godine po ceni od 81,8 dolara po barelu, nešto niže od ugovorene cene za decembar 2021. godine koja iznosi 84,2 dolara za barel (*Crude Oil Price Forecast: 2021, 2022 and Long Term to 2050; 2021*).

Kada je u pitanju ruski prirodni gas, MMF (IMF, 2021, October) predviđa da će njegova prosečna cena ostati praktično nepromenjena u 2022. godini u odnosu na 2021. godinu, da bi

potom iz godine u godinu opadala zaključno sa 2026. godinom, kada bi trebalo da bude na 53,3% prosečne vrednosti iz 2021. godine. To implicira da nakon povećanih izdataka, tj. rasta vrednosti uvoza po tom osnovu, u prvom kvartalu 2022. godine Srbija može očekivati prvo stabilizaciju, a potom pad uvoznih troškova po pitanju prirodnog gasa.

PERSPEKTIVE I BARIJERE PORASTU MEĐUSOBNE RAZMENE

Tokom posmatranog perioda došlo je do značajnog povećanja razmene dve zemlje, ali se njihovo učešće u ukupnoj trgovini smanjilo. Zapadne sankcije prema RF su negativno uticale na srpsku razmenu sa ovom zemljom, a posebno je indikativna razlika u stopama rasta između dva perioda. Naime, u periodu 2000-2013. godina, uprkos krizi 2008-2009. godine, Srbija je zabeležila snažan rast izvoza (i uvoza) u Rusiju. Prosečan rast iznosio je 18,1%, izračunat na osnovu podataka izraženih u evrima, dok je uvoz porastao za 12,7%. Usledio je snažan pad u periodu 2015-2016. godina, sa neznatnim oporavkom kasnije tako da su obe stope rasta u razdoblju 2013-2020. godina bile praktično na nuli. Nema sumnje da je presudan faktor za značajan pad ruske spoljne trgovine pad cena goriva, ali je takođe jasno da ulogu igraju i efekti sankcija EU.

Treba dodati i to da je devalvacija rublje smanjila spoljnu uvoznju tražnju za srpskim izvozom.

Analizirajući efekte Sporazuma Srbije sa EAEU iz jula 2021. godine, Ivan Nikolić (2021) smatra da je taj ugovor najznačajniji za poljoprivredu i prehrambenu industriju. Sa aspekta vrednosti, najznačajniji proizvod koji bi mogao doprineti prirastu domaćeg izvoza u bescarinskom režimu su cigarete. Imajući u vidu tarifne kvote od dve milijarde komada godišnje, on procenjuje da bi po tom osnovu izvoz mogao biti dodatno povećan za oko pedeset miliona evra, pre svega u RF. Pored toga, preferencijalni tretman sada dobijaju i određene vrste sireva i rakija, ali je njihov potencijal, gledajući prirast robnog izvoza, skroman, ne veći od pet miliona evra. Interesantni proizvodi za tržište EAEU mogu biti i: konzervirano voće i povrće, džemovi, sokovi, kompoti, sadnice jestivog voća i kalema ruža, lekovi, keramičke pločice, nameštaj, hrana za kućne ljubimce (dok bi se mogla unaprediti kooperacija u građevini i informacionim industrijama). Takođe, inostrane kompanije u Srbiji bi mogle da iskoriste slobodan, bescarinski pristup tržištima EAEU. Naime, među prvih deset najznačajnijih izvoznika iz Srbije u Rusiju, koja čini dominantan deo izvoza na tržište EAEU, devet su korporacije koje su vlasništvu stranih investitora.

Referišući se na istu temu Maksakova (Максакова, 2018, 41-42) smatra da za EAEU saradnja sa Srbijom (u okviru Sporazuma o slobodnoj trgovini) može biti u značajnoj meri profitabilna, uzimajući u obzir mogućnosti proširenja prodajnih tržišta i jačanja interakcije sa balkanskim regionom u celini, kao i u smislu korišćenja mogućnosti preferencijalne interakcije u više pravaca (uključujući diverzifikaciju investicionih veza sa partnerima, proširenje industrijske, poljoprivredne i tehnološke kooperacije, intenziviranje saradnje u prerađivačkoj industriji i industriji visoke tehnologije, kao i uspostavljanje dijaloga sa EU). Za Srbiju glavne prednosti učešća u slobodnoj zoni su ostvarivanje sopstvenog trgovinskog i investicionog potencijala u zemljama EAEU, proširenje režima slobodne trgovine na sve zemlje EAEU, revidiranje liste izuzetaka od slobodne trgovine sa Rusijom, Belorusijom i Kazahstanom. Uprkos činjenici da je izvoz poljoprivrednih proizvoda izuzetno važan za Srbiju, uključujući tržište EAEU, zemlja nije koristila u potpunosti taj dodatni podsticaj da poveća svoju ponudu hrane, koja je nastala u kontekstu politike sankcija i kontra-sankcija između EU i Rusije. Autorka procenjuje da ta prilika za Srbiju nije limitirana, te zemlja može zauzeti svoju nišu na Evro-azijskom tržištu. Pozicioniranje kao

„most“ između Evrope i Evroazije je najkorisnije za Srbiju, a sporazum sa EAEU može doneti ekonomske koristi, ojačati investicioni potencijal i uopšte osnažiti pozicije Srbije na međunarodnoj sceni. Bitno je da integracija sa EAEU ne isključuje razvoj odnosa sa EU. Kako zaključuje Maksakova (Максакова, 2018, 43), Srbija ima šansu da formira nezavisniju i uravnoteženiju ekonomsku politiku, s obzirom na nedostatak realnih izgleda za integraciju u EU u bliskoj budućnosti. S tim u vezi, postoji hitna potreba za efikasnim razvojem i usvajanjem posebnih aktivnosti, odnosno politika, usmerenih na jačanje saradnje u novom formatu zone slobodne trgovine između EAEU i Srbije. I Rusiji i Srbiji je potrebno da bolje iskoriste više od režima slobodne trgovine, pre svega sporazum o podsticanju međusobnoj zaštiti kapitalnih investicija. Razvijanjem investicione saradnje za Srbiju, Rusiju i ostale zemlje EAEU stvaraju se mogućnosti za ulazak na tržišta i evropskih i azijskih regija, kao i privlačenje investicija, mobilizaciju sredstava za finansiranje infrastrukturnih projekata. Razvojem saradnje sa EAEU, Srbija može učiniti kvalitativno novi iskorak ka integraciji u svetsku ekonomiju.

Ono što se čini gotovo izvesnim je da će se tokom treće decenije ovog veka nastaviti, inače značajno apsolutno povećanje

srpskog izvoza, na šta ukazuju, pored procena referentnih organizacija i iskustva drugih tranzicionih zemalja. Procene iz srednjoročne projekcije Ministarstva finansija RS (2020) ukazuju na očekivani rast robnog izvoza na 22,9 milijardi EUR u 2022. godini i uvoza na 29,4 milijardi EUR, što je u skladu sa projekcijama MMF-a koje ukazuju na brzi rast obima izvoza roba i usluga u periodu 2022-2026. godina (izvoz roba i usluga trebalo bi da raste po prosečnoj stopi od 6,1%, a uvoz od 6,2%). Na bazi toga može se očekivati nastavak rasta razmene sa RF, ali verovatan pad udela ove zemlje u ukupnom izvozu i uvozu Srbije, što je bila tendencija i poslednjih godina, povezana sa povećanim značajem EU u ukupnoj trgovini zemlje (uslovljeno umreženošću zemlje u globalne lance snabdevanja kompanija iz Zapadne Evrope koje postaju najveći izvoznici Srbije).

Treba dodati da je negativan faktor za konkurentost srpskog izvoza na ruskom tržištu bila drastična depresijacija rublje od sredine 2014. godine (Xe Currency Data API, 2021), dok je dinar faktički bio fiskiran prema evru u poslednjih sedam godina. Skoro pa prepolovljena vrednost ruske monete prema valuti evrozona učinila je uvoz skupljim na ruskom tržištu, što je otežalo posao domaćim privrednim subjektima u konkurenciji sa ruskom preduzećima. S druge strane,

pozitivan efekat proistekao je iz pada cene energenata (smanjeni izdaci za uvoz sirove nafte i prirodnog gasa), što je bio i glavni razlog tako snažne depresijacije (ruska moneta je izgubila 43% svoje vrednosti prema evru od sredine juna 2014. godine do sredine oktobra 2021. godine).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Sa Rusijom (odnosno EAEU) postoji asimetrična, u korist Srbije, zona slobodne trgovine (oformljena avgusta 2000. godine, a poslednji put proširena jula 2021. godine). Međutim, to, takođe, znači da se određena roba stavlja kao izuzetak i na nju se primenjuju carine ili kvote (kada su kvote ispunjene, carine se plaćaju). Problem je u tome što su izuzeci obično oni proizvodi koje bi jedna ili druga strana mogla u značajnoj meri staviti na tržište, odnosno izvoziti.

Na kraju, jasno je da su tradicionalno prijateljstvo dva naroda, relativno razvijene poslovne veze, sličnost jezika i kultura faktori koji pospešuju ekonomsko povezivanje dve države. Kada je u pitanju dolazak ruskog kapitala u Srbiju do sada nismo bili svedoci značajnijih investicija (osim NIS-a i Lukoil-a) iako postoji zainteresovanost za energetski i metalski kompleks. Respektabilno rusko tržište, odnosno povlašćen tretmana srpskih preduzeća usled zone slobodne trgovine između

dve zemlje, mnogi strani investitori vide kao prednost Srbije u odnosu na druge zemlje regiona i šansu za izvoznju ekspanziju (ta preduzeća bi mogla videti lociranje svoje proizvodnje u Srbiji kao put za osvajanje ruskog tržišta). Treba imati u vidu da izvoz na rusko tržište komplikuju tri carinska režima koja su trenutno na snazi. Pored zone slobodne trgovine, za neobuhvaćene proizvode čiji značaj i broj nije mali, primenjuje se i režim najpovlašćenije nacije, kao i preferencijalni tretman (postoje tri liste izuzetaka koje se, dobrim delom, odnose na proizvode koje bismo mi mogli da izvozimo u Rusiju). Carina se plaća na akcizne robe (alkohol, cigarete), pamučne tkanine, belu tehniku, putničke automobile. Problem za domaće izvoznike predstavlja i procedura oko dobijanja pečata za uverenje o poreklu robe jer bar polovina komponenti izvezenog proizvoda mora biti domaćeg porekla.

U poslednje vreme učinjeni su značajni napori da bi se rusko tržište što više otvorilo i postojeći trgovinski debalans smanjio. U Privrednoj komori Srbije je osnovana sekcija za Rusiju u koju je ušao znatan broj preduzeća, napravljena je lista proizvoda za kojima postoji velika tražnja na ruskom tržištu (auto gume, vagoni, cisterne, akumulatori, trakori, nameštaj), doneta je odluka da domaća preduzeća koordiniraju

napore po granama ili proizvodima. Ulažu se napori da se dodatno aktivira građevinarstvo. Jasno je da u osvajanje ruskog tržišta treba krenuti od provincije, a ne od Moskve, gde je konkurencija suviše snažna.

LITERATURA

1. Crude Oil Price Forecast: 2021, 2022 and Long Term to 2050 (2021). <https://knoema.com/infographics/yxptpab/crude-oil-price-forecast-2021-2022-and-long-term-to-2050>.

2. IMF, 2021. Online database. Retrieved October 13, 2021 from the World Wide Web <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October>.

3. Kandogan, Yener (2005). Trade Creation i Diversion Effects of Europe's Regional Liberalization Agreements. William Davidson Institute, *Working Paper, Number 746*. Retrieved Feb 26, 2020 from the World Wide Web https://www.researchgate.net/publication/46527597_Trade_Creation_and_Diversion_Effects_of_Europe's_Regional_Liberalization_Agreements.

4. Макакова, Мария Андреевна (2018). Проблемы внешней торговли Сербии (УДК 339.5). *Российский внешнеэкономический вестник*, 1–2018. (37-45). http://repec.vavt.ru/RePEc/alq/rufejo/rfej_2018_01_37-45.pdf.

5. Ministarstvo finansija RS (2020). Program ekonomskih reformi za period od 2020. do 2022. godine. Retrieved March 10, 2020 from the World Wide Web

file:///C:/Users/goran/Downloads/ERP-2020-2022-srp.pdf.

6. Nikolić, Goran, Nikolić, Ivan (2020). The structural changes of the Serbian Merchandise Trade During Transition Process: Comparative Analysis of Main Trade Indicators 2000-2019. *Ekonomika preduzeća*, Savez ekonomista Srbije, Beograd (pp. 383-399); UDC 339.562/.564:339.94 (497.11:4-672EU)"2000/2019" 338:339.137.2(497.11).

7. Nikolić, Goran (2020). Tendencije specijalizacije srpskog izvoza i uvoza: komparativna analiza 2000–2019. *Finansije* 1-6/2020 (str. 47-66). Ministarstvo finansija RS, Beograd, 2020. ISSN 0015-2145; UDC 338.24.021.8(497.11)"2000/2018" 330.342.2.

8. Nikolić, Goran (2020b). Trgovinski odnosi Srbije i EU od 2000: Komparativna analiza dinamike i strukturnih promena srpskog robnog izvoza u EU (str. 8-27). U zborniku: *Izazovi održivog razvoja u Srbiji i Evropskoj uniji* (urednici: Predrag Jovanović, Sanja Stojković Zlatanović). Institut društvenih nauka Beograd, 2020. ISBN 978-86-7093-237-1; COBISS. SR-ID 29908233 <http://idn.org>.

rs/wp-content/uploads/2021/01/Izazovi_odrzivog_razvoja_u_Srbiji_i_Evropskoj_uniji_final.pdf.

9. Nikolić, Ivan (2021). Kratak osvrt na sporazum o slobodnoj trgovini sa evroazijskom unijom. *MAT - makroekonomske analize i trendovi, broj 321*, oktobar 2021. PKS i Ekonomski institut, Beograd.

10. Plutonlogistics (2021). <https://plutonlogistics.com/spedicija/objasnjenje-upravec-arina-primena-sporazuma-o-slobodnoj-trgovini-sa-eaeu/>.

11. RZS (2021). Republički zavod za statistiku (Republika Srbija). Retrieved October 29, 2021 from the World Wide Web <https://www.stat.gov.rs/>.

12. The United Nation COMTRADE Database (2021). Retrieved March 3, 2021 from the World Wide Web <https://comtrade.un.org/data/>.

13. UNCTAD (2019). UNCTAD product groups and composition (SITC Rev. 3). UNCTAD STAT, pp. 1-5. Retrieved March 5, 2020 from the World Wide Web https://unctadstat.unctad.org/EN/Classifications/DimSITCRev3Products_DsibSpecialGroupings_Hierarchy.pdf.

14. UNCTAD Stat (2021). <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>.

15. Xe Currency Data API (2021). Retrieved October 19,

2021 from the World Wide Web
[https://www.xe.com/
currencycharts/?from=EUR&to=
RUB&view=10Y.](https://www.xe.com/currencycharts/?from=EUR&to=RUB&view=10Y)

STANJE I PERSPEKTIVE UGOVORA O IZBEGAVANJU DVOSTRUKOG OPOREZIVANJA: SLUČAJ REPUBLIKE SRBIJE

STATE AND PERSPECTIVES OF DOUBLE TAXATION AVOIDANCE AGREEMENTS: A CASE OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Stefan VRŽINA
Univerzitet u Kragujevcu
Ekonomski fakultet, Kragujevac
stefan.vrzina@kg.ac.rs

Sažetak

Iako u evropskim privredama postoje više od stotinu godina, ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja dugo nisu bili predmet akademske pažnje. Ipak, paralelno sa globalizacijom poslovanja, ugovori beleže značajnu ekspanziju tokom poslednje tri decenije. Ovi ugovori mogu podsticati strane direktne investicije, ali, s druge strane, mogu olakšati seljenje dobitka u poreske rajeve u cilju izbegavanja poreza na dobitak. Stoga je prilikom primene ugovora neophodno sagledati sve prednosti i nedostatke ugovora. Cilj rada jeste da ispita bilateralne ugovore koje primenjuje Srbija, kao i potencijale za unapređenje mreže ugovora. Istraživanje je pokazalo da Srbija primenjuje ugovore sa velikim brojem država (više od 60), premda su to primarno evropske države. Primećeno je da Srbija, takođe, primenjuje ugovore sa većinom najvećih globalnih investitora, kao i sa većinom najvećih stranih investitora u Srbiji. U radu su identifikovane države sa kojima se očekuje primena ugovora u skorijoj budućnosti, kao i države sa kojima bi Srbija trebalo da pregovara izbegavanje dvostrukog oporezivanja. Dodatno, primećeno je da Srbija primenjuje ugovore sa nekim državama, koje se mogu tretirati kao potencijalni poreski rajevi. Stoga su izvedene određene preporuke menadžerima preduzeća (primarno multinacionalnih kompanija) i nadležnim državnim organima.

Ključne reči: dvostruko oporezivanje, bilateralni ugovori, izbegavanje poreza, porez po odbitku, porez na dobitak, Srbija.

Abstract

Double taxation avoidance agreements have not been the subject of academic's attention for a long time, although they exist more than hundred years in European economies. However, parallel with globalization of business, the agreements achieve important expansion during the last three decades. These agreements may stimulate foreign direct investments, but, on the other hand, they may facilitate income shifting to tax havens in order to avoid corporate income tax. It is, therefore, necessary to consider each advantage and weakness of agreements when implementing them. The objective of the paper is to examine bilateral agreements that Serbia implements, as well as the potentials for improvement of agreements network. Research showed that Serbia implements agreements with large number of countries (more than 60), though they are primarily European countries. It is also noticed that Serbia implements agreements with most of the largest global investors, as well as with most of the largest foreign investors in Serbia. In the paper are identified countries with which the implementation of agreement is expected in the near future, as well as countries with which Serbia should negotiate double taxation avoidance. In addition, it is noticed that Serbia implements agreements with some countries that may be treated as potential tax havens. Therefore, there are derived some recommendations to company managers (primarily of multinational companies) and responsible state authorities.

Keywords: *double taxation, bilateral agreements, tax avoidance, withholding tax, corporate income tax, Serbia.*

JEL: F53, H25, H26.

UVOD

Uslovi liberalizacije nacionalnih tržišta i globalizacije ekonomije su u prvi plan, između ostalog, istakli pitanja oporezivanja međunarodnih transakcija, odnosno izbegavanja oporezivanja iste transakcije u dve države. Zarb (2011, str. 50) primećuje da je pitanje izbegavanja dvostrukog oporezivanja postalo posebno izraženo sa razvojem prekogranične trgovine, multinacionalnih kompanija i digitalizacije poslovanja.

Bećirović-Alić (2017, str. 60) konstatuje da dvostruko oporezivanje nastaje u slučaju da dve poreske vlasti istog ranga polažu pravo na oporezivanje istog lica za isti poreski objekat u istom periodu. Ovakvo stanje implicira da određeno lice može biti demotivisano da preduzme određenu transakciju ukoliko zna da će podneti značajno poresko opterećenje po tom osnovu, što usporava ekonomsku aktivnost i vodi suboptimalnom ekonomskom rastu.

Stoga su u prošlosti učinjeni značajni naponi ka izbegavanju dvostrukog oporezivanja, pri čemu primena ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja zauzima izuzetno važno mesto (Friedlander & Wilkie, 2007, str. 907). Ovi ugovori se primarno odnose na eliminisanje poreza po odbitku, kako bi određeni poreski objekat bio oporezovan samo

u jednoj državi. Porez po odbitku se odnosi na oporezivanje prinosa koji nerezident ostvaruje u državi koja nameće porez (Šimurina & Rajković, 2015, str. 154). Detaljnije, porez po odbitku predstavlja porez koji je nerezidentno lice dužno da plati rezidentnim poreskim vlastima po osnovu ostvarenog prihoda. Uobičajeno je isplatilac ovog poreza rezidentno lice, koje je dužno da prilikom isplate prihoda odbije određeni iznos poreza, pa otuda i ovakav naziv ove grupe poreza.

Predmet istraživanja jesu ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja koje primenjuje Srbija. Ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja su između evropskih država postojali još u devetnaestom veku (Arbutina & Kovačević, 2014, str. 222), mada značajniju pažnju akademske javnosti okupiraju tek u poslednje tri decenije, s obzirom na to da je identifikovana njihova dvojaka uloga. Naime, pored olakšavanja međunarodnog poslovanja preduzeća, ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja su postali i značajan alat prilikom primene strategija izbegavanja poreza na dobitak, odnosno seljenja dobitka u poreske rajeve.

Rad ima dva osnovna cilja. Prvi cilj rada jeste sagledavanje mreže ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja koje primenjuje Srbija, odnosno sagledavanje država sa kojima je ugovor u primeni. Drugi cilj rada

jeste kritičko sagledavanje potrebe za širenjem mreže ugovora, odnosno sagledavanje potrebe za primenom ugovora sa dodatnim državama.

Istraživanje u ovom radu dopunjuje rezultate dosadašnjih, relativno malobrojnih, istraživanja u Srbiji o izbegavanju dvostrukog oporezivanja. Takođe, veliki deo tih istraživanja (na primer Hrustić, 2014, str. 730; Bećirović-Alić, 2017, str. 59; Popović, 2018, str. 57) se primarno bavio pravnim aspektima ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja. Za razliku od njih, u ovom radu je fokus na ekonomskom aspektu primene ugovora.

Rezultati istraživanja mogu biti od koristi brojnim interesnim grupama. Posebno, rezultati mogu biti korisni menadžerima preduzeća prilikom organizovanja međunarodnih transakcija, odnosno menadžerima multinacionalnih kompanija prilikom planiranja poreskog opterećenja na globalnom nivou. Takođe, istraživanje može biti od koristi nacionalnim poreskim vlastima prilikom kontrole međunarodnih transakcija preduzeća odnosno nadležnim ministarstvima prilikom unapređenja poslovnog ambijenta za privlačenje stranih investitora.

Izuzev uvoda i zaključka, rad je sačinjen iz tri dela. U prvom delu rada su teorijski objašnjeni uloga i značaj ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja. Funkcionisanje ugovora u praksi

je objašnjeno u drugom delu rada, dok je u trećem delu rada detaljno analizirana mreža ugovora koju primenjuje Srbija.

1. TEORIJSKA OSNOVA PROBLEMA

Dvostruko oporezivanje obično rezultira iz preklapanja težnji različitih poreskih vlasti da naplate porez (Rixen & Schwarz, 2009, str. 442). Naime, poreske vlasti jedne države žele da oporezuju inostrani dohodak jednog lica zato što je ono rezident te države, dok poreske vlasti druge države žele da oporezuju isti dohodak zato što je on zarađen u njihovoj državi.

U teoriji, dvostruko oporezivanje može biti eliminisano i unilateralnim merama, kada jedna država, delimično ili u celosti, oslobađa poreskog opterećenja dohodak oporezovan u drugoj državi (Weyzig, 2013, str. 911). Ipak, u praksi nisu retke situacije da se dvostruko oporezivanje eliminiše zajedničkim dogovorom dve ili više država, odnosno primenjivanjem ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja.

Ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja mogu biti bilateralnog (između dve države) ili multilateralnog (između više država) karaktera. Popović (2018, str. 157) primećuje da se broj ovih ugovora na globalnom nivou izražava u hiljadama, pri čemu dominiraju

bilateralni ugovori. Pri tome, iako se međusobno mogu značajno razlikovati, ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja su obično izgrađeni na osnovu smernica Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj – OECD ili Ujedinjenih nacija – UN (Davies, 2004, str. 775). Broj multilateralnih ugovora je, s druge strane, relativno mali, ali sa perspektivom značajnijeg razvoja u budućnosti.

Praktično, primenom ugovora se omogućava smanjenje ukupnog poreskog opterećenja određenog međunarodnog poduhvata, pri čemu se ono sastoji iz poreza na dobitak plaćenog u državi poslovanja, poreza po odbitku plaćenog prilikom transakcija između subjekata različite rezidentnosti i poreza na dobitak plaćenog u matičnoj državi (Petkova et al., 2020, str. 576).

Braun & Zagler (2014, str. 266) su analizirali determinante koje povećavaju verovatnoću primene ugovora između država. Oni smatraju da je primena ugovora verovatnija kod većih država i država koje se u većoj meri oslanjaju na strane direktne investicije. Pored toga, države koje su geografski bliže imaju veću verovatnoću primene bilateralnog ugovora. Takođe, zajednički jezik i istorijska povezanost (na primer u vidu kolonija) povećava verovatnoću primene ugovora.

Primena ugovora

o izbegavanju dvostrukog oporezivanja ima više uloga. Daurer (2014, str. 695) ističe sledeće osnovne uloge:

- eliminisanje dvostrukog oporezivanja;
- pravilna alokacija poreskih prihoda između poreskih vlasti različitih država;
- sprečavanje izbegavanja poreza i poreske evazije i
- privlačenje stranih direktnih investicija.

U savremenim uslovima poslovanja izražena je poreska konkurencija između država (Devereux et al., 2008, str. 1210) koje se trude da smanjivanjem poreskog opterećenja privuku više investicija u odnosu na ostale države. S tim u vezi, ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja se često sagledavaju i kao način ublažavanja poreske konkurencije (Chisik & Davies, 2004, str. 1119), s obzirom na to da su stope poreza po odbitku, opseg oporezivanja i poreske olakšice ugovoreni zajednički od strane dve ili više država.

Neki autori ističu kako prednosti, tako i nedostatke ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja. Pham et al. (2019, str. 172) smatraju da primena ugovora pozitivno utiče na obim spoljnotrgovinske razmene država u razvoju. Ipak, oni smatraju i da primena ugovora nema uticaja na značajno povećanje izvoza ili smanjenje spoljnotrgovinskog

deficita ovakvih država, s obzirom na to da primena ugovora značajno više povećava uvoz iz razvijenih država u države u razvoju nego izvoz iz država u razvoju u razvijene države.

To znači da, iako ispoljavaju brojne pozitivne strane, države moraju oprezno sagledati i potencijalne nedostatke ugovora. Sagledavanje nedostataka se posebno odnosi na manje razvijene države (Daurer, 2014, str. 695) koje primenom ugovora mogu ostati bez dela prihoda od poreza po odbitku, neophodnih za finansiranje ekonomskog razvoja.

Zapravo, najveći deo ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja se primenjuje između država značajno različitih po nivou ekonomskog razvoja (Braun & Zagler, 2014, str. 242). U ovom slučaju je posebno važno pratiti alokaciju poreskih prihoda između ovih država. Dagan (2000, str. 939) smatra da primena ugovora u ovom slučaju ispoljava više negativnih nego pozitivnih karakteristika. Naime, ona smatra da dolazi do preliivanja poreskih prihoda od manje razvijenih ka razvijenijim državama, posmatrajući ovo kao jedan od ciničnih ciljeva ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja.

Odricanje od dela prihoda od poreza po odbitku je sračunato na uvećano privlačenje stranih direktnih investicija. To bi značilo

dodatne benefite za državu, poput privlačenja nove tehnologije i tehnoloških znanja, ali i povećanje prihoda po osnovu poreza na dobitak koji će strani investitori platiti. Međutim, pozitivan efekat primene ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja na strane direktne investicije nije u potpunosti dokazan u praksi (Neumayer, 2007, str. 1501; Baker, 2014, str. 341) što poziva na oprez prilikom primene ovakvih ugovora.

Osim potencijalnog gubitka poreskih prihoda, Barthel et al. (2010, str. 368) analiziraju i druge nedostatke primene ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja. Naime, pregovaranje i primena ugovora izazivaju značajne izdatke resursa u smislu uloženog vremena i novca. Takođe, potrebno je uložiti značajan napor u usklađivanje verzija ugovora na različitim jezicima ugovornih strana. Nekada odredbe ugovora nisu u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom koje je onda potrebno izmeniti. Konačno, ugovori predstavljaju pretnju fiskalnom suverenitetu jedne države.

2. FUNKCIONISANJE UGOVORA O IZBEGAVANJU DVOSTRUKOG OPOREZIVANJA U PRAKSI

Ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja se obično posmatraju kao preduslov

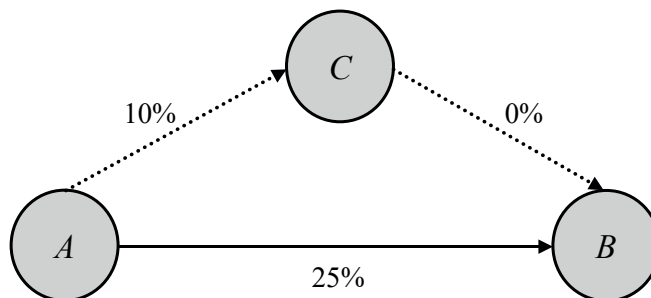
za značajna ulaganja inostranih investitora u domaću privredu. Tranzicione države posmatraju ove ugovore i kao pretpostavku značajnijeg učešća stranih investitora u procesu privatizacije. Takođe, ugovori se posmatraju kao pravni preduslov efikasnijeg privređivanja i konkurentnosti domaćih preduzeća u inostranstvu.

U sam proces ugovaranja izbegavanja dvostrukog oporezivanja je potrebno uložiti značajne resurse, s obzirom na to da ovaj proces obično relativno dugo traje. Tako se, nakon inicijalnih kontakata i pregovora između državnih delegacija, potpisuje ugovor o izbegavanju dvostrukog oporezivanja, koji se zatim ratifikuje, kako bi stupio na snagu. Detaljnim postupkom sklapanja ovakvih ugovora se bavila Sertić (2013, str. 85).

U praksi međunarodnih

investitora, a posebno multinacionalnih kompanija, česte su situacije da se investicije organizuju na način koji minimizira opterećenje porezom po odbitku (Petkova et al., 2020, str. 603). Na slici 1 je prikazan primer takve investicije. Investitor iz države *B* (matična država) investira u državu *A* (država poslovanja), pri čemu država *A* nameće plaćanje poreza od 25% na isplate dividendi rezidentima države *B*. Stoga investor formira entitet u državi *C* (posrednička država) i preko njega organizuje investicije u državu *A*. Pri tome, države *A* i *C* primenjuju ugovor o izbegavanju dvostrukog oporezivanja, pa se dividende isplaćene posredničkom entitetu oporezuju po stopi od svega 10%. Takođe, države *B* i *C* primenjuju ugovor uz stopu od 0% ili država *C* jednostavno ne zahteva plaćanje poreza po odbitku.

Slika 1: Ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja i posrednički entiteti

Izvor: Autor, prema: Nakamoto & Ikeda (2018, str. 479).

Na žalost, mnoge multinacionalne kompanije predstavljeni algoritam koriste i za seljenje dobitka u poreske rajeve uz što manje opterećenje porezom po odbitku. Tako, država *B* može biti poreski raj u koji se seli dobitak iz države *A* (na primer kroz ugovaranje zajmova, licenci za korišćenje nematerijalne imovine i slično). Kako bi seljenje dobitka bilo opterećeno porezom po odbitku po stopi od čak 25%, dobitak se prvo seli u posredničku državu *C*, a zatim se iz nje seli u poreski raj *B*.

Praksa korišćenja ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja za svrhe seljenja dobitka u poreske rajeve se u praksi vezuje za fenomen dvostrukog neoporezivanja (Kysar, 2020, str. 1756). Naime, u ovoj situaciji preseljeni dobitak se neće oporezovati ni u državi u kojoj je nastao (država poslovanja), ni u državi u koju je preseljen (poreski raj). Drugim rečima, primena ugovora je omogućila prelazak puta od dvostrukog oporezivanja do dvostrukog neoporezivanja.

S tim u vezi, interesantan je stav Barletta (2019, str. 157) koji smatra da se značajan deo stranih investicija u Srbiju realizuje preko Holandije, Luksemburga i Švajcarske, pri čemu investicije u Srbiju preko ovih država realizuju kako multinacionalne kompanije, tako i domaći investitori. Pobrojane

države karakteriše relativno povoljan poreski sistem, a Srbija sa njima primenjuje ugovore o izbegavanju dvostrukog oporezivanja.

Zakonom o porezu na dobit pravnih lica („Službeni glasnik RS“, br. 25/2001 ... 153/2020) je propisano da, u opštem slučaju, stopa poreza po odbitku u Srbiji iznosi 20%. Ova stopa se primarno primenjuje na dividende, kamate i autorske naknade koje se isplaćuju nerezidentnim pravnim licima. Takođe, predmet oporezivanja jesu i naknade od zakupa i podzakupa na teritoriji Srbije, kao i naknade od usluga istraživanja tržišta, računovodstvenih i revizorskih usluga i drugih usluga iz oblasti pravnog i poslovnog savetovanja, nezavisno od mesta njihovog pružanja ili korišćenja.

Ipak, opterećenje porezom po odbitku je moguće u potpunosti eliminisati ili delimično umanjiti ukoliko između Srbije i države čiji je rezident strano lice postoji ugovor o izbegavanju dvostrukog oporezivanja u primeni. Ovakvim ugovorima se obično propisuje primena niže poreske stope u odnosu na poresku stopu koja bi se primenjivala u opštem slučaju. Znatno su ređi slučajevi da se propisuje potpuno oslobođenje od plaćanja poreza po odbitku.

Iako svaki ugovor o izbegavanju dvostrukog oporezivanja ima određene specifičnosti, moguće je

identifikovati opštu strukturu ugovora koje primenjuje Srbija. Tako, ugovori obično započinju definisanjem oblasti primene sporazuma odnosno određivanjem lica i poreza na koje se primenjuje ugovor. Nakon toga se daju definicije pojmova od ključne važnosti za primenu ugovora.

Naredni članovi ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja su uobičajeno rezervisani za oporezivanje dohotka i oporezivanje imovine. Ovi članovi su obično relativno brojni i definišu brojna pitanja. Na primer, ovim članovima se određuje u kojoj se državi oporezuje određena vrsta prihoda, kao i to da li je pravo oporezivanja određenog prihoda ograničeno samo na jednu državu koja primenjuje ugovor.

U narednom delu ugovora se obično utvrđuje metod za otklanjanje dvostrukog oporezivanja. Zatim se u ugovoru navode posebne odredbe koje se uobičajeno bave obezbeđenjem jednakog tretmana za rezidente obe države odnosno postupcima sporazumevanja i razmene obaveštenja između država koje će primenjivati ugovor. Konačno, ugovor se završava završnim odredbama kojima se, obično, definiše stupanje ugovora na snagu.

Primena ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja može biti relativno kompleksna, u smislu da je primena

niže stope iz ugovora uslovljena ispunjenjem određenih pretpostavki. Ovo se često događa u slučaju poreza po odbitku na isplaćene dividende gde se primena niže stope uslovljava određenim pragom vlasništva koje akcionar mora posedovati u preduzeću isplatiocu.

Nadalje, da bi niže poreske stope iz ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja uopšte mogle da se primene, neophodno je da nerezidentni primalac sredstava dostavi potvrdu o rezidentnosti. Reč je o potvrdi kojom se dokazuje da je primalac sredstava rezident države sa kojom se primenjuje ugovor.

U Srbiji je propisan obrazac (POR-2) na kojem bi primalac sredstava trebalo da dokaže svoju rezidentnost. Ipak, u praksi je česta situacija da primalac sredstava rezidentnost dokazuje obrascem iz svoje države, pa se tada primena niže poreske stope uslovljava prevodom obrasca na srpski jezik od strane sudskog tumača. Uobičajeno je da potvrde o rezidentnosti važe tokom jedne kalendarske godine.

Efekat primene ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja može biti ilustrovan kratkim primerom preduzeća koje, između ostalih, ima tri nerezidentna akcionara. Ovo preduzeće isplaćuje dividende u bruto iznosu od sto dinara po akciji. Obračun neto dividende za sva tri pomenuta akcionara je dat u tabeli 1.

Tabela 1: Uticaj ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja na iznos poreza po odbitku

	Rezidentnost vlasnika		
	Portugal	Rumunija	Kina
Bruto dividenda (u RSD)	100	100	100
Stopa poreza po odbitku	20%	10%	5%
Porez po odbitku (u RSD)	20	10	5
Neto dividenda (u RSD)	80	90	95

Prvi pomenuti akcionar je rezident Portugala i on će dobiti najniži iznos neto dividende jer Srbija nema potpisan ugovor sa Portugalom, pa se u ovom slučaju primenjuje uobičajena stopa od 20%. Drugi pomenuti akcionar je rezident Rumunije i on će dobiti nešto veći iznos neto dividende, s obzirom na to da Srbija i Rumunija imaju potpisan ugovor u primeni kojim je predviđena primena stope od 10% na ovakve transakcije. Slično važi i za trećeg pomenutog akcionara, rezidenta Kine, sa kojom Srbija ima potpisan ugovor u primeni, kojim je predviđena primena stope od svega 5%.

3. UGOVORI O IZBEGAVANJU DVOSTRUKOG OPOREZIVANJA U SRBIJI

Prema podacima Ministarstva finansija Republike Srbije (2021), na kraju juna 2021.

godine Srbija ima u primeni ugovore o izbegavanju dvostrukog oporezivanja sa čak 61 državom. Spisak ovih država je dat u tabeli 2. Praktično, Srbija ne zaostaje značajno za drugim tranzicionim i post-tranzicionim državama koje, takođe, prate trend sklapanja ugovora sa velikim brojem država (Arbutina & Kovačević, 2014, str. 244). Primera radi, podaci Porezne uprave Republike Hrvatske (2021) na kraju juna 2021. godine pokazuju da Hrvatska ima ugovore u primeni sa 66 država.

Iz tabele 2 je primetno da većinu država sa kojima Srbija ima ugovore o izbegavanju dvostrukog oporezivanja u primeni čine evropske države. Pri tome, Srbija ima ugovore u primeni sa 26 od 27 članica Evropske unije (EU). Takođe, Srbija ima ugovor u primeni sa Ujedinjenim Kraljevstvom koje je bilo član EU. Jedina država EU sa kojom Srbija nema ugovor jeste

Tabela 2: Spisak država sa kojima Srbija ima ugovor o izbegavanju dvostrukog oporezivanja u primeni

Albanija	Iran	Pakistan
Austrija	Italija	Poljska
Azerbejdžan	Izrael	Republika Irska
Belgija	Jermenija	Rumunija
Belorusija	Južna Koreja	Rusija
Bosna i Hercegovina	Kanada	San Marino
Bugarska	Katar	Severna Koreja
Crna Gora	Kazahstan	Severna Makedonija
Češka Republika	Kina	Slovačka
Danska	Kipar	Slovenija
Egipat	Kuvajt	Španija
Estonija	Letonija	Šri Lanka
Finska	Libija	Švajcarska
Francuska	Litvanija	Švedska
Grčka	Luksemburg	Tunis
Gruzija	Mađarska	Turska
Holandija	Malta	Ujedinjeni Arapski Emirati
Hongkong	Moldavija	Ujedinjeno Kraljevstvo
Hrvatska	Nemačka	Ukrajina
Indija	Norveška	Vijetnam
Indonezija		

Izvor: Ministarstvo finansija Republike Srbije (2021). Ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja. Dostupno na: www.mfin.gov.rs/propisi/ugovori-o-izbegavanju-dvostrukog-oporezivanja (30. jun 2021).

Portugal, sa kojim su pregovori prekinuti 2018. godine. Naime, nacrt ugovora između dve države je bio formiran, ali delegacije Srbije i Portugala nisu uspele da se usaglase oko određenih važnih članova nacrta ugovora.

Važno je istaći da Srbija ima ugovore u primeni sa svim

bivšim članicama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Takođe, u primeni su ugovori sa nekim razvijenim evropskim državama, koje nisu članice EU, kao što su Norveška ili Švajcarska.

U kontekstu afričkih zemalja, Srbija ima ugovore

o izbegavanju dvostrukog oporezivanja u primeni isključivo sa državama sa krajnjeg severa kontinenta – Egiptom, Libijom i Tunisom. Takođe, delegacija Srbije je vodila pregovore sa delegacijom Alžira, a 2018. godine je čak parafiran nacrt ugovora. Međutim, ugovor između Srbije i Alžira još uvek nije u primeni.

Primetno je da Srbiji nedostaje veći broj ugovora sa afričkim državama. Razlog za ovu tvrdnju treba tražiti u činjenici da brojna srpska preduzeća šire svoje poslovanje na afrički kontinent, osnivajući povezana pravna lica, čak i u državama subsaharskog dela Afrike. Tako, srpska preduzeća iz različitih delatnosti (od građevinarstva, preko trgovine, do organizovanja sportskog kladenja) osnivaju povezana pravna lica u državama poput Angole, Kenije, Mozambika, Ugande ili Zambije. Jasno je da nepostojanje ugovora može predstavljati prepreku razvoju ovih preduzeća na afričkom kontinentu.

Tokom poslednjih nekoliko godina značajan napredak je zabeležen u pregovaranju sa azijskim državama. Najskorije primere predstavljaju ugovori sa Japanom i Singapurom, mada oni još uvek nisu u primeni. Ugovor o izbegavanju dvostrukog oporezivanja sa Japanom je potpisan 2020. godine, potvrđen je i od strane Narodne skupštine Republike Srbije, ali još uvek nije stupio na snagu. Očekuje

se da ovaj ugovor bude u primeni od 2022. godine. Takođe, ugovor sa Singapurom je potpisan 2021. godine, mada ni on još uvek nije stupio na snagu.

Imajući u vidu trend da tranzicione i post-tranzicione države privlače kapital iz država sa Arabijskog poluostrva (Cibula et al., 2021, str. 58), važno je istaći da Srbija ima ugovore u primeni sa tri države iz ovog dela Azije. Reč je o Kataru, Kuvajtu i Ujedinjenim Arapskim Emiratom.

S druge strane, vredi istaći da je Srbija nedavno izgubila ugovor o izbegavanju dvostrukog oporezivanja sa jednom azijskom državom. Naime, od početka 2019. godine je prestao da važi ugovor sa Malezijom koji je 1991. godine potpisala SFRJ. Prestanak važenja ugovora je posledica stava Malezije da sporazum ne treba primenjivati odnosno da bi delegacije dve države trebalo da pregovaraju oko novog ugovora.

Nezavisno od kontinenta koji se posmatra, primetno je da Srbija nema ugovore sa nekim važnim državama na globalnom tržištu. Primera radi, jedina država sa američkih kontinenata sa kojom Srbija primenjuje ugovor jeste Kanada. To znači da Srbija nema ugovor sa važnim državama kao što su Argentina, Brazil, Meksiko ili SAD. Takođe, Srbija nema ugovor ni sa Australijom ni sa Novim Zelandom.

Zapravo, ukoliko se posmatraju države OECD-a, može se zaključiti da Srbija primenjuje ugovore o izbegavanju dvostrukog oporezivanja sa 28 od 38 članica ove organizacije. Članice sa kojima se ne primenjuje ugovor su Australija, Čile, Island, Japan, Kolumbija, Kostarika, Meksiko, Novi Zeland, Portugal i SAD.

Takođe, Srbija primenjuje ugovore sa pet od sedam visoko razvijenih država iz tzv. Grupe 7 (G7). Ugovori se primenjuju sa Italijom, Francuskom, Kanadom, Nemačkom i Ujedinjenim Kraljevstvom, dok se ne primenjuju sa Japanom i SAD.

Interesantno deluje ispitati u kojoj meri rezidenti Srbije mogu primenjivati ugovore o izbegavanju dvostrukog oporezivanja u odnosima sa rezidentima rastućih ekonomija.

Reč je o državama koje zauzimaju sve značajnije učešće u globalnom bruto domaćem proizvodu, ali i sve značajnije učešće na globalnoj listi najznačajnijih investitora. Kao primeri rastućih ekonomija često se uzimaju članice BRICS-a i MINT-a (Fernandez-Rodriguez et al., 2021, str. 692), a odnosi Srbije sa ovim državama po pitanju ugovora prikazani su u tabeli 3.

Iz tabele 3 se može primetiti da Srbija ima u primeni ugovore o izbegavanju dvostrukog oporezivanja sa nekim od rastućih ekonomija. Investitori iz nekih od tih država, poput Rusije i Kine, već su izvršili značajna ulaganja u privredu Srbije. S druge strane, Srbija nema u primeni ugovore mahom sa udaljenijim rastućim ekonomijama, odnosno ekonomijama sa afričkog i američkih kontinenata.

Tabela 3: Ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja između Srbije i rastućih ekonomija

Panel A. Članice BRICS-a		Panel B. Članice MINT-a	
Država	Ugovor u primeni	Država	Ugovor u primeni
Brazil	Ne	Meksiko	Ne
Rusija	Da	Indonezija	Da
Indija	Da	Nigerija	Ne
Kina	Da	Turska	Da
Južnoafrička Republika	Ne		

S obzirom na to da ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja mogu uticati na privlačenje stranih investitora (Petkova et al., 2020, str. 603), važno je ispitati i u kojoj meri Srbija ima u primeni ugovore sa državama koje predstavljaju najveće globalne

investitore. Na osnovu podataka Svetske banke (The World Bank, 2021) za 2019, kao poslednju dostupnu godinu, identifikovano je deset najvećih investitora. Stanje ugovora sa tim državama dato je u tabeli 4.

Tabela 4: Ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja između Srbije i najvećih globalnih investitora

R.b.	Država	Iznos (u milionima dolara)	Ugovor u primeni
1.	Japan	251.557	Ne
2.	SAD	188.470	Ne
3.	Nemačka	134.940	Da
4.	Kina	97.703	Da
5.	Holandija	78.212	Da
6.	Kanada	76.172	Da
7.	Švajcarska	72.845	Da
8.	Francuska	55.721	Da
9.	Britanska Devičanska ostrva	41.013	Ne
10.	Hongkong	37.767	Da

Izvor: The World Bank (2021). World Bank Open Data. Dostupno na: data.worldbank.org (30. jun 2021); Korišćena pozicija: Foreign Direct Investment, Net Outflows (BoP, Current US\$).

Tabela 4 pokazuje da Srbija ima ugovore u primeni sa sedam od deset najvećih globalnih investitora. Ipak, važno je istaći da sa dva najveća investitora, Japanom i SAD, Srbija nema ugovore u primeni. Takođe, ugovor ne postoji ni sa Britanskim Devičanskim ostrvima jer Srbija ovu teritoriju smatra poreskim rajem, prema pravilniku kojim se uređuje lista jurisdikcija sa preferencijalnim poreskim sistemom.

Osim globalnih investitora, važno je ispratiti i situaciju po pitanju ugovora sa najvećim stranim investitorima u Srbiji. Na osnovu podataka Narodne banke Srbije (2021), identifikovani su najveći neto investitori za 2020. godinu. Iznos neto investicija dobijen je oduzimanjem ulaganja rezidenata Srbije u inostranstvo od ulaganja nerezidenata u Srbiju. Kako su ekonomski tokovi u 2020. godini bili narušeni pandemijom virusa, korišćeni su i podaci za 2019. godinu. Stanje ugovora sa tim državama dato je u tabeli 5.

Podaci iz tabele 5 ukazuju na to da Srbija nema u primeni ugovor o izbegavanju dvostrukog oporezivanja sa samo jednom državom iz prvih deset najvećih investitora – reč je o SAD. Takođe, ovakav nalaz može ukazivati i na to da strani investitori koriste države sa kojima Srbija ima potpisane ugovore prilikom organizovanja investicija u Srbiju. Interesantno je primetiti i da bi se iste države našle

na listama za 2019. i 2020. godinu i kada bi se kao kriterijum koristila ukupna ulaganja nerezidenata u Srbiju, a ne samo neto ulaganja.

Posebnu opasnost prilikom primene ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja predstavlja mogućnost potpisivanja ugovora sa državama koje predstavljaju poreske rajeve. Zapravo, postojanje ugovora sa ovim državama olakšava seljenje dobitka iz države poslovanja u poreske rajeve i izbegavanje plaćanja poreza na dobitak na taj način.

U Srbiji postoji zvanična lista poreskih rajeva, uređena Pravilnikom o listi jurisdikcija sa preferencijalnim poreskim sistemom („Službeni glasnik RS“, br. 161/2020) i sa tim državama Srbija nema ugovore o izbegavanju dvostrukog oporezivanja. Međutim, Hrustić (2014, str. 744) primećuje da zvaničnu listu karakterišu određene manjkavosti, poput činjenice da se na njoj ne nalaze brojne teritorije koje potencijalno slove za poreske rajeve, poput Holandije, Luksemburga i Švajcarske. Međutim, sa ovim državama Srbija primenjuje ugovore o izbegavanju dvostrukog oporezivanja.

Dodatno, Garcia-Bernando et al. (2017, str. 6) su razvili jednu od najskorijih lista poreskih rajeva. Oni smatraju da su, između ostalih, Kipar, Luksemburg, Malta i Hongkong neki od najvećih tradicionalnih poreskih rajeva (krajnjih odredišta

Tabela 5: Ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja između Srbije i najvećih stranih neto investitora u Srbiji

R.b.	Država	Iznos (u milionima evra)	Ugovor u primeni
Panel A. Podaci za 2019. godinu			
1.	Holandija	801,6	Da
2.	Ruska Federacija	558,7	Da
3.	Mađarska	512,3	Da
4.	Nemačka	339,9	Da
5.	Švajcarska	335,7	Da
6.	Austrija	301,5	Da
7.	Kina	260,4	Da
8.	SAD	186,8	Ne
9.	Luksemburg	144,2	Da
10.	Italija	91,8	Da
Panel B. Podaci za 2020. godinu			
1.	Holandija	708,7	Da
2.	Slovenija	466,0	Da
3.	Kina	366,8	Da
4.	Nemačka	336,6	Da
5.	Austrija	138,1	Da
6.	Hongkong	112,1	Da
7.	Ujedinjeno Kraljevstvo	105,5	Da
8.	SAD	79,9	Ne
9.	Ruska Federacija	68,8	Da
10.	Malta	62,3	Da

Izvor: Narodna banka Srbije (2021). Platni bilans. Dostupno na: www.nbs.rs/sr/drugi-nivo-navigacije/statistika/platni_bilans (30. jun 2021).

finansijskih sredstava) u svetu, odnosno da su Republika Irska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Holandija i Švajcarska neki od najvećih posredničkih poreskih rajeva (kanala za transfer finansijskih sredstava u tradicionalne poreske rajeve).

Interesantno je primetiti da sa svim ovim pobrojanim državama Srbija primenjuje ugovore o izbegavanju dvostrukog oporezivanja.

U kontekstu ugovora sa poreskim rajevima, važno je napomenuti još dva interesantna

podatka. Srbija primenjuje ugovor o izbegavanju dvostrukog oporezivanja sa San Marinom od početka 2019. godine. Do tada se San Marino nalazio na zvaničnoj listi poreskih rajeva koja se koristi u Srbiji. Međutim, početkom primene ugovora stekli su se uslovi da San Marino bude izbrisan sa liste poreskih rajeva. Slične okolnosti su zabeležene u odnosima sa Hongkongom, sa kojim je ugovor počeo da se primenjuje od početka 2021. godine. Hongkong je, takođe, do tada bio na zvaničnoj listi poreskih rajeva.

ZAKLJUČAK

U radu je ispitana mreža ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja koji se primenjuju u Srbiji, kao i potencijal za unapređenje ove mreže. Ekonomski aspekt primene ovakvih ugovora je relativno slabo ispitan u Srbiji. S druge strane, Srbija predstavlja tranzicionu državu koja se u značajnoj meri oslanja na strane direktne investicije. U tom kontekstu, ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja se često smatraju kao instrument za privlačenje stranih investitora.

Iako je reč o tranzicionoj i relativno maloj državi, koja ne spada u red najrazvijenijih evropskih država, Srbija primenjuje zavidan broj ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja. Stanje na

kraju juna 2021. godine pokazuje da se u primeni nalaze ugovori sa čak 61 državom, pri čemu se primenjuju i ugovori sa nekim od najrazvijenijih država na globalnom nivou. S tim u vezi, sa izuzetkom Portugala, Srbija primenjuje ugovore sa svim članicama EU. Takođe, u primeni su ugovori i sa većinom najvećih globalnih investitora, kao i sa većinom najvećih stranih investitora u Srbiji.

Ipak, u radu su identifikovana određena područja na koja bi u budućnosti trebalo obratiti pažnju. Prvo, u skorijoj budućnosti se očekuje primena ugovora sa Japanom, kao jednom od najrazvijenih država na svetu. Međutim, u budućnosti bi trebalo stremiti primeni ugovora sa još nekim najrazvijenijim državama, poput SAD.

Drugo, trebalo bi stremiti primeni ugovora i sa nekim manje razvijenim državama u koje srpski investitori poslednjih godina značajno ulažu. U radu su identifikovane neke od tih država, prvenstveno afričke. Treće, u radu je istaknuto da Srbija primenjuje ugovore sa nekim državama koje se smatraju potencijalnim poreskim rajevima, pa je neophodna striktna kontrola ugovora sa ovim državama.

Poznavanje ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja može biti od posebne koristi menadžerima multinacionalnih kompanija

prilikom otvaranja filijala u stranoj državi. Zapravo, menadžeri ovih kompanija trebalo bi da dobro prouče poreski tretman transakcija između matične države i države poslovanja, odnosno trebalo bi da razmotre opciju investiranja preko posredničke države, u slučaju nepovoljnog poreskog tretmana između matične i države poslovanja.

Takođe, nacionalne poreske vlasti bi trebalo striktno da prate primenu ugovora odnosno transakcije sa državama koje važe za potencijalne poreske rajeve kako bi se sprečilo seljenje dobitka u poreske rajeve odnosno kako bi se omogućio ravnopravan poreski tretman svih preduzeća.

Istraživanje u ovom radu treba posmatrati u svetlu određenih ograničenja. Prvo, ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja su dinamička kategorija. Analiza u ovom radu je sprovedena na kraju juna 2021. godine, pa je moguće da bi se nalazi i preporuke u radu razlikovali u slučaju primene nekog drugog datuma. Drugo, nalazi nikako ne bi trebalo da budu preneti na ostale tranzicione države, s obzirom na to da se čak i države na istom nivou ekonomskog razvoja mogu značajno razlikovati po pitanju primene ugovora.

S obzirom na to da predstavljaju izuzetno aktuelnu temu, ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja bi trebalo

da budu predmet i daljih istraživanja. Tako bi slično istraživanje trebalo sprovesti u budućnosti, nakon potpisivanja i primene najavljenih ugovora. Takođe, bilo bi poželjno sprovesti slično istraživanje u državama sa sličnim nivoom ekonomskog razvoja, kako bi se uporedili nalazi istraživanja. Dodatno, od značaja bi bilo ispitivanje uticaja ugovora na strane direktne investicije u tranzicionim i post-tranzicionim državama.

LITERATURA

1. Arbutina, H. & Kovačević, N. (2014). The History of Double Tax Conventions in Croatia. *Financial Theory and Practice*, 38(2), 221-245.

2. Baker, P. (2014). An Analysis of Double Taxation Treaties and their Effect on Foreign Direct Investment. *International Journal of the Economics of Business*, 21(3), 341-377.

3. Barlett, W. (2019). Economic Reforms in Serbia and Prospects for Economic Recovery and Growth. In R. Osbild & W. Barlett (Eds.) *Western Balkan Economies in Transition. Societies and Political Orders in Transition*, pp. 147-163. Cham, Switzerland: Springer.

4. Barthel, F., Busse, M. & Neumayer, E. (2010). The Impact of Double Taxation Treaties on Foreign

Direct Investment: Evidence from Large Dyadic Panel Data. *Contemporary Economic Policy*, 28(3), 366-377.

5. Bećirović-Alić, M. (2017). Tretiranje dvostrukog oporezivanja u Republici Srbiji. *Ekonomski izazovi*, 6(12), 59-66.

6. Braun, J. & Zagler, M. (2014). An Economic Perspective on Double Tax Treaties with(in) Developing Countries. *World Tax Journal*, 6(3), 242-281.

7. Chisik, R. & Davies, R. (2004). Asymmetric FDI and Tax-Treaty Bargaining: Theory and Evidence. *Journal of Public Economics*, 88(6), 1119-1148.

8. Cibula, T., Kacaljak, M. & Rakovsky, P. (2021). Tax Treaties between Slovakia and the Middle East Countries. *Journal of Research in Emerging Markets*, 3(1), 58-65.

9. Dagan, T. (2000). The Tax Treaties Myth. *New York University Journal of International Law and Politics*, 32(4), 939-996.

10. Daurer, V. (2014). Tax Treaties and Developing Countries. *Intertax*, 42(11), 695-701.

11. Davies, R. (2004). Tax Treaties and Foreign Direct Investment: Potential versus Performance. *International Tax and Public Finance*, 11(6), 775-802.

12. Devereux, M., Lockwood, B. & Redoano, M. (2008). Do Countries Compete Over Corporate Tax Rates? *Journal of Public Economics*, 92(5-6),

1210-1235.

13. Fernandez-Rodriguez, E., Garcia-Fernandez, R. & Martinez-Arias, A. (2021). Business and Institutional Determinants of Effective Tax Rate in Emerging Economies. *Economic Modelling*, 94(1), 692-702.

14. Friedlander, L. & Wilkie, S. (2007). The History of Tax Treaty Provisions and Why It Is Important to Know About It. *Canadian Tax Journal*, 54(4), 907-921.

15. Garcia-Bernardo, J., Fichtner, J., Takes, F. & Heemskerk, E. (2017). Uncovering Offshore Financial Centers: Conduits and Sinks in the Global Corporate Ownership Network. *Scientific Reports*, 7(1), 1-10.

16. Hrustić, H. (2014). Oporezivanje prihoda pravnih lica – nerezidenata u Srbiji. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 74(12), 730-746.

17. Kysar, R. (2020). Unraveling the Tax Treaty. *Minnesota Law Review*, 104(4), 1755-1837.

18. Ministarstvo finansija Republike Srbije (2021). Ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja. Dostupno na: www.mfin.gov.rs/propisi/ugovori-o-izbegavanju-dvostrukog-oporezivanja (30. jun 2021).

19. Nakamoto, T. & Ikeda, Y. (2018). Identification of Conduit Jurisdictions and Community Structures in the Withholding

Tax Network. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 15(2), 477-493.

20. Narodna banka Srbije (2021). *Platni bilans*. Dostupno na: www.nbs.rs/sr/drugi-nivo-navigacije/statistika/platni_bilans (30. jun 2021).

21. Neumayer, E. (2007). Do Double Taxation Treaties Increase Foreign Direct Investment to Developing Countries? *The Journal of Development Studies*, 43(8), 1501-1519.

22. Petkova, K., Stasio, A. & Zagler, M. (2020). On the Relevance of Double Tax Treaties. *International Tax and Public Finance*, 27(3), 575-605.

23. Pham, A., Pham, H. & Ly, K. (2019). Double Taxation Treaties as a Catalyst for Trade Developments: A Comparative Study of Vietnam's Relations with ASEAN and EU Member States. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(4), 172-187.

24. Popović, D. (2018). Da li je moguće na globalnom nivou regulisati izbegavanje dvostrukog oporezivanja među državama? *Ekonomija*, 25(1), 57-76.

25. Porezna uprava Republike Hrvatske (2021). Ugovori o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. Dostupno na: www.porezna-uprava.hr/bi/Stranice/Dvostruko-oporezivanje.aspx (30. jun 2021).

26. Rixen, T. & Schwarz,

P. (2009). Bargaining over the Avoidance of Double Taxation: Evidence from German Tax Treaties. *FinanzArchiv / Public Finance Analysis*, 65(4), 442-471.

27. Sertić, A. (2013). Proceduralni aspekti sklapanja ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. *Porezni vjesnik*, 22(12), 85-95.

28. Šimurina, N. & Rajković, L. (2015). Uloga poreza po odbitku i ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja u poreznome sustavu Republike Hrvatske. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 13(2), 153-170.

29. The World Bank (2021). *World Bank Open Data*. Dostupno na: data.worldbank.org (30. jun 2021).

30. Weyzig, F. (2013). Tax Treaty Shopping: Structural Determinants of Foreign Direct Investment Routed through the Netherlands. *International Tax and Public Finance*, 20(6), 910-937.

31. Zarb, B. (2011). Double Tax Treaties – The Basics and Benefits. *The CPA Journal*, 81(3), 50-53.

PORESKI TRETMAN DIGITALNE IMOVINE U REPUBLICI SRBIJI

TAX TREATMENT OF DIGITAL ASSETS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Maja MILOJEVIĆ KOLAREVIĆ
student doktorskih studija Pravnog fakulteta Univerziteta Union
Beograd
maja.milojevic@hotmail.com

Sažetak

Sve veći napredak tehnologije donosi brojne novitete u svakodnevni život, kako u privatnoj tako i u poslovnoj sferi. Prateći razvoj tehnologije, razvija se i svetsko tržište, a pravni okvir treba da odgovori na sve izazove i omogući učesnicima pravnu sigurnost, istovremeno vodeći računa o pravilnom poreskom tretmanu sasvim nove pojave kao što je digitalna imovina. Cilj ovog rada jeste analiza poreskog tretmana digitalne imovine u Republici Srbiji, kao i pokušaj davanja odgovora na osnovna poreska pitanja i ukazivanje na koji način regulativa može biti unapređena. Autor ima za cilj da analizira uporedno pravna rešenja smatrajući da u novoj oblasti uporedna iskustva imaju neprocenjiv značaj u regulisanju sasvim nove pojave u srpskom (poreskom) zakonodavstvu. Analiza ove nove pojave sa poreskog aspekta predstavlja veoma zahtevan zadatak. Bez obzira na to, intencija članka je da u celosti obuhvati sve aspekte ove potpuno nove pojave u pozitivnom pravu, što ne isključuje potrebu da se pojedini delovi detaljnije analiziraju sa aspekta svakog poreskog oblika zasebno.

Ključne reči: digitalna imovina, kripto, rudarenje, oporezivanje, kapitalni dobitak, dohodak, dobit, PDV.

Abstract

The advancement of technology brings numerous innovations into everyday life, both in the private and business spheres. Following the development of technology, the world market is evolving as well and the legal framework should respond to all challenges and provide participants legal certainty, while taking into account the proper tax treatment of completely new phenomena such as digital assets. The aim of this paper is to analyse the tax treatment of digital property in the Republic of Serbia, as well as an attempt to provide responses to basic tax issues and indicate how regulations can be improved. The author aims to analyse comparative legal solutions, considering that in the new area, comparative experiences are of inestimable importance in regulating a completely new phenomenon in Serbian (tax) legislation. Analysis of a new phenomenon from the entire tax aspect is a very demanding task, nevertheless the aim of the article is to fully cover all aspects of a completely new phenomenon in regulatory framework, which does not exclude the need to analyse individual parts in detail from the aspect of each tax form separately.

Keywords: *digital assets, crypto, mining, taxation, capital gain, income, profit, VAT.*

JEL: H2.

1. UVOD

Savremeno doba, a naročito prve dve decenije 21. veka, predstavljaju periode izuzetnog razvoja tehnologije, koja prožima sve sfere života, kako poslovnog tako i svakodnevnog. Način i brzina komunikacije, razmena podataka, potpisivanje ugovora i drugih dokumenata drastično su se promenili u poslednjih nekoliko decenija. Jedna od asocijacija za 21. vek bi upravo mogla biti reč digitalizacija, a u čijem pravcu se kreće i celokupna svetska ekonomija. Pored ostalog, digitalizacija je donela i pojavu digitalne imovine koja se ogleda u postojanju svojevrsnih virtuelnih valuta ili digitalnih tokena koja nosiocima obezbeđuju određena prava. Neminovno je da sa tehnološkim napretkom dolaze i novi izazovi koji se ovde ogledaju u održanju pravne sigurnosti, kao i sprečavanju korišćenja novih tehnologija u nelegalne svrhe. Prvi korak ka obezbeđivanju pravne sigurnosti jeste upravo prepoznavanje novih tehnologija i njihovo pravno regulisanje na državnom, ali i međudržavnom nivou. Upravo takav pristup zauzela je Republika Srbija kada je krajem, veoma izazovne, 2020. godine usvojila Zakon o digitalnoj imovini („Službeni glasnik RS“, br. 153/2020). Pojava digitalne imovine predstavlja jednu vrstu pravne i ekonomske revolucije koja

potencijalno može imati veliki uticaj na sve sfere poslovanja, a naročito na državne interese. Tržište digitalne imovine se nalazi u fazi vrtoglavog rasta i takav činilac na svetskom nivou nije moguće zanemariti prilikom oblikovanja fiskalne politike¹. Donošenjem Zakona o digitalnoj imovini i izmenama poreskih zakona stvorio se pravni okvir za oporezivanje digitalne imovine u Srbiji što, potencijalno, može imati veliki fiskalni značaj odnosno omogućavanje fiskusu da prikuplja prihode i po ovom osnovu.

Cilj ovog rada jeste analiza regulative koja se odnosi na digitalnu imovinu u Republici Srbiji sa poreskog aspekta uz neminovan osvrt na srodne grane prava. Autor će pokušati da odgovori na nekoliko povezanih pitanja: kakav je poreski tretman digitalne imovine, tj. šta je predmet oporezivanja i šta predstavlja oporeziv događaj, da li postoje određene pravne praznine u postojećoj regulativi i, poslednje, ukazati na koji način regulativa može biti unapređena. Autor ima za cilj da analizira uporedno pravna rešenja smatrajući da u novoj

¹ Ukupna kapitalizacija tržišta u martu 2021. godine iznosi 1.089.575.180.046 USD, odnosno preko 1 trilion. Preuzeto sa www.coinmakretcap.com (15.3.2021). Poređenja radi, bruto domaći proizvod SAD za 2019. godinu iznosi 21 trilion, a Savezne Republike Nemačke 3,8 triliona. Preuzeto sa https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=US&most_recent_value_desc=true (14.3.2021).

oblasti uporedna iskustva imaju neprocenjiv značaj u regulisanju sasvim nove pojave u srpskom (poreskom) zakonodavstvu. Autor je svestan da je analiza nove pojave sa celokupnog poreskog aspekta zahtevan zadatak, ali je, bez obzira na to, cilj članka da u celosti obuhvati sve aspekte jedne potpuno nove pojave u srpskom poreskom pravu što ne znači da pojedine delove u kasnijim istraživanjima ne treba detaljnije analizirati.

Rad je podeljen u nekoliko celina. U prvom delu autor se kratko osvrće na terminologiju u literaturi i praksi koja u ovoj oblasti predstavlja veliku novinu, a smatrajući da je za pravilno određivanje poreskog tretmana neophodno što jasnije definisanje pojmova. U drugom delu autor analizira nastanak oporezivih događaja i celokupan poreski tretman od momenta stvaranja digitalne imovine, preko njenog prenosa, odnosno sticanja teretno ili besteretno, kako u pozitivnom pravu, tako i u pravu SAD-a i pojedinih država članica EU. Kod svakog pojedinačnog poreskog oblika data je analiza pravnih praznina i načina na koji regulativa može biti, uz oslonac na uporedno iskustvo, značajno unapređena. Na kraju, autor daje svoj stav o kvalitetu poreskog tretmana digitalne imovine, odnosno na koji način nedostaci, ako postoje, mogu biti unapređeni.

2. TERMINOLOGIJA

Kako bismo mogli da pristupimo analizi poreskog tretmana digitalne imovine, neophodno je prvo definisati ključne pojmove u ovoj oblasti. Pri svakom istraživanju digitalne imovine neminovno se nailazi na pojmove kao što su tehnologija distribuirane mreže (engl. *distributed ledger technology* – DLT), blokčejn, (engl. *blockchain*), digitalna i virtuelna imovina, tj. kriptovalute i digitalni tokeni. Svi pojmovi su neraskidivo povezani i upravo tehnologija distribuirane mreže i blokčejn tehnologija su omogućili nastanak i razvoj kriptovaluta i digitalnih tokena. Na samom početku, neophodno je napraviti razliku između pojmova digitalna i virtuelna valuta. Digitalna valuta je najširi pojam i može predstavljati samo zapis vrednosti novčanih sredstava u elektronskom obliku (elektronski novac) ili zapis virtuelne valute, tj. zapis određene vrednosti koju strane prihvataju kao sredstvo razmene, ali koja ne predstavlja zakonsko sredstvo plaćanja (Guidance RBA, 26). Još uži pojam od navedenih jeste kriptovaluta koja je zasnovana na blokčejn tehnologiji i distribuiranoj mreži podataka. Digitalni token predstavlja vrstu digitalne imovine koja sadrži određena imovinska prava, a pod određenim uslovima može predstavljati i hartiju od

vrednosti².

Tehnologija distribuirane mreže, odnosno DLT predstavlja potpuno nov pristup čuvanju i deljenju podataka koji se nalaze u decentralizovanoj digitalnoj bazi podataka. Ova tehnologija omogućava da se podaci o svim transakcijama čuvaju, dele i ažuriraju između korisnika (World Bank Report, 7). DLT omogućava skladištenje informacija na siguran način koristeći kriptografiju što znači da se pristup bazi i izmene podataka mogu vršiti samo uz pomoć tzv. kriptografskih ključeva i potpisa. Kada se informacija pohrani u bazu, taj podatak postaje trajno sadržan u bazi i podacima se može upravljati samo u skladu sa pravilima mreže (Investopedia).

Blokčejn predstavlja specifičnu podvrstu DLT-a gde se koriste različite kriptografske i algoritamske metode za kreiranje i verifikaciju podataka u bazi, a *differentia specifica* u odnosu na DLT leži u karakteristikama da se

² Prema istraživanju koje je sproveo Univerzitet u Kembridžu, ističe se da postoji najmanje deset različitih izraza koji se koriste u legislativi da opišu digitalnu imovinu. Najviše se upotrebljava termin virtuelna valuta, čija je upotreba u zvaničnim dokumentima porasla sa 40% na 80% zaključno sa 2016. godinom. Izrazi koji su još u upotrebi su: digitalna finansijska sredstva, digitalna sredstva, kriptosredstva, virtuelna imovina. Navedeno prema The Global Cryptoasset Regulatory Landscape Study, Cambridge University, 35.

novi blokovi dodaju na lanac koji ima funkciju tzv. glavne knjige tj. baze podataka (World Bank, 7). Na ovaj način istorijski zapis o svakoj transakciji je sadržan u samoj bazi podataka koja ima hronološku strukturu i koja se sastoji od manjih jedinica informacija tzv. blokova (Popielarski, 2013, 10–11). Može se izneti zaključak da svaki blokčejn jeste distribuirana baza podataka, ali nije svaka distribuirana baza podataka blokčejn. Novi blokovi se dodaju na lanac postojećih blokova uz pomoć posebnih algoritama i kriptografskog potpisa, a svako može dodati novi blok ukoliko reši zadati kriptografski zadatak (UK Guidance, 5). Blokčejn tehnologija ima mnogo širu primenu nego što je samo stvaranja kriptovaluta, a kao glavni primeri ističu se primena u oblasti: trgovine, javnih nabavki, upravi, registraciji udela, akcija i ostalih hartija od vrednosti itd. (EU Parliament Study, 19)³.

Odsustvo centralizovane kontrole same baze podataka, odnosno oslanjanje na njenu decentralizaciju kao glavnu karakteristiku, ističe se kao prednost u najmanje dva smera. S jedne strane, na ovaj način se umanjuju mogućnosti manipulacije

³ DLT, a samim tim i blokčejn, mogu biti otvorenog i zatvorenog tipa u zavisnosti od toga da li je učesnicima u mreži (tzv. rudarima) neophodna dozvola od strane nekog entiteta da izvrše/potvrde transakciju (World bank Group, 2017, 10).

bazom podataka, dok, s druge strane, učesnicima u transakciji nije neophodan posrednik ili centralni organ kako bi transakcija bila izvršena, te je stoga moguće izbaciti posrednike koji su imali ulogu svojevrsnog garanta (Witzig i Salomon, 2018, 5). Pored ovih, kao prednost se ističe i implementacija nekoliko naizgled kontradiktornih zahteva – blokčejn tehnologija omogućava apsolutnu anonimnost, dok je istorija svih transakcija javno dostupna, a odsustvo centralne kontrole omogućava autonomnost same baze (Kaal, Calcaterra, 2017–2018, 134). Na bazi ove tehnologije nastale su kriptovalute. Bitcoin predstavlja najpoznatiju među njima⁴, dok danas postoji preko 2.000 različitih kriptovaluta (Jurado, 2019, 15).

Opređenje srpskog zakonodavca jeste da koristi termin imovina odnosno da digitalne tokene i virtuelne tj. kriptovalute posmatra kao digitalnu imovinu, što predstavlja veoma prisutno rešenje u uporednom zakonodavstvu, ali ni drugačija rešenja nisu

neuobičajena⁵. Osnovni razlog za ovakve različite režime može se pronaći u teškom razumevanju pojave sa brojnim karakteristikama, ali i u tendenciji zakonodavaca da sasvim novu pojavu podvedu pod već postojeće pravne (poreske) oblike. Autor ističe da razvoj ove tehnologije u budućnosti može uticati na promenu sadržine pojmova, odnosno da se sa razvojem tehnologije njen način upotrebe može bitno izmeniti. Zbog velikog broja pojmova koji se mogu susreti u literaturi, autor koristi podjednako digitalna imovina i kripto imovina, kao širi pojam koji obuhvata i digitalne valute i tokene, dok se kao uži termin koristi virtuelna valuta kada se odnosi na sredstvo plaćanja odnosno još uži – kriptovaluta kada se odnosi na valute zasnovane na kriptografskoj tehnologiji.

3. PORESKI TRETMAN DIGITALNE IMOVINE

Oprezivanje digitalne imovine prethodno implicira određivanje njene pravne prirode, odnosno na koji način pravi poredak jedne države posmatra digitalnu

⁴ Izumitelj bitkoina je Satoshi Nakamoto, do danas nepoznata osoba, odnosno postoje stavovi da se radi o grupi koja se krije iza ovog alijasa i koja je autor čuvenog belog papira za bitcoin kojim se objašnjavaju način funkcionisanja i željeni ciljevi, a osnovni cilj jeste uklanjanje posrednika i umanjivanje rizika. Preuzeto sa <https://nakamotoinstitute.org/bitcoin/> (10.2.2021).

⁵ Sreću se različiti pristupi – npr. SAD definišu digitalnu imovinu kao imovinu za poreske svrhe na federalnom nivou, Japan smatra virtuelne valute zakonitim sredstvom plaćanja ili finansijskim instrumentom, dok ih kao nematerijalno dobro definišu Švajcarska, Španija, Australija. Za detaljniji pregled vid. Taxing virtual currencies – an overview of tax treatments and emerging tax policy issues, OECD, 2020.

imovinu: kao imovinu, finansijske instrumente, novac ili nešto drugo. Od ovog prethodnog određenja zavisi celokupan poreski tretman digitalne imovine koji počinje njenim inicijalnim sticanjem, pre svega stvaranjem putem tzv. rudarenja, ali i sticanjem teretnim pravnim poslom (kupovina) ili kao kompenzacija za prihod po osnovu rada ili izvršeni rad ili pružene usluge po drugom osnovu. Osim toga, digitalna imovina se može otuđiti bilo prodajom bilo poklanjanjem. Sve ovo predstavlja oporezive događaje u skladu sa relevantnim poreskim propisima, kako direktnim tako i indirektnim (porez na dodatu vrednost, tj. porez na promet gde se primenjuje). Ističemo da sve aktivnosti u vezi sa digitalnom imovinom može obavljati kako pravno tako i fizičko lice, a od čega zavisi poseban poreski tretman. U nastavku ćemo obraditi sve navedene poreske događaje sa aspekta poreskih propisa Republike Srbije, sa aspekta direktnih i indirektnih poreza, a uz uporedni prikaz komparativnih rešenja. Od pojedinih komparativnih rešenja ističemo pravo SAD-a i Slovenije koja posmatraju kriptovalute i tokene kao imovinu i u skladu s tim određuju poreski tretman, dok se u Velikoj Britaniji tretiraju kao strana valuta za poreske svrhe (Filho, 2016, 8)⁶, a što prati određeni trend

⁶ Ovakav tretman se može smatrati i nepovoljnim, prema određenim mišljenjima u literaturi. Tretman kriptovaluta kao imovine odvrća učesnike da kriptovalute

koji je uspostavljen odlukom Suda pravde Evropske unije, o čemu će kasnije biti reči.

3.1 Stvaranje digitalne imovine (rudarenje)

Digitalna imovina se može steći originernim putem kroz proceduru tzv. rudarenja⁷ i na derivativan način (teretno i besteretno). Rudarenje (engl. *mining*) predstavlja proceduru u kojoj učesnici u okviru mreže rešavaju složene kriptografske

koriste kao sredstvo plaćanja, a naročito imajući u vidu obaveze vođenja evidencija zbog eventualnog dokazivanja ispravnog tretmana pred nadležnim organima, npr. nabavna cena, datum sticanja, relevantna berza, metod vođenja valuta, FIFO, LIFO ili neki drugi dozvoljeni metod (Filho, 2018, 9–10).

⁷ Digitalna imovina se primarno može steći i inicijalnim emitovanjem tokena (ICO – initial coin offering) ili besplatnom dodelom tokena, ali to predstavlja (prvi) prenos već stvorenih tokena od strane izdavaoca. U slučaju ICO samo izdavalac interno kreira digitalnu imovinu (o svom trošku u cilju investicije), dok ostali učesnici digitalnu imovinu stiču eksterno (kupci u primarnoj prodaji ili kao rudari ukoliko je takav mehanizam primenjen, ili kao kupci u sekundarnoj prodaji), dok sâmo rudarenje predstavlja uži pojam, jedan od načina uopšte stvaranja i sticanja digitalne imovine, zajedno sa procedurom zamene tokena tzv. fork što predstavlja stvaranje novog tokena kao posledicu promene koda u distribuiranoj bazi na osnovu koje je izdat token. U potonjem slučaju dolazi do zamene 1:1 i učesnik praktično stiče novo sredstvo zbog posledice promene koda, a ne svojom voljom (OECD Report, 2020, 15).

zadatke sa ciljem validacije, tj. odobrenja izvršenja transakcija. Rešavanje složenih matematičkih zadataka zasnovanih na kriptografskim principima iziskuje utrošak vremena, velike količine električne energije i kompjutere vrhunskih performansi koji mogu da odgovore na zadate upite. Kao nagradu za odobravanje transakcija u okviru mreže (za ulaganje prethodnog), rudari dobijaju određeni iznos kriptovalute⁸ koja se dodeljuje automatski od strane mreže direktno korisniku (rudaru) koji je rešio zadatak. Takvo dobijanje digitalne imovine predstavlja njeno inicijalno sticanje. Postavlja se pitanje da li je takvo sticanje oporezivo, u kojim slučajevima i na koji način. U uporednom pravu sreću se različita rešenja, od onih koji takvo sticanje oporezuju (npr. pravo SAD-a, Velike Britanije, Slovenije)⁹ do zemalja koje sticanje

⁸ Učesnici koji verifikuju transakcije u okviru mreže (rudari) kao stimulaciju za svoj rad mogu dobiti ili 1. određeni iznos kriptovalute ili 2. određeni procenat od vrednosti transakcije (IMF – Regulation of Cryptoassets, 2020, Fintech Report). U ovom radu se pod rudarenjem i inicijalnim sticanjem podrazumeva opcija pod 1. odnosno inicijalno stvaranje same kriptovalute.

⁹ Za SAD videti IRS Notice 2014–21, za Sloveniju: mišljenje Ministarstva finansija Republike Slovenije od juna 2018. godine – Davčna obravnava poslovanja z virtualnim valutami po ZDoh-2, ZDDPO-2, ZDDV-1 in ZDFS, za Veliku Britaniju – Objasnjenje Poreske uprave HMRC Taxation of cryptocurrency for business and for individuals.

digitalne imovine rudarenjem ne vide kao oporeziv događaj, već prvi oporeziv momenat nastaje prenosom tako stečene imovine (Poljska, Danska, Švajcarska)¹⁰. Sa aspekta srpskih poreskih propisa, takvo sticanje je oporezivo, a kao i u uporednom pravu, razlika se pravi u odnosu na činjenicu da li rudarenje obavlja fizičko ili pravno lice.

Zakon o porezu na dohodak građana (u daljem tekstu: ZPDG) ne propisuje poseban poreski tretman za sticanje digitalne imovine putem rudarenja, stoga ovakvo sticanje, načelno, ima karakter ostalih prihoda koji nisu oporezovani po drugom osnovu¹¹. Svi prihodi se, u osnovi, mogu svrstati u tri kategorije (zarada, tj. plata, prihod od poslovanja i prihod od investicija), dok kategorija ostalih prihoda ostaje za sve one prihode koji se ne mogu podvesti ni pod jednu od prethodno navedenih (Popović, 2014, 285). Osim poreza na drugi prihod koji se obračunava po stopi od 20%, postoji i obaveza plaćanja doprinosa za

¹⁰ Podatak za Poljsku naveden prema OECD 2020 Report, vid. i objašnjenje Ministarstva finansija (Skutki podatkové obrotu kryptowalutami w PIT, VAT i PCC od 4.4.2018. godine dostupno na <https://perma.cc/37N9-TS6C>) i prateći Zakon o porezu na dohodak građana. U Švajcarskoj individualno sticanje kriptovalute nije oporezivo, a ukoliko lice obavlja poslovnu delatnost rudarenja, kod raspolaganja tako stečenom imovinom plaća se porez na kapitalni dobitak. (Swiss Tax Administration, 2019).

¹¹ Vid. čl. 85, st. 1, tač. 16. ZPDG.

obavezno socijalno osiguranje, što dodatno uvećava celokupan trošak.

Da je ovo poreski tretman koji je zakonodavac predvideo, delimično se može potvrditi i logičkim tumačenjem odredbi koje se odnose na prvi prenos digitalne imovine. Naime, dalji prenos već stečene digitalne imovine smatra se kapitalnim dobitkom (o čemu će kasnije biti reči), a nabavnom cenom se smatra iznos troškova koje je obveznik imao u vezi tog sticanja i koje može da dokumentuje¹². Međutim, od ovog pravila postoji izuzetak prema kojem se za potrebe određivanja nabavne cene, nabavnom cenom može smatrati osnovica na koju je plaćen drugi prihod u smislu ovog Zakona. Stoga, argumentom *a contrario* može se zaključiti da inicijalno sticanje tj. rudarenje može biti oporezovano kao drugi prihod, ali da ako obveznik to propusti da učini u narednom koraku, kod prenosa imovine, kao nabavna cena mogu se koristiti dokumentovani troškovi. Potencijalno različiti tretmani inicijalnog sticanja digitalne imovine mogu dovesti do različitog tretmana obveznika po osnovu istog događaja, te takve odredbe mogu doprineti pravnoj nesigurnosti i eventualnom poreskom planiranju

¹² Vid. čl. 74, st. 10. i 11. u vezi sa čl. 85. st. 1. tač. 16. ZPDG.

sa evazionim ciljem¹³.

Ovakav tretman ima značajan uticaj i na strukturu javnih prihoda. Naime, opredeljenje prihoda kao drugi prihod, osim što uspostavlja obavezu plaćanja poreza po stopi od 20%, uspostavlja i obavezu plaćanja doprinosa za socijalno osiguranje od minimum 25,5% doprinosa za penzijsko i

¹³ Razlike između poreske osnovice koju čini tržišna cena umanjena za 20% normiranih troškova, uvećana za doprinose za socijalno osiguranje, mogu predstavljati značajno veći iznos koji predstavlja nabavnu cenu za utvrđivanje kapitalnog dobitka prilikom raspolaganja digitalnom imovinom. Takođe, ukoliko obveznik propusti da to učini pa prilikom raspolaganja kao nabavnu cenu koristi iznos dokumentovanih troškova mogu nastati različiti problemi – da li su dokumentovani troškovi iznos računa za električnu energiju ili se može koristiti javni podatak o neophodnoj energiji prema kWh za rudarenje jedne kriptovalute pomnoženo sa cenom električne energije prema mernoj jedinici u tom momentu. Takođe, postavlja se pitanje kada obveznik drži nekoliko jedinica kriptovalute u digitalnom novčaniku, koju jedinicu prvo prodaje, odnosno kako utvrditi da li obveznik koristi FIFO, LIFO ili neku drugu metodu jer je u pitanju fizičko lice, što može imati za posledicu namerno utvrđivanje manjeg kapitalnog dobitka tj. planiranje da se utvrdi manje oporeziv dohodak u svakom pojedinom slučaju, a ovakva pojava se u literaturi naziva i problemom izvlačenja slamki tj. *straddles* (Ankier, 2020, 899).

invalidsko osiguranje¹⁴. Značaj doprinosa ogleđa se i u tome što redovno imaju veliki udeo u strukturi javnih prihoda, te su tako u 2020. godini imali udeo od čak 29.9% ukupnih javnih prihoda, dok je taj udeo kod poreza na dohodak svega 9,1% za isti period¹⁵.

U uporednoj praksi se prvi razlika između rudarenja fizičkih lica na *ad hoc* osnovi, tj. povremeno i onih fizičkih lica koji to obavljaju kao samostalnu delatnost. U prvom slučaju prihod se oporezuje ili kao drugi prihod ili se propisuju određena oslobođenja (npr. rudarenje nekoliko kriptovaluta godišnje je neoporezivo)¹⁶ ili je u potpunosti neoporezivo, a prvi oporezivi događaj nastaje tek prilikom raspolaganja. S druge strane, kada rudarenje obavlja fizičko lice kao trajnu delatnost sa

ciljem sticanja prihoda, ta inicijalna sticanja kripto imovine se oporezuju kao prihod od samozaposlenja gde postoji ili kao prihod od poslovne aktivnosti (npr. porez na dobit za pravna lica, odnosno porez na prihode od samostalne delatnosti za preduzetnike), ali ne postoje smetnje da se takav redovan vid prihoda fizičkog lica oporezuje uvek kao drugi prihod.

Takva rešenja, sa izvesnim specifičnostima, srećemo u uporednom pravu. Prema objašnjenju poreske uprave Velike Britanije, sticanje kriptovalute rudarenjem se oporezuje kao drugi prihod, dok ukoliko se fizičko lice bavi rudarenjem kao trajnom delatnošću, to predstavlja prihod od poslovne delatnosti (HMRC, 2019). Na isti način, pravo SAD-a propisuje obavezu da se tržišna vrednost kripto imovine na dan sticanja uključi u bruto prihod lica koje je steklo imovinu rudarenjem kao pojedinac (Pflaum Hateley, 2014, 1211), dok ukoliko to obavlja na trajnoj bazi, neophodno je konsultovati pravila o samozaposlenim licima, odnosno prihod od poslovanja (OECD, IRS Notice 2014). Porezom na ostali prihod oporezuje se sticanje kripto imovine rudarenjem i u Sloveniji gde je osnovica ostvareni dohodak (čija se vrednost utvrđuje prema tržišnoj vrednosti na dan sticanja) i ne postoji pravo na umanjenje za povezane troškove (električne

¹⁴ Ukoliko je lice istovremeno osigurano po drugom osnovu (npr. zaposleni), ne postoji obaveza plaćanja doprinosa za zdravstveno, odnosno osiguranje za slučaj nezaposlenosti. Ukoliko to ipak nije slučaj, ukupan trošak se uvećava i za doprinos za zdravstveno osiguranje koji se plaća prema stopi od 10,3%. Vid. Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje („Sl. glasnik RS“, br. 84/2004, 61/2005, [...] i 6/2021 – usklađeni din. izn.).

¹⁵ Bilten Ministarstva finansija 12/2020, Ministarstvo finansija, 2020.

¹⁶ Objašnjenje Ministarstva finansija Republike Slovenije od juna 2018. godine – Davčna obravnava poslovanja z virtualnimi valutami po ZDoh-2, ZDDPO-2, ZDDV-1 in ZDFS, videti primere koje je obradila Poreska uprava.

energije, nabavke opreme i sl.)¹⁷. Međutim, slovenačko pravo sadrži i određene smernice (kriterijume) koje imaju za cilj razlikovanje pojedinačnog *ad hoc* sticanja od trajne aktivnosti usmerene ka sticanju kripto imovine. Među kriterijumima navedeni su veći broj realizovanih naloga koji su veće vrednosti, ulaganje opreme za ove svrhe, kao i trgovanje zasnovano na iskorišćavanju kolebanja vrednosti virtuelnih valuta na tržištu¹⁸. Međutim, takvi kriterijumi se cene u svakom pojedinačnom slučaju i to u njihovom zajedničkom delovanju, odnosno veći broj ostvarenih naloga zaprenos manje vrednosti neće nužno implicirati da postoji rudarenje kao trajna aktivnost. Slično je propisano i u pravu Kraljevine Norveške gde se rudarenje može posmatrati ili kao povremena aktivnost i tada oporezovano kao imovina ili kao poslovna, trajna aktivnost, ako su zadovoljeni osnovni uslovi (lice vrši trajnu delatnost u svoje ime i snosi rizik poslovanja sa ciljem ostvarivanja profita). Dozvoljeno je umanjiti troškove koji su u vezi sa rudarenjem, ali ne direktno u celokupnom iznosu u godini kada je oprema nabavljena, nego koristeći određenu stopu amortizacije (Norwegian Tax notice).

Kada pravno lice obavlja delatnost, kao što je već istaknuto,

¹⁷ Čl. 105. i 108. Zakona o porezu na dohodak Slovenije.

¹⁸ Ibid.

takvo delanje predstavlja prihod od vršenja poslovne aktivnosti i konsekvantno se oporezuje na godišnjem nivou u okviru poreza na dobit. Sa stanovišta srpskog Zakona o porezu na dobit pravnih lica, poreski obveznik poreza na dobit pravnih lica (u daljem tekstu: poreski obveznik) je privredno društvo, odnosno preduzeće, odnosno drugo pravno lice koje je osnovano radi obavljanja delatnosti u cilju sticanja dobiti¹⁹. Budući da pozitivno pravo ne predviđa postojanje samozaposlenih, nema smetnje da rudarenje kao delatnost obavlja i preduzetnik, a koji je oporezovan prihodom od samostalne delatnosti u skladu sa odredbama Zakona o porezu na dohodak. Osnovni kriterijum, kako za rudarenje, tako i inače, jeste da se obavlja delatnost u cilju sticanja dobiti. Kako Zakon o porezu na dobit ne propisuje specifičnosti u pogledu rudarenja kao poslovne aktivnosti, smatramo da bi se takav prihod kvalifikovao kao poslovni prihod za potrebe sastavljanja finansijskih izveštaja, odnosno utvrđivanja

¹⁹ Vid. čl. 1. Zakona o porezu na dobit pravnih lica ("Sl. glasnik RS", br. 25/2001, 80/2002, 80/2002 – dr. zakon, 43/2003, 84/2004, 18/2010, 101/2011, 119/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014 – dr. zakon, 142/2014, 91/2015 – autentično tumačenje, 112/2015, 113/2017, 95/2018, 86/2019 i 153/2020).

poreza na dobit²⁰. Dodatno ističemo da držanje digitalne imovine nije oporezivo kao takvo, budući da predstavlja svojevrsnu imovinu u vlasništvu poreskog obveznika. Međutim, sa aspekta pravnih lica, držanje digitalne imovine može imati određene implikacije u vezi njihovog klasifikovanja u poslovnim knjigama obveznika²¹.

3.2 Raspolaganje digitalnom imovinom

Raspolaganje digitalnom imovinom predstavlja njeno korišćenje i logičan sledeći korak nakon pribavljanja digitalne imovine. Raspolaganje se može vršiti kao zamena za novac, za drugu kriptovalutu ili token, kao i razmena za druga dobra ili usluge, što podrazumeva teretne pravne poslove, ili kao davanje bez protivčinidbe u vidu poklona ili nasledstva, što predstavlja besteretne pravne poslove. U

²⁰ Objašnjenje Ministarstva finansija u vezi sa računovodstvenim priznavanjem, vrednovanjem i načinom knjiženja digitalne imovine u poslovnim knjigama obveznika br. 401-00-509/2021-16 od 1.2.2021. godine.

²¹ Vid. Objašnjenje Ministarstva finansija u vezi sa računovodstvenim priznavanjem, vrednovanjem i načinom knjiženja digitalne imovine u poslovnim knjigama obveznika br. 401-00-509/2021-16 od 1.2.2021. godine o načinu vrednovanja digitalne imovine kao nematerijalne imovine, odnosno kao zaliha u određenim slučajevima (kada se obveznik bavi trgovinom digitalnom imovinom).

svakom slučaju, raspolaganje kriptom imovinom dovodi do nastanka oporezivih transakcija, ali je važno napraviti odgovarajuću distinkciju koja vrsta poreskog oblika, odnosno poreza je nastala. Postoji i određeni broj zemalja koji nijedan od oblika teretnog raspolaganja ne posmatra kao nastanak oporezivog događaja, kao što su Švajcarska²² i Portugal²³, jer, kako ističu, poslovanje kriptom imovinom treba da predstavlja novi zamah u privrednom razvoju koji će se kao takav samo još više razvijati u budućnosti i dobijati na značaju²⁴.

3.2.1 Teretno raspolaganje digitalnom imovinom

Prvi i najuobičajeniji oblik raspolaganja digitalnom imovinom predstavlja njena prodaja, tj. dobijanje drugih sredstava (novca, kriptovaluta ili tokena) u zamenu za

²² Prema stavu Poreske uprave Švajcarske odnosno posebnom radnom papiru (The Swiss Federal Tax Administration (SFTA), Main Department Direct Federal Tax, Withholding Tax, and Stamp Duty, *Working paper* on 27 August 2019), ni sticanje niti raspolaganje tokenima za plaćanje tzv. payment tokens, ne stvara oporeziv događaj. Slično je predviđeno i za tokene koji u sebi sadrže određena prava, a sve pod pretpostavkom da takvi događaji ne predstavljaju vršenje poslovne aktivnosti.

²³ Pored Portugala, takav stav zauzima i Italija gde se oporezuju samo špekulativne transakcije, vid. OECD Report.

²⁴ Federal Council report on virtual currencies in response to the Schwaab (13.3687) and Weibel (13.4070) postulates.

određenu jedinicu digitalne imovine, bilo tokena bilo kriptovalute. Takvo raspolaganje mogu vršiti fizička i pravna lica.

Kada fizičko lice, uključujući i preduzetnika, vrši prodaju digitalne imovine, prema propisima u Srbiji, takva prodaja predstavlja kapitalni dobitak, odnosno gubitak, a sve prema izmenjenoj odredbi ZPDG²⁵. Kapitalni dobitak predstavlja razliku između prodajne i nabavne cene. S obzirom na to da kapitalni dobitak ne predstavlja naknadu za izvršeni rad, na njega se ne plaćaju doprinosi za socijalno osiguranje, već samo porez (Randelović, 2020, 79). Oko načina utvrđivanja nabavne cene već smo napomenuli da postoje, potencijalno, dva ravnopravna načina – osnovica na koju je plaćen drugi prihod od sticanja rudarenjem i izuzetak koji propisuje da se kao nabavna cena mogu koristiti i dokumentovani troškovi koje je obveznik imao za svrhu sticanja digitalne imovine, a u slučaju da drugi prihod prema (osnovnom) pravilu nije plaćen. Postavlja se pitanje na koji način obveznik dokumentuje ove troškove. Svakako to može biti račun za električnu energiju u mesecu kada je obveznik stekao kripto imovinu rudarenjem, ali ukoliko obveznik na istom računu ima i troškove

električne energije za svakodnevni život, trebalo bi uraditi određenu srazmeru koji iznos troškova se može koristiti²⁶. Opravdano se može postaviti pitanje kako i na koji način priznati dokumentovane troškove koji se odnose na nabavku opreme, odnosno bilo bi korisno da se postavi određeni procentualni iznos koji bi se priznavao za ove svrhe u slučajevima kada obveznik nabavi računarsku opremu u jednoj godini, ali je koristi za sticanje više kriptovaluta. Utvrđivanje prodajne, odnosno tržišne cene ne bi trebalo da predstavlja veliki izazov imajući u vidu berze gde se trguje najpoznatijim kriptovalutama, ali ostaje pitanje koje sve berze treba smatrati relevantnim i kako postupiti ukoliko ona na kojoj je stečena imovina u momentu raspolaganja prestane da postoji²⁷.

U uporednoj praksi se sreću različita rešenja u odnosu na poreskog obveznika koji raspolaže i u odnosu na svrhu raspolaganja. Tako, Australija propisuje da

²⁵ Vid. st. 1. tač. 6 ZPDG kojim je navedena digitalna imovina. Pre ove izmene nije postojao osnov za oporezivanje raspolaganja digitalnom imovinom.

²⁶ Na internetu se mogu naći podaci o neophodnoj energiji po kWh koja je potrebna za rudarenje jedne jedinice kriptovalute, pa bi obveznik takve podatke mogao da koristi za pravilan obračun. Preuzeto sa <https://www.thebalance.com/how-much-power-does-the-bitcoin-network-use-391280> (1.3.2021).

²⁷ U sferi kriptovaluta nije neuobičajeno da berze nestanu zbog različitih činilaca. Preuzeto sa <https://cointelegraph.com/news/75-crypto-exchanges-have-closed-down-so-far-in-2020> (10.3.2021).

se plaća kapitalni dobitak kada raspolaganje vrši fizičko lice uz mogućnost korišćenja određenog procenta poreskog oslobođenja, osim ako je lice držalo kripto imovinu kao investiciju. Određena umanjenja poreza postoje kada je lice držalo imovinu duže od godinu dana (Australian Taxation Office, 2020). Austrijsko pravo pravi razliku u odnosu na to da li se digitalna imovina drži kao poslovna imovina, kada se plaća porez na prihod (dobit ili na dohodak) ili se drži kao investiciona imovina kada je oporeziva porezom na kapitalni dobitak u slučaju raspolaganja, ali se predviđa i poresko oslobođenje ukoliko raspolaganje vrši fizičko lice u čijem se vlasništvu kripto imovina nalazi više od godinu dana (OECD 2020, 30) što je propisano i u nemačkom pravu²⁸. Ističemo i da se u literaturi može naići na stav da pojedine poreske jurisdikcije (konkretno SAD-a) nemaju dovoljno jasne propise koji regulišu raspolaganje digitalnom imovinom, odnosno da potencijalno postoje različiti tretmani kod raspolaganja tj. kao zarada, kapitalni dobitak ili običan prihod (Ankier, 2020, 897) i da stručna javnost, pa čak i Kongres pozivaju na ažuriranje Obaveštenja

²⁸ Einkommensteuergesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 8. Oktober 2009 (BGBl. I S. 3366, 3862), das zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 10. März 2021 (BGBl. I S. 330), sekcija 22 i 23 se primenjuju.

poreske uprave od 2014. godine, budući da je tehnologija značajno napredovala od 2014. godine (Ratna, 2019, 86) i da postojeći poreski tretman ne odgovara potrebama tržišta. S druge strane, Slovenija raspolaganje fizičkog lica (ne i preduzetnika) na pojedinačnoj osnovi uopšte ni ne oporezuje jer takve situacije posmatra kao povremenu prodaju pokretnih stvari, dok kada takvo raspolaganje vrši preduzetnik, ono se posmatra kao poslovna delatnost²⁹. Srpsko poresko pravo ne pravi navedenu razliku kada kripto imovinom raspolaže fizičko lice na redovnoj osnovi, odnosno povremeno ili kada takvo raspolaganje vrši preduzetnik.

Pozitivno zakonodavstvo propisuje posebna oslobođenja po osnovu raspolaganja digitalnom imovinom, a sve u cilju podsticanja investicija u domaća privredna društva i podsticanje privrednog razvoja kao osnovnog cilja regulisanja kripto imovine zakonskim okvirom. Stoga, oslobođenja se svode na to da ako sredstva ostvarena prodajom digitalne imovine u roku od 90 dana od dana prodaje budu uložena u osnovni kapital rezidentnog

²⁹ Objašnjenje poreske uprave Slovenije. Vid. isto Zakon o porezu na dohodak Republike Slovenije, čl. 32, u vezi sa članom 92, gde će takva imovina kada predstavlja hartiju od vrednosti ili udele u preduzećima/zadugama ili izvedeni finansijski instrument biti oporezovana kao kapitalni dobitak.

privrednog društva ili investicionog fonda, oslobađa se 50% poreza na kapitalni dobitak. Slično kao i kod sredstava ostvarenih prodajom nepokretnosti, ukoliko obveznik u roku od 12 meseci novčana sredstva ostvarena prodajom digitalne imovine uloži u kapital domaćeg privrednog društva ili investicionog fonda, ima pravo na povraćaj plaćenog poreza na kapitalni dobitak³⁰.

Kada pravno lice raspoláže digitalnom imovinom, takav prihod predstavlja kapitalni dobitak. Prema opštem pravilu, nabavna cena jeste cena po kojoj je obveznik stekao imovinu, umanjenu po osnovu amortizacije. Digitalna imovina se u poslovnim knjigama obveznika evidentira kao nematerijalna imovina i, sledstveno tome, amortizacija se vrši primenom proporcionalne metode srazmerno veku trajanja³¹. Ukoliko postoji razvijeno tržište na kome se vrši trgovina digitalnom imovinom, društvo može da koristi metod revalorizacije pri naknadnom vrednovanju digitalne imovine ili potencijalno obezvređivanje

u slučaju pada vrednosti iste³². Navedeno jedino ne važi kada pravno lice ima dozvolu, u skladu sa posebnim zakonom, da pruža usluge koje su povezane sa digitalnom imovinom i prodaje digitalnu imovinu koju je i nabavio sa tim ciljem. U tom slučaju, digitalna imovina se u poslovnim knjigama evidentira kao zalihe i raspolaganje digitalnom imovinom ima tretman poslovnih prihoda, odnosno rashoda i oporezuje se na godišnjem nivou kroz utvrđivanje poreza na dobit pravnih lica. Prema Zakonu o digitalnoj imovini, pružalac usluga povezanih sa digitalnom imovinom može biti jedino pravno lice, a konsekvntno – na pravna lica se primenjuju i odredbe Zakona o porezu na dobit pravnih lica.

Kako je već navedeno, pozitivno pravo raspolaganje preduzetnika digitalnom imovinom oporezuje porezom na kapitalni dobitak. Ovde bismo istakli zamerku takvom pristupu u najmanje dva pravca. Naime, onemogućava se preduzetniku da obavlja istu delatnost kao i pravna lica i da po tom osnovu ima povoljniji poreski tretman. Iz navedenog proizlazi da takvo postupanje nije uobičajeno u uporednoj praksi. Naime, ukoliko

³⁰ Vid. čl. 79a Zakona o porezu na dohodak građana. Takođe, ako digitalna imovina ima uslove da se smatra hartijom od vrednosti kada se primenjuje Zakon o tržištu kapitala, tada se primenjuju i oslobođenja predviđena za držanje hartija od vrednosti.

³¹ Vid. čl. 10, st. 9, a u vezi sa čl. 25–29. Zakona o porezu na dobit pravnih lica.

³² Objašnjenje Ministarstva finansija u vezi sa računovodstvenim priznavanjem, vrednovanjem i načinom knjiženja digitalne imovine u poslovnim knjigama obveznika br. 401-00-509/2021-16 od 1.2.2021. godine.

preduzetnik obavlja delatnost rudarenja, budući da nije drugačije regulisano, takav prihod bi bio tretiran kao deo poslovne delatnosti, isto kao i kada tu delatnost obavlja pravno lice. Međutim, kada je u pitanju raspolaganje, kada ga vrši pravno lice, koje ima dozvolu pružanja usluga u vezi sa digitalnom imovinom, takvo raspolaganje bi se tretiralo kao prodaja bilo kakve robe, dok kada bi takvo raspolaganje vršio preduzetnik, takva transakcija bi se smatrala kapitalnim dobitkom u svakom slučaju. Takođe, mišljenja smo da kako digitalna imovina ipak predstavlja imovinu, postoji određeni prostor prilikom tumačenja da se ovakvo raspolaganje ne oporezuje kada raspolaganje vrši fizičko lice *ad hoc*. Naime, prema mišljenju Ministarstva finansija, ističe se da prihodi koje fizičko lice ostvari po osnovu prodaje pojedinih predmeta svoje imovine u okviru upravljanja i raspolaganja tom imovinom (od slučaja do slučaja), ne podležu plaćanju poreza na dohodak građana³³. Istim mišljenjem navode se i kriterijumi kada se smatra da lice obavlja delatnost, što podrazumeva stalnu aktivnost pribavljanja određenih stvari sa ciljem dalje prodaje, što je onda predmet oporezivanja dohotkom

³³ Mišljenje Ministarstva finansija, br. 430-00-376/2016-04 od 10.10.2016. godine.

građana³⁴.

3.2.1.1 Naknada u vidu kripto imovine

Kripto imovina se može steći i kao naknada za pružene usluge, odnosno izvršeni rad i tada podleže odgovarajućem oporezivanju. Prema važećim propisima, zaradom se osim novčane kompenzacije za izvršeni rad smatraju i sva primanja u obliku bonova, novčanih potvrda, hartija od vrednosti ili date robe. Iako je ova odredba pretrpela dosta izmena u prethodnih nekoliko godina, ona nije posebno menjana sa aspekta uvažavanja kripto imovine kao novog činioca u domaćem pravnom poretku. No, čak i ovako formulisana ona se može adekvatno koristiti, pa bi digitalna imovina predstavljala davanje određene potvrde u odgovarajućoj vrednosti. U tom slučaju, u osnovicu za obračun zarade bi se uključila nominalna vrednost potvrde. Smatramo da je ovo u potpunosti primenjivo kada se radi o inicijalnom emitovanju digitalne imovine ili davanju određene kriptovalute koju razvija npr. domaće privredno društvo kao stimulans za prikupljanje sredstava za svoj razvoj. Svakako, zarada se

³⁴ Ovakav stav je zadržan kroz dužu praksu Ministarstva finansija i sadržan je i u mišljenju 414-00-00099/2007-04 od 10.09.2007. godine, kao i u mišljenju br. 414-00-47/2012-04 od 12.10.2012. godine, kada ta mišljenja nisu bila obavezujuća, što sada nije slučaj.

mora isplatiti u novcu, dok bi samo određeni deo zarade mogao biti u vidu kripto imovine.

Međutim, ukoliko bi zaposleni na raspolaganje dobio uz svoju mesečnu platu i npr. jedan bitcoin (ili bilo koju drugu virtuelnu valutu za koju postoji trgovina na onlajn tržištima), trebalo bi obračunati tržišnu vrednost navedenog davanja zaposlenom, pogotovo ako imamo u vidu da zaposleni može dalje prodati tu dobijenu virtuelnu jedinicu na svetskim platformama za trgovinu. U tom slučaju, jedino bi bilo pravilno u osnovicu za obračun zarade uračunati tržišnu vrednost jedinice na dan primanja³⁵. U slučaju pružanja naknade po osnovu druge vrste ugovora (ugovora o delu), takvo davanje prati poreski tretman samog ugovora i naknade po tom ugovoru.

3.3 Besteretno raspolaganje digitalnom imovinom

Besteretno raspolaganje podrazumeva poklanjanje i nasleđivanje digitalne imovine.

Ovakvo raspolaganje često nije

³⁵ Prethodno rečeno ne važi ukoliko su ispunjeni uslovi propisani Zakonom o digitalnoj imovini kada se digitalna imovina može smatrati finansijskim instrumentom. Tada se primenjuju odredbe Zakona o tržištu kapitala i tada ona ima status hartija od vrednosti, a način oporezivanja uz odgovarajuća oslobođenja predviđen je Zakonom o porezu na dohodak građana.

detaljno (ako je uopšte) sadržano u smernicama poreskih uprava pojedinih zemalja. Međutim, sama klasifikacija digitalne imovine kao imovine vodi ka tumačenju da su digitalne valute i tokeni predmet oporezivanja bilo porezom na poklon bilo porezom na nasleđe. Zakon o porezima na imovinu³⁶ (u daljem tekstu: ZPI) je dopunjen odredbom da se porez plaća na poklonjenu ili nasleđenu digitalnu imovinu³⁷. Izuzetak je napravljen u slučaju da je za sticanje plaćen porez na dohodak, odnosno da predstavlja prihod pravnog lica (zapravo u svim slučajevima kada se radi o teretnom raspolaganju kada obveznici plaćaju odgovarajući porez) i tada se porez na poklon neće plaćati.

Osnovica za oporezivanje poklona jeste tržišna vrednost primljene imovine, a poreska obaveza nastaje na dan zaključenja ugovora o poklonu.

³⁶ „Sl. glasnik RS“, br. 26/2001, „Sl. list SRJ“, br. 42/2002 – odluka SUS i „Sl. glasnik RS“, br. 80/2002, 80/2002 – dr. zakon, 135/2004, 61/2007, 5/2009, 101/2010, 24/2011, 78/2011, 57/2012 – odluka US, 47/2013, 68/2014 – dr. zakon, 95/2018, 99/2018 – odluka US, 86/2019 i 144/2020.

³⁷ Vid. čl. 14, st. 2. tač. 4a Zakona o porezima na imovinu („Sl. glasnik RS“, br. 26/2001, „Sl. list SRJ“, br. 42/2002 – odluka SUS i „Sl. glasnik RS“, br. 80/2002, 80/2002 – dr. zakon, 135/2004, 61/2007, 5/2009, 101/2010, 24/2011, 78/2011, 57/2012 – odluka US, 47/2013, 68/2014 – dr. zakon, 95/2018, 99/2018 – odluka US, 86/2019 i 144/2020).

Kod nasleđivanja, osnovicu za oporezivanje čini tržišna vrednost imovine, ali umanjena za sve dugove i troškove koji se moraju namiriti iz imovine, a poreska obaveza nastaje danom pravnosnažnosti rešenja o nasleđivanju. Važno je napomenuti da ZPI predviđa i određeni prag od 100.000 dinara za svaki od osnova za poklon tj. nasleđe. Ukoliko je vrednost poklona u kalendarskoj godini od istog lica veća od 100.000 dinara, od ukupne vrednosti za oporezivanje, ova suma će biti izuzeta. Ukoliko se poklon daje fondaciji sa opšte korisnim ciljem, takva transakcija nije oporeziva, kao ni u uporednom pravu³⁸. Floskula tržišna vrednost imovine, a bez davanja preciznih smernica gde i kako istražiti tu vrednost, odnosno koji su izvori prihvatljivi, omogućava iskorišćavanje sistema koji se ne nadzire, od strane poklonodavaca i poklonoprimaca na evazioni način (Sanders, 2020).

U uporednom pravu postoje različita rešenja. Naime, britansko pravo predviđa da besteretno otuđenje dovodi do nastanka poreske obaveze za poklonodavca, bilo poreza na dobit ili poreza na dohodak, dok se za poklonoprimca smatra da je primio imovinu prema tržišnoj vrednosti na dan sticanja, umanjenoj za sve rashode koje je poklonodavac koristio prilikom

inicijalnog sticanja i oporezivanja kapitalne dobiti. Ukoliko se porez na kapitalni dobitak nije plaćao inicijalno, prilikom sledećeg prenosa poklonoprimac može koristiti iznos troškova koje je poklonodavac imao (GOV UK: Gifts). S druge strane, određeni prag od 325.000 funti je predviđen za (ne)oporezivanje nasleđene imovine (GOV UK: Inheritance). Rešenje prava SAD-a je umnogome sličnije srpskom pravu i previđa da pokloni vrednosti ispod 15.000 dolara ne dovode do nastanka poreske obaveze ni za jednog od učesnika u pravnom poslu (US IRS 2019). Način utvrđivanja vrednosti kada poklonoprimac želi dalje da proda primljenu imovinu, ukoliko poklonoprimac ostvaruje kapitalni dobitak, jeste vrednost osnovice na koju je plaćen porez prilikom sticanja uvećanoj za porez na poklon (ako ga je bilo), a ako prijavljuje kapitalni gubitak, onda je osnovica određena kao manja od tržišne vrednosti u vreme prijema poklona ili nabavne vrednost koju je poklonodavac koristio. Ukoliko poklonoprimac ne može nijednu da dokaže, smatraće se da je jednaka nuli (US IRS 2019).

Ono što možemo istaći kao pozitivno jeste da domaći propisi prate rešenja uporednog zakonodavstva u ovoj oblasti, a koja su mnogo ranije uvela oporezivanja digitalne imovine. Međutim, kao određena zamerka moglo bi se istaći da je mali iznos poreskog

³⁸ Uputstva poreskih uprava SAD-a i Ujedinjenog Kraljevstva jasno ističu ovaj slučaj.

izuzimanja u odnosu na neke svetske kriptovalute čija je vrednost višestruko veća. Od momenta usvajanja ove izmene, poklanjanje kriptovalute podleže oporezivanju i ova odredba ima dejstvo *pro futuro*, te se već stečene kriptovalute po ovom osnovu ne oporezuju³⁹.

4. OPOREZIVANJE DIGITALNE IMOVINE PDV-om

Korišćenje kriptovaluta kao sredstva za plaćanje dobara i usluga neminovno ima uticaj na sistem poreza na dodatu vrednost (u daljem tekstu: PDV). Osim samog plaćanja, sve povezane transakcije, kao što su razmena kriptovalute za važeći novac, pružanje usluga na platformama za razmenu kriptovaluta, usluge čuvanja kriptovaluta (digitalni novčanici), otvaraju pitanje PDV-a odnosno da li su ove usluge predmet oporezivanja i ako jesu, da li postoji osnov da se te usluge podvedu pod neko poresko oslobođenje. U Srbiji, opšti porez na potrošnju u formi PDV-a uveden je 2005. godine, zamenivši jednofazni bruto porez na promet. Srbija se opredelila za evropski model PDV-a,

³⁹ Ovde ističemo da se radi o novousvojenoj odredbi koja nema retroaktivno dejstvo, te poklonodavci i poklonoprincipi koji su navedenu transakciju obavili pre izmene zakonskih propisa ne bi trebalo da snose posledice. Čuvena saga o frilenserima u Srbiji nije adekvatna za poređenje jer se tu radilo o neprimenjivanju već postojeće odredbe što se ni u kom slučaju ne smatra retroaktivnim dejstvom.

zasnovan na karakteristikama datim u direktivama EU o PDV-u, što je predstavljalo i formalni uslov za proces evropskih integracija (Randelović, 2020, 142). Zbog navedenog, u ovom delu ćemo se, pre svega, posvetiti PDV tretmanu kriptovaluta u EU, a zatim i u Republici Srbiji.

4.1 PDV tretman kriptovaluta u EU

U EU sistem PDV-a regulisan je Petom PDV Direktivom koja ima za cilj da harmonizuje sisteme PDV-a između država članica. U oblasti digitalne imovine Evropska komisija (u daljem tekstu: EK) je objavila nekoliko Radnih papira (engl. *Working papers*) počevši od 2014. godine kako bi zauzela stav o PDV tretmanu digitalne imovine, a sve u cilju izbegavanja nesigurnosti i zauzimanju zajedničkog stava koji bi trebalo primeniti u celoj EU i na taj način osigurati pravnu sigurnost i konzistentnost (WP 854, 2). U svojim analizama, EK je zaključila da se bitcoin⁴⁰ može posmatrati ili kao tržišni instrument (engl. *negotiable instrument*)⁴¹ ili

⁴⁰ EK koristi termin bitcoin za sve kriptovalute koje imaju iste karakteristike. U slučaju pojave neke kriptovalute čije karakteristike značajno odstupaju, postojala bi potreba ponovne analize.

⁴¹ PDV Direktiva na engleskom jeziku koristi izraz *negotiable instrument*, dok srpski Zakon o PDV-u u čl. 25. st. 1. tač. 6. koristi izraz slične hartije od vrednosti, te se autor opredelio za ovaj izraz.

kao elektronski pružena usluga (WP 811, 6)⁴².

Kada se bitcoin posmatra kao hartija od vrednosti, takvo njegovo određenje bi omogućilo primenu čl. 135 PDV Direktive koji se odnosi na poreska oslobođenja. U tim situacijama, bitcoin i sve povezane transakcije potpadaju pod domen PDV sistema, ali su oslobođenje od oporezivanja. PDV Direktiva u čl. 135 (1)(d) propisuje da će sve transakcije, uključujući pregovaranje, depozite, tekuće račune, plaćanja, transfere, dugove, čekove i druge hartije od vrednosti, izuzimajući naplatu potraživanja za druga lica, biti izuzeta od oporezivanja⁴³. Prema ovakvom režimu, ne bi bilo nikakve razlike u naplati pruženih usluga ili prodate robe bitcoinom u odnosu na redovan režim, kada se dobra odnosno usluge plaćaju novcem kao zakonitim sredstvom plaćanja. Naime, prodavac bi na svoju

uslugu obračunao dugovani PDV, dok se prenos bitkoina od kupca ka prodavcu posmatra slično kao prenos samog novca. Načelno, i ostale povezane transakcije bi se smatrale oslobođenim, budući da su povezane sa glavnom uslugom, ali ovde je potrebno istaći jednu ogradu. Kako EK navodi, potencijalno korišćenje poreskog oslobođenja mora biti utvrđeno analizom u svakom pojedinačnom slučaju (WP 854, 10). Da bi npr. rudarenje bilo oslobođeno oporezivanja PDV, mora da se utvrdi nepostojanje čvrste veze između pružaoca i primaoca usluge koji za to delovanje dobija naknadu⁴⁴. Načelno, rudarenje bitkoina se naziva upravo takvo jer je teško (a vrlo često i nemoguće) utvrditi vezu između osobe koja prebacuje bitcoin i onog ili onih rudara koji odobre takvu transakciju. Štaviše, rudari svoje nagrade dobijaju direktno od same mreže, a slabost pravne povezanosti se može videti i u tome da ako transakcija iz nekog razloga ne uspe (a naknada se naplati greškom), korisnik nema konkretnog rudara kome se lično može obratiti za propust. Ukoliko prethodno navedeno nije slučaj, takva transakcija bi se oporezivala. Takvu situaciju nije nemoguće zamisliti van sistema bitkoina, kod nekih drugih kripto valuta koje postoje u manjem obimu, te i funkcionisanje mreže može biti uređeno na drugačijim principima.

⁴² U ovom radnom papiru EK je analizirala mogućnost da posmatra bitcoin još i kao elektronski novac, valutu, hartiju od vrednosti ili vaučer (WP 811, 6–11). Ovaj pristup je zauzela i Evropska centralna banka navodeći da je jedino zakonsko sredstvo plaćanja papirni novac priznat od strane svih država, a da se čak ni elektronski novac ne posmatra kao zakonsko sredstvo plaćanja, s tom razlikom što je to samo manifestacija papirnog novca, dok kod virtuelnih valuta to nije slučaj, sama priroda njihovog postojanja je drugačija (*Virtual currency schemes – a further analysis*, 2015).

⁴³ VAT Directive 135 (1)(d).

⁴⁴ Vid. st. C-16/93 Tolsma.

Istovremeno, postoji i argumentovana analiza PDV Direktive da se bitcoin može posmatrati kao digitalni proizvod, tj. kao neka vrsta nematerijalne imovine. Ukoliko se zauzme takav stav, prenos takve imovine bi sa aspekta EU bio posmatran kao usluga⁴⁵. Regulativa za implementaciju PDV Direktive propisuje da se elektronski pruženom uslugom može smatrati svaka usluga koja se pruža putem interneta ili automatske elektronske mreže, njihovo pružanje je automatizovano i zahteva minimalnu ljudsku intervenciju i u odsustvu tehnologije, nemoguće ih je pružiti⁴⁶. Tako posmatrano, bitcoin tj. njegova dodela u svakom smislu zadovoljava sve prethodno navedene uslove. On se, u slučaju rudarenja, dodeljuje automatski, putem internet mreže i nikako se takva transakcija ne bi mogla odigrati bez tehnologije, a ljudski faktor je prisutan u malom procentu. Međutim, ukoliko bitcoin ne posmatramo kao sredstvo plaćanja, već kao dobro, svaka razmena bitcoina za dobra ili usluge bi predstavljala zasebnu oporezivu transakciju, tj. radilo bi se o razmeni dobara ili usluga. Takav pristup je jedno vreme postojao u Australiji, ali je 2017. godine ukinut, sa ciljem ukidanja dvostrukog oporezivanja koje je do tada neminovno postojalo

⁴⁵ Vid. čl. 25 PDV Direktive.

⁴⁶ Regulativa za implementaciju PDV Direktive, čl. 7.

i razvoja međunarodnog tržišta⁴⁷. Ne ulazeći u analizu kriptovaluta sa aspekta makroekonomije, već samo sa poreskog tj. PDV aspekta, jasno je da ovakav pristup može prouzrokovati više komplikacija. Naime, kada prodavac proda dobro i obračuna izlazni PDV, on istovremeno može odbiti ulazni PDV po osnovu nabavke dobara i biti na neutralnoj poziciji što se tiče efekta PDV-a. Suprotno nije takav slučaj. Kada kupac preda bitcoin u svrhu razmene za dobra ili usluge, on i dalje snosi trošak naplaćenog PDV-a i nema pravo da ga odbije kao ulazni budući da to koristi u svrhu lične potrošnje. Dodatno, kada se radi o fizičkom licu, može se desiti da to lice zbog takvih aktivnosti mora da se prijavi u sistem PDV-a, a u slučaju fizičkih lica postavlja se i administrativno pitanje prikupljanja naplaćenog PDV-a (Van der Zwan, 2).

Uporedo sa aktivnošću EK, Sud pravde EU je tokom 2014. godine odlučivao u predmetu Hedqvist, u kojem se postavilo pitanje da li je razmena bitcoina za važeće novčane jedinice izuzeta od oporezivanja u skladu sa članom 135 (1) PDV Direktive. Rezonovanje Suda EU je išlo u veoma zanimljivom smeru. Sud je

⁴⁷ Za Australiju videti Australian Parliament, Economic References Committee. Digital Currency – game changer or a bit player, 2015. Za pristup nakon 2017. godine dostupno na https://www.loc.gov/law/help/cryptocurrency/australia.php#_ftn62 29.3.2021.

izneo stav da su ovakve transakcije predmet oporezivanja PDV-om, ali su istovremeno oslobođene od oporezivanja u skladu sa članom 135 (1)(e), a koji reguliše poslovanje i posredovanja u poslovanju zakonskim sredstvima plaćanja, a ne u skladu sa članom 135 (1) (d), kao što je EK izložila u svojoj analizi. Naime, iako svako poresko oslobođenje mora biti tumačeno usko, budući da predstavlja odstupanje od opšteg pravila, ono ipak mora biti tumačeno tako da se ostvare osnovni ciljevi zbog kojeg je oslobođenje i uvedeno⁴⁸. Finansijska transakcija, kako Sud ističe, ne mora nužno biti sprovedena od strane finansijske institucije, a samo jezičko tumačenje odredbi nije dovoljno, već se u obzir mora uzeti i sama svrha bitkoina, a to je da je njegova namena da služe *kao sredstvo plaćanja*⁴⁹. Važno je istaći nekoliko ograničenja kod primene ove presude. Naime, svrha bitkoina da služi kao sredstvo plaćanja jeste tako inicijalno zamišljena, ali upotrebiti takav argument u svakom slučaju nije moguće i neophodno je analizirati svaki slučaj u odnosu na svaku pojedinu kriptovalutu ponaosob. U akademskim krugovima može se naići na stav da je takvo rezonovanje Suda zastarelo, jer iako je svrha bitkoina bila da služi kao sredstvo plaćanja (ne i da se izjednače kao novac),

⁴⁸ Hedqvist, para 43.

⁴⁹ Hedqvist, para 43.

činjenica je da se danas (5 godina nakon presude) bitkoin koristi i za spekulativne poslove, te se takav stav Suda može smatrati i donekle zastarelim (Erhe-Rabel, 510).

Pored trgovine samim bitkoinima, javljaju se i mnogi sporedni učesnici, kao što su različite platforme za trgovinu kriptovalutama, sa ciljem da povežu zainteresovana lica, pa se osnovano postavlja pitanje PDV tretmana usluga koje oni vrše, odnosno naplaćuju. Potrebno je istaći da postoje različiti modaliteti takvih platformi. U osnovi, mogu se razlikovati situacije kada treće lice deluje kao zastupnik (u tuđe ime i za tuđ račun) i kada ne učestvuje u glavnoj transakciji i kada treće lice deluje kao komisionar (u svoje ime, a za tuđ račun)⁵⁰ što je i pravna pretpostavka⁵¹. U potonjem slučaju, smatra se da je usluga povezivanja zainteresovanih strana zapravo elektronski pružena, jer komisionar stiče (bitkoin) u svoje ime⁵². U suprotnom, ako se radi o poslovima zastupništva, takva naknada je oporeziva prema opštim pravilima, jer se ne smatra da je sticanje bitkoina urađeno u ime zastupnika, kao što je to slučaj kod komisionara, te se ne može koristiti pravom na poresko oslobođenje kao što je to slučaj kod usluga pruženih

⁵⁰ Prema čl. 28 PDV Direktive.

⁵¹ Uredba za implemetaciju PDV Direktive 282/2011.

⁵² Henfling and Other, C-464/10.

elektronskim putem (Erhe-Rabel, 505).

Kod pitanja posredovanja u trgovini bitkoinima, javlja se problem jezičkog tumačenja odredbe 135 (1)(e) PDV Direktive. Naime, slična odredba srpskog Zakona o PDV-u⁵³ glasi da se *PDV ne plaća kod poslovanja i posredovanja u prometu novca [...]*. Odredba PDV Direktive (čl. 135 (1)(e), a primenjuje se u skladu sa rezonovanjem Suda) na engleskom glasi [...]*transactions, including negotiation [...]*, a prema jezičkom tumačenju radi se o pregovorima, a ne posredovanju. Samim tim, EK je u Radnom papiru 892 zauzela stav da posredovanje ne može biti oslobođeno u skladu sa ovim članom, kao i da takve usluge putem automatizovanih platformi nemaju dovoljnu povezanost sa glavnom transakcijom (WP 892, 21). Međutim, u verziji PDV Direktive na nemačkom jeziku koristi se izraz *Vermittlung*, a koji ima značenje upravo posredovanja⁵⁴. Osnovano se može zaključiti da verzije PDV Direktive na svim jezicima nisu ujednačene, a kako i srpski Zakon o PDV-u često vrši izmene kako bi bio usklađen sa PDV Direktivom, isti problem se javlja i kod našeg tumačenja propisa, s tom ogradom da za Srbiju odluke Suda EU nisu

obavezujuće. Međutim, takav stav EK se osporava u literaturi, tvrdeći da posredovanje u sebi sadrži i pregovaranje, a imajući u vidu način rada ovih platformi – one u sebi itekako obuhvataju i pregovaranje i dovoljan stepen njihovog učestvovanja u zaključivanju ugovora⁵⁵.

4.2 Utvrđivanje osnovice PDV-a

Osnovno pitanje kod PDV-a jeste koju vrednost bitkoina istaći na fakturi, budući da se njegova vrednost mora prevesti u određenu novčanu valutu. Prema Direktivi, može se koristiti poslednji zabeleženi prodajni kurs na reprezentativnom tržištu/berzi ili poslednji zabeleženi kurs Evropske banke u vreme dospeća PDV-a⁵⁶. Oba rešenja su problematična iz očiglednih razloga – bitkoinom se trguje na velikom broju tržišta, a njihova relevantnost se menja iz dana u dan. Drugo rešenje je, pak, otežano jer bitkoin nije vezan ni za jednu zakonitu valutu kao takvu. EK u svojim radnim dokumentima navodi dva potencijalna rešenja: (1) određivanje poreske osnovice putem tržišne

⁵³ Vid. čl. 25, st. 1. tač.1 Zakona o PDV-u

⁵⁴<https://dict.leo.org/englisch-deutsch/vermittlung> (12.2.2021). Istaknuto posebno kod Erhe-Rabel, 508.

⁵⁵ Vid. Erhe-Rabel, 508. Naime, jeste zaključivanje ugovora automatizovano, ali platforma kao posrednik poznaje dovoljno informacija o obema stranama i ima mogućnost da smanji asimetriju tokom razmene međusobnih podataka, te ipak ima određenu, aktivnu ulogu.

⁵⁶ Čl. 9 PDV Direktive.

vrednosti dobara/usluga (WP 854). To, praktično, znači da cena treba da bude iskazana i u važećoj valuti i u bitkoinima paralelno. Međutim, između nepovezanih strana uvek bi trebalo da se naplati tržišna cena, mada bi ovu situaciju trebalo proceniti u svakom konkretnom slučaju jer osnovicu za oporezivanje čini stvarno primljena naknada u svakom slučaju i ne može se uzeti tržišna cena kao pretpostavljena⁵⁷. Stav je EK da bi trebalo koristiti drugi pristup, (2) odnosno kao osnovicu uzeti vrednost dobara u bitkoinima preračunatim u važeću valutu prema kursu koji prikaže obveznik u skladu sa propisima.

Treba istaći da ova dilema postoji i u pravu SAD-a na nivou federalnih jedinica. Kao dva reprezentativna, a različita primera, navode se rešenja u državama Nju Džersi i Kalifornija. Tako se u Nju Džersiju kao vrednost za obračun poreza na promet uzima vrednost bitkoina u trenutku prodaje, a ne tržišna vrednost dobara, dok se u Kaliforniji uzima vrednost samih dobara, odnosno usluga (Jurado, 12–14). Prvi pristup se smatra više u skladu sa Obaveštenjem Poreske uprave SAD-a (Tam-2015 1R)⁵⁸, dok se drugi pristup

⁵⁷ Ehre-Rabel, 513, kao i praksa Suda pravde EU C40–09.

⁵⁸ Preuzeto sa [https://btcmanger.com/the-new-york-and-california-way-how-countries-in-the-u-s-are-taxing-bitcoin/](https://btcmanger.com/the-new-york-and-california-way-how-countries-in-the-u-s-are-taxing-bitcoin/?q=/the-new-york-and-california-way-how-countries-in-the-u-s-are-taxing-bitcoin/) (20.2.2021).

smatra jednostavnijim za poreske obveznike jer ih oslobađa vođenja evidencija i dokumentovanja različitih postupanja u svakom konkretnom slučaju.

4.3 Pozicija Srbije

Srpski Zakon o PDV-u propisuje poresko oslobođenje bez prava na odbitak prethodnog poreza u slučajevima prenosa virtuelnih valuta i zamene virtuelnih valuta za novčana sredstva. Stoga, domaće zakonodavstvo izjednačava novac i virtuelne valute, ali samo sa aspekta PDV-a. S druge strane, nikakva posebna poreska oslobođenja nisu propisana za poslovanje posrednika ili platformi, kao i pružalaca usluga elektronskog novčanika, te bi takve usluge trebalo da budu predmet oporezivanja PDV-om. Ovakva izmena je u primeni sa početkom primene Zakona o digitalnoj imovini, tj. od 30. juna 2021. godine. U skladu sa mišljenjem Ministarstva finansija br. 413-00-168/2017-04 od 26. oktobra 2017. godine, promet digitalnih valuta nije oslobođen u skladu sa ovim članom Zakona o PDV-u, te se ovom izmenom primena ovog mišljenja isključuje. Primena PDV-a u ovoj oblasti nije posebno razrađena posebnim objašnjenjima ili uputstvima Ministarstva finansija, te se očekuje da će praksa obveznika, kao i njihovi upiti Ministarstvu finansija biti od velikog praktičnog značaja

za adekvatnu primenu propisa o PDV-u u ovoj materiji.

5. ZAKLJUČAK

Pravno regulisanje digitalne imovine predstavlja izazov za svakog zakonodavca, dok poreski tretman predstavlja dodatni izazov kako za same obveznike tako i za poreske organe relevantnih zemalja. Iz prikaza uporedne prakse zaključuje se da ne postoje ni uniformna ni idealna rešenja, te da svako određivanje pravne prirode digitalne imovine, upravo iz razloga njene neopipljivosti, može biti argumentovano na odgovarajući način, te preostaje samo da se zauzme određena državna politika u smislu opredeljenja za jedan odnosno drugi stav. Svaka nova pojava iziskuje određenu relevantnu praksu koja bi ukazala na nelogičnosti ili eventualne propuste u postojećem zakonodavnom okviru. Prvi korak je, svakako, inicijalno regulisanje. Cilj zakona je da prati stvaran život, te autor iskazuje veliku podršku zakonodavcu u Republici Srbiji jer je priznao novu, savremenu pojavu, želeći da pruži osnov za eventualni novi ekonomski zamajac za privredu u razvoju.

Ono što se mogu istaći kao određeni problem jeste nepostojanje smernica od strane resornog ministarstva koje bi razjasnilo kako se definitivno oporezuje rudarenje, odnosno da li povremeno sticanje

može ikako biti izuzeto po osnovu nepostojanja redovne aktivnosti. Opet, potrebno je razjasniti šta znači (ne)redovna aktivnost. Osim toga, određene dileme postoje i kod priznavanja troškova kod pravnih lica koja se bave rudarenjem, odnosno dalje raspoložu digitalnom imovinom, dok se u određenom stepenu ova pitanja javljaju i kod fizičkih lica.

U domenu indirektnih poreza autor smatra da je dobro rešenje što je izričito poresko oslobođenje sadržano u samom tekstu zakona jer se na taj način smanjuje mogućnost pogrešnog tumačenja drugih odredaba. Međutim, svojevrsno pitanje ostaje kod pratećih usluga pri zameni virtuelnih valuta, tj. da li su oporezive kao samostalne (jer nema oslobođenja) ili ih možemo posmatrati kao sporedne usluge uz glavnu (u kom slučaju bi bile oslobođene). Na ova i mnoga povezana pitanja autor je dao određena tumačenja važećih propisa i uporednih rešenja i izneo stav kako bi pojedina pitanja trebalo rešiti, odnosno gde postoje dobra rešenja u uporednoj praksi. U ovoj oblasti neophodno je zauzeti proaktivan pristup uz konstantno praćenje samog tržišta, produkata tržišta, ali i rešenja u uporednom pravu. Potonje je naročito važno zbog ujednačavanja poreskog tretmana u Evropi odnosno na svetskom tržištu. Harmonizovan pristup otvara vrata međusobnim investicijama,

pravnoj sigurnosti, ali i umanjenju eventualnog efekta dvostrukog oporezivanja ukoliko je pravni status digitalne imovine drugačiji u različitim državama.

Konačan stav autora je da je trenutno uređenje poreskog tretmana digitalne imovine u Republici Srbiji dobro, ali da će praksa dovesti do pojave različitih poreskih pitanja, a što će, gotovo sigurno, biti rešeno kroz određena uputstva i mišljenja Ministarstva finansija. Sve zajedno činiće jedan okvir za regulisanje ove materije uz prostor za međusobni dijalog i kontinuirano unapređenje u cilju ostvarivanja pravne i, konsekventno, poreske sigurnosti.

LITERATURA

Knjige/članci/studije

1. Ankier, Alex. Debugging the IRS Notice 2014–21: Creating a Viable Cryptocurrency Taxation Plan. *Brooklyn Law Review*, Vol. 85, Issue 3.
2. Der Zwan Pieter. Cryptocurrencies and VAT, Tax Technical.
3. Ehre-Rabel, Tina, Zechner, Lily. VAT Treatment of Cryptocurrency Intermediation Services. *Intertax*, Vol. 48, Issue 5. Kluwer Law International, 2020.
4. Filho, Jose. Taxation of Digital Assets, final term paper for Econ411 – Public Sector Economic, 2016.
5. Houben, Robby, Snyers, Alexander. *Cryptocurrencies and blockchain, Legal context and implication for financial crime, money laundering and tax evasion*. EU Parliament, 2018.
6. Jurado, Eduar. *Inadequacies of Cryptocurrency taxation*. Seton Hall Law, 2019.
7. Kaal, A. Wulf, Kaal and Calcaterra Craig. Crypto Transaction Dispute Resolution. *The Business Lawyer*, Vol. 73, No.1, 2017–2018.
8. Popielarski, Mark. *Blockchain Research: Bitcoins, Cryptocurrency and Distributed Ledgers*. COLO, Law, 2018.
9. Popović, Dejan. *Poresko pravo*. Pravni fakultet u Beogradu, Beograd, 2014.
10. Pflaum, Isaac, Hateley, Emmeline. A bit of the Problem: National and Extraterritorial Regulation of Virtual Currency in the Age of Financial Disintermediation. *Georgetown of International Law* 1169, 2014.
11. Ratna, T. Blockchain Regulation in the United States: Evaluating the overall approach to virtual asset regulation, in Ratna, T, Abisla, R., Jash, S., Kaushik, A., Mishra, S., Padmanabhan, A., . . . Young, K. (2019). *The Promise of Public Interest Technology: In India and the United States* (pp. 80–93, Rep.). New America. doi:10.2307/resrep19980.9.
12. Randelović, Saša.

Osnove poreskog planiranja. Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd 2020.

13. Witzig, Pascal, Salomon, Vistorya. *Cutting out the middleman: a case study of blockchain-induced reconfiguration in the Swiss financial services industry.* University of Neuchatel, 2018.

14. Guidance for a Risk-Based Approach, FATF, Paris, 2015.

15. Taxing virtual currencies – an overview of tax treatments and emerging tax policy issues. OECD, 2020.

16. Distributed Ledger Technology (DLT) and Blockchain. World Bank Group, 2017.

17. Distributed Ledger Technology: beyond block chain. Report by UK Government Chief Scientific Adviser, 2016.

18. IMF – Regulation of Cryptoassets. Fintech Report, 2020.

Propisi

1. Zakon o digitalnoj imovini (*Sl. glasnik RS*, br. 153/2020).

2. Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje (*Sl. glasnik RS*, br. 84/2004, 61/2005, 62/2006, [...] i 6/2021 – usklađeni din. izn.).

3. Zakon o porezu na dohodak građana (*Sl. glasnik RS*, br. 24/2001, [...] i 6/2021 – usklađeni din. izn.).

4. Zakon o porezu na dobit pravnih lica (*Sl. glasnik RS*, br.

25/2001, [...] i 153/2020).

5. Zakon o porezu na dodatu vrednost (*Sl. glasnik RS*, br. 84/2004, [...] i 153/2020).

6. Zakon o porezima na imovinu (*Sl. glasnik RS*, br. 26/2001, [...] i 144/2020).

7. Zakon o porezu na dohodak Republike Slovenije.

8. Davčna obravnava poslovanja z virtualnimi valutami po ZDoh-2, ZDDPO-2, ZDDV-1 in ZDFS, jun 2018.

9. Einkommensteuergesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 8. Oktober 2009 (BGBl. I S. 3366, 3862), das zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 10. März 2021 (BGBl. I S. 330).

10. Internal Revenue Service. Virtual Currency Notice 2014–21. dostupno na https://www.irs.gov/irb/2014-16_IRB#NOT-2014-21.

11. Internal Revenue Service. *Publication 559 Cat. No. 15107U Survivors, Executors, and Administrators*, 2020.

12. HMRC. *Taxation of cryptocurrency for business and for individuals*. Dostupno na <https://www.gov.uk/government/publications/tax-on-cryptoassets>.

13. Gov. UK. *Inheritance Tax: Gifts to your spouse or charity*. Dostupno na <https://www.gov.uk/inheritance-tax/gifts>.

14. Skutki podatkové obratu kryptowalutami w PIT, VAT i PCC od 4.4.2018. godine dostupno na <https://perma.cc/37N9-TS6C>.

15. Swiss Tax Administration (2019). Dostupno na <https://www.estv.admin.ch/estv/de/home/direkte-bundessteuer/direkte-bundessteuer/fachinformationen/kryptowaehrungen.html>.

16. Federal Council report on virtual currencies in response to the Schwaab (13.3687) and Weibel (13.4070) postulates.

17. The Swiss Federal Tax Administration (SFTA), Main Department Direct Federal Tax, Withholding Tax, and Stamp Duty. *Working paper on 27 August 2019*.

18. Convertible Virtual Currency. Tax: Corporation Business Tax, Sales and Use Tax, Gross Income Tax, 2015 1-R.

19. Norwegian Tax Notice. <https://www.skatteetaten.no/en/person/taxes/get-the-taxes-right/shares-and-securities/about-shares-and-securities/digital-currency/>.

20. Objašnjenje Ministarstva finansija u vezi sa računovodstvenim priznavanjem, vrednovanjem i načinom knjiženja digitalne imovine u poslovnim knjigama obveznika br. 401-00-509/2021-16 od 1.2.2021. godine.

21. Mišljenje Ministarstva finansija, br. 430-00-376/2016-04 od 10.10.2016. godine.

22. Mišljenje Ministarstva finansija br. 414-00-00099/2007-04 od 10.09.2007. godine.

23. Mišljenje Ministarstva finansija br. 414-00-47/2012-04 od 12.10.2012. godine.

24. Bilten Ministarstva finansija, Ministarstvo finansija, Beograd 12/2020.

EU dokumenta

1. EU Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax (OJ L 347, 11.12.2006).

2. Council Implementing Regulation (EU) No 282/2011 of 15 March 2011 laying down implementing measures for Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax.

3. Judgment of the Court (Third Chamber) of 29 July 2010. *Astra Zeneca UK Ltd v Commissioners for Her Majesty's Revenue and Customs*, Reference for a preliminary ruling: VAT and Duties Tribunal. Manchester – United Kingdom.

4. Judgment of the Court (Seventh Chamber) of 14 July 2011. *Belgian State v Pierre Henfling and Others*.

5. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 22 October 2015. *Skatteverket v David Hedqvist*. Transactions to exchange the 'bitcoin' virtual currency for traditional currencies – Exemption, Case C-264/14.

6. Value Added Tax Committee. *Working Paper No. 854, VAT Treatment of Bitcoin*. European Commission, Brussels, 2015.

7. Value Added Tax Committee. *Working Paper No. 811*,

VAT Treatment of Bitcoin. European Commission, Brussels, 2014.

8. Value Added Tax Committee. *Working Paper No. 892, Issues Arising From Recent Judgements of Court of Justice of the European Union*. European Commission, Brussels, 2014.

Online izvori

1. www.coinmakretcap.com, pristupljeno 15.3.2021.

2. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=US&most_recent_value_desc=true, pristupljeno 14.3.2021.

3. <https://nakamotoinstitute.org/bitcoin/>, pristupljeno 10.2.2021.

4. <https://www.thebalance.com/how-much-power-does-the-bitcoin-network-use-391280>, pristupljeno 1.3.2021.

5. <https://cointelegraph.com/news/75-crypto-exchanges-have-closed-down-so-far-in-2020>, pristupljeno 10.3.2021.

6. <https://dict.leo.org/englisch-deutsch/vermittlung>, pristupljeno 12.2.2021

7. <https://btcmanager.com/the-new-york-and-california-way-how-countries-in-the-u-s-are-taxing-bitcoin/?q=/the-new-york-and-california-way-how-countries-in-the-u-s-are-taxing-bitcoin/>, pristupljeno 20.2.2021.

AHP METODA KAO DETERMINANTA UPOTREBE SAVREMENIH BANKARSKIH PROIZVODA NA USPEŠNOST POSLOVANJA BANAKA

AHP METHOD AS A DETERMINANT OF THE USE OF MODERN BANKING PRODUCTS ON THE PERFORMANCE OF BANKS

Sanja BAKIĆ
Univerzitet u Novom Sadu
Ekonomski fakultet u Subotici
sanja.bakic991@gmail.com

Sažetak

Bankarski sistem predstavlja sistem bez kojeg nije zamislivo funkcionisanje savremenog poslovanja. Savremeno konkurentsko tržište nameće razvoj inovativnih bankarskih proizvoda. Kako bi se banka prilagodila nametnutim uslovima od strane konkurencije veoma je važno konstantno praćenje trendova. Predmet ovog istraživanja podrazumeva identifikovanje banke koja se može smatrati najpovoljnijom bankom. Vođeni ciljem istraživanja, u radu će primenom AHP metode biti doneta odluka o najoptimalnijoj banci. Korišćene metode istraživanja u radu obuhvataju primenu kvalitativne i kvantitativne metode, dok izvori podrazumevaju korišćenje literature koja je relevantna za ovu oblast istraživanja.

Ključne reči: Cash management, AHP metoda, najpovoljnija banka.

Abstract

The functioning of modern business is inconceivable without the banking system. The modern competitive market imposes the development of innovative banking products. In order for the bank to adapt to the conditions imposed by the competition, it is very important to constantly monitor trends. The subject of this research involves identifying the bank that can be considered the most favorable bank. Guided by the goal of the research in the paper, a decision on the most optimal bank will be made by applying the AHP method. The research methods used in the paper include the application of qualitative and quantitative methods, while the sources imply the use of literature that is relevant to this area of research.

Keywords: *Cash management, AHP method, the most favorable bank.*

JEL: G24, C02.

UVOD

U velikom broju raspoloživih informacija nalaze se i informacije koje se često presudne za odlučivanje. Odlučivanje se može definisati kao izbor određene mogućnosti u odnosu na raspoložive alternative. Posmatrajući istorijski razvoj, možemo zaključiti da se pri realizaciji poslovanja i ostvarivanja pozitivnih rezultata kao važan faktor izdvaja informacija koja utiče na donošenje blagovremenih odluka. Adekvatna menadžment struktura predstavlja takvu menadžment strukturu koja je sposobna da donese ispravnu odluku u pravo vreme i na pravi način (Milić, 2010). Kako se donošenje odluka najčešće susreće sa problemima koji se odnose na veći broj donosioca odluka, veći broj kriterijuma, odnosno potkriterijuma koji postoje za donošenje odluka, to je dovelo do uspostavljanja analitičkog hijerarhijskog procesa – AHP metode. Analitički hijerarhijski proces u vidu metode razvija i donosi Tomas Sati (Tomas Saaty) i to osamdesetih godina dvadesetog veka. Metoda podstiče donosiocima odluka da rangiraju raspoložive mogućnosti po određenom subjektivnom osnovu, te ih navodi na njihovo sklapanje u određenu celinu. Primenom ove metode omogućena je veća konzistentnost donetih odluka i povećanje njihovog kvaliteta.

Predmet istraživanja

ovog rada obuhvata analizu i identifikovanje one banke koja se može podrazumevati kao najpovoljnija banka. U istraživanju su obuhvaćene tri banke koje pružaju isti bankarski proizvod/uslugu. U radu će se sprovesti analiza rezultata dobijenih primenom kvantitativne metode i utvrditi koja je banka najpovoljnija.

Cilj istraživanja ovog rada je da se na osnovu primene AHP metode donese odluka o izboru najpovoljnije banke u odnosu na tri banke. Komitenti banke donose odluke prilikom odabira banke na osnovu iskustva i na osnovu reputacije banke. U ovom radu ćemo pokušati da primenom kvantitativne metode definišemo najbolju banku za komitenta. Metoda će se sprovesti na osnovu tačno definisanih kriterijuma.

Korišćene metode istraživanja su kvalitativni i kvantitativni istraživački pristup, pri čemu dominantan uticaj ima kvantitativna metoda, kao i analiza rezultata koji su dobijeni na osnovu primenjene metode.

1. PREGLED LITERATURE

Miloradić i Vasić (2018) u svom istraživanju ukazuju da je metoda koja se najviše primenjuje u momentima u kojima postoje teškoće pri utvrđivanju koncizne statističke procene rizika – primena AHP metode. Puška (2011) navodi

da se AHP metodom stavljaju u odnos raspoložive alternative koje predstavljaju subjektivnu ocenu rukovodstva, a koji upotrebom Satijeve skale vrši upoređivanje alternativa. Upotreba ovakvog sistemakodmalogbroja alternativaje prilično jednostavna. U situacijama kada postoji veći broj alternativa, više nije jednostavno utvrditi odnos i neophodno je utvrditi da li je taj izbor konzistentan. U situacijama u kojima se utvrdi da izbor nije konzistenstan, on se ponavlja sve do momenta kada on to postane. Guru i Mahalik (2019) se u svom istraživanju bave primenom AHP metode i na osnovu nje će obezbediti okvir da donosioci odluka indijskih banaka javnog sektora da pronađu optimalna rešenja za složene probleme procenom različitih alternativa.

Svilokos i Rodić (2015) se u svom istraživanju bave rizikom zemlje analizirajući više faktora koji se tiču poslovnog i političkog rizika, te jačine njihovog uticaja na obavljanje poslovnih aktivnosti u zemlji i na kraju im dodeljuju kvantitativnu vrednost i vrše ukupnu ocenu poslovnog rizika u zemlji. Primenom AHP metode prikazuju kako se zemlje mogu rangirati u skladu sa faktorima koji se mogu okarakterisati kao rizik zemlje. U analizi je obuhvaćeno pet zemalja bivše Jugoslavije. Arbel i Orgler (2011) u svom istraživanju, primenjujući AHP

metodu, zaključuju da bankari teže ostvarivanju različitih ciljeva, kao i ciljeva koji su suprotstavljeni, kao što su: ostvarivanje profita, razvoja, likvidnosti, ali i tržišnog udela, a koji su podložni ograničenjima kreditnog i deviznog rizika i regulatornim zahtevima. Kastratović (2017) u svom radu ukazuje na problem utvrđivanja lokacije stranih direktnih investicija i mogućnost primene AHP metode. Autor zaključuje da je lokacijski problem izuzetan i u kontekstu stranih direktnih investicija, te je važno obuhvatiti veliki broj faktora koji utiču na lociranje investicija. Allahi, Mobin, Vafadarnikjoo i Salmon (2015) u svom istraživanju konstatuju da su tržišna očekivanja da će se u narednim godinama dogoditi važne i uticajne izmene pri unapređenju i pružanju bankarskih usluga koje će uticati na strukturu i organizaciju banaka.

Mimović (2006) u svojoj disertaciji primenjuje analitički hijerarhijski proces (AHP metodu) i ističe da je ovim modelom omogućena podrška rukovodstvu u donošenju odluka od značaja, kao i u ekonomskom predviđanju. Autor zaključuje na osnovu primene AHP metode na primeru da ista predstavlja adekvatnu meru prilikom predviđanja, s obzirom da je rezultat primene AHP metode kombinovano predviđanje i ono ukazuje na stvarno kretanje pojave. Taghipour, Ganji, Zolfagharijoo, Lotfi i Torabi (2020)

u svom istraživanju primenom metode AHP utvrđuju da je za odlučivanje od izuzetnog značaja zadovoljan klijent jer zadovoljan klijent donosi profit i uspeh.

Đurković, Radosavljević i Stanković (2019) primenjuju AHP metodu u svom istraživanju kojim su pokušali da ukažu na međuzavisnost između bankarskih proizvoda i to na način na koji oni utiču na izbor banke, odnosno identifikovanje najpovoljnije banke. Postavljena hipoteza (problem) u radu odnosi se na izbor banke koja ima najpovoljniju ponudu bankarskih proizvoda. Autori zaključuju na osnovu primene metode da je za izbor najpovoljnije banke neophodno koristiti iskustvo iz prethodnog perioda, kao i praćenje moderne tehnologije kojom će klijentu pružiti uslugu, odnosno proizvod povoljnije od konkurencije. Hunjak i Jakovčević (2003) u svom radu prikazuju modele kojim se vrši rangiranje banaka, kao i njihovo upoređivanje prema više kriterijuma. Primenjeni modeli u radu obuhvataju primenu kvalitativnih i kvantitativnih kriterijuma na osnovu kojih se može izvršiti rangiranje. Izvršen prikaz i analize primene AHP metode u radu doprinose zaključku autora da je upotrebom ove metode na osnovu softvera Expert Choice obezbeđen temeljan način donošenja optimalnih zaključaka donosioca odluka. Jakšić, Mimović i Todorović

(2011) identifikuju finansijske performanse i vrše njihovu procenu što ukazuje na značaj utvrđivanja pokazatelja poslovanja. Autori u svom radu analiziraju i rangiraju dvanaest banaka u Srbiji. Primenom AHP metode zaključuju da je osnova za optimizaciju poslovanja analiza finansijskih performansi, kroz dijagnozu postojećeg stanja bankarskog sistema u Republici Srbiji.

2. KARAKTERISTIKE CASH MANAGEMENT-a

Cash Management se može definisati kao upravljanje novčanim tokovima entiteta koji mogu biti finansijski i nefinansijski. *Cash Management* kao element banke se može sagledati iz aspekta rukovođenja tokovima nefinansijskih entiteta, a sa svrhom stvaranja prihoda od kamate, pružanja optimalnih informacija, kao i podrške kod finansijskog planiranja. Osnovnim bankarskim *Cash Management* uslugama smatraju se računi klijenta u domaćoj i inostranoj valuti, domaća i inostrana plaćanja, potraživanja u smislu njihove naplate, gotovinsko prikupljanje i isporuka klijentu, zatim obuhvata i online bankarstvo, platne kartice, *Cash Management Account Web Bill* (Barjaktarović, 2010).

Cash Management Account Web Bill je pripadao

specijalnoj grupi proizvoda, ali su unapređenjem informacionih tehnologija obezbeđeni uslovi da iz grupe specijalnih pređe u grupu osnovnih proizvoda. Kod nekih banaka i dalje se zadržava u specijalnoj grupi proizvoda. *Cash Management Account Web Bill* se može definisati kao elektronski izvod, a koji ima osnovnu svrhu smanjenje transakcionih troškova, ali i optimalno ostvarivanje kamatnih prihoda.

Cash Management obuhvata grupu specijalnih proizvoda koju pruža i to (Brdar, Bodrožić, 2016):

1. Cash Management Account Web Bill;
2. Effective pooling, i
3. National Pooling.

Effective Pooling, kao i *National Pooling – Cash Pooling* obuhvata sistem združivanja sredstava na računima entiteta. *Effective Pooling* obuhvata efektivno združivanje finansijskih sredstava, dok *National Pooling* obuhvata matematičke operacije kojim se vrši združivanje sredstava na različitim računima entiteta ili grupe lica koja su povezana. Ova mogućnost ostavlja klijentima da biraju banku koja pruža ovakvu uslugu. Činjenica da je banka sposobna za pružanje ovakve vrste usluge je odraz njenog stepena razvijenosti i kvaliteta.

Grupni proizvodi obuhvataju:

1. *Multicash*

Pod *Multicash* podrazumeva se softver kojim su obuhvaćeni i podržani svi proizvodi banke iz domena *Cash management-a*, te je obuhvaćena uzajamna razmena podataka i informacija između entiteta i banke.

2. *Cash Management International*

Pod *Cash Management International* podrazumeva se formiranje novčanih tokova kojim je postavljeno jedinstveno rešenje za elektronsko bankarstvo. Osnovni paketi *Cash Management International* proizvoda koji su bazirani na korišćenju SWIFT poruka jesu: *International Account Information* (izvod međunarodnog računa), *International Disbursement Service* (zahtev za međunarodnim plaćanjem) i *International Customer Support Desk* koji je na raspolaganju klijentu kao podrška.

3. *Unicash (Cash Pool Interest Compensation)*

Pod *Unicash* podrazumeva se *Cash Pooling* koji obuhvata klijente i to sa međunarodnog aspekta. Klijenti svoje obaveze i aktivnosti izvršavaju primenjujući *Unicash* i to preko master računa koji je centralizovan u banci koja je glavna. Osnovna uloga klijenata je da definiše različite račune otvorene

u različitim državama koje žele da se fuzionišu u *Cash Pooling*.

4. *Cross Border Margin Pooling*

Pod *Cross Border Margin Pooling* podrazumeva se njegova upotreba od strane velikih kompanija koji imaju za cilj da upravljaju kamatama na optimalan način i može se reći da spadaju u okvir *National Pooling*-a. Prednosti ovog grupnog proizvoda su: povoljnije kamatne stope, sigurnost i pouzdanost pri realizaciji novčanih transakcija, laka dostupnost podacima putem interneta i on-line pristup, optimizacija grupnog kamatnog upravljanja i upravljanja likvidnošću, pouzdan proizvod *Cash Management*-a za treasury klijente i grupe povezanih lica, lokalno poslovanje članova grupe povezanih lica ostaje lokalno, kao i kamate i zarade u korist lokalnih računara.

3. PRIMENA AHP METODE U POSTUPKU IZBORA NAJPOVOLJNIJE BANKE

AHP metoda predstavlja metodu koja nam pomaže kada donosimo određenu odluku, odnosno u momentima kada vršimo određeni izbor. Kao cilj rada smo definisali da je to izbor najpovoljnije banke u odnosu na tri banke.

Pretpostavimo da su nam raspoložive tri banke i da svaka

banka predstavlja našu alternativu. Izbor najpovoljnije banke mora biti baziran na određenim kriterijumima sa mogućnošću njihovog upoređivanja, što bi značilo da svaka banka interno raspolože njima.

U radu smo se odlučili za sledeća tri kriterijuma:

- Kriterijum broj 1 – Osnovni *Cash Management* (K1);
- Kriterijum broj 2 – Specijalni proizvodi *Cash Management*-a (K2);
- Kriterijum broj 3 – Grupni proizvodi *Cash Management*-a (K3).

Donošenje odluka u okviru određenog entiteta najviše se oslanja na kriterijume kao najvažniji faktor u odlučivanju. AHP metoda se u opštem slučaju sastoji od cilja, kriterijuma (može i od podkriterijuma), kao i alternativa. Ovo bi se odnosilo na:

- Cilj – Odaberi najpovoljniju banku;
- Kriterijumi – Osnovni CM, specijalni proizvodi CM i grupni proizvodi CM;
- Alternative – Banka 1, Banka 2, Banka 3.

Pretpostavimo da su nam raspoložive tri banke i da svaka banka predstavlja našu alternativu. Izbor najpovoljnije banke mora biti baziran na određenim kriterijumima sa mogućnošću njihovog upoređivanja, što bi značilo da svaka banka interno raspolože njima.

Alternative u posmatranom problemu odlučivanja će se vrednovati na osnovu sledećih kriterijuma:

- Osnovni proizvodi *Cash Management-a*;
- Specijalni proizvodi *Cash Management-a*;
- Grupni proizvodi *Cash Management-a*.

Korak 1. U prvom koraku biće postavljeni kriterijumi u redovima i kolonama u matrici 3x3.

- K1 – osnovni proizvodi *Cash Management-a*;
- K2 – specijalni proizvodi *Cash Management-a*;
- K3 – grupni proizvodi *Cash Management-a*.

Neophodno je u raster matrice nacrtati 3 reda i to tako da se sa leve i sa gornje strane definiše naziv kriterijuma. U ovom kontekstu jednak je matrici 3x3.

Ulazni podaci o bankama po kriterijumima (tabela 1).

	K1	K2	K3
K1			
K2			
K3			

Tabela 1: Matrica odlučivanja

ALTERNATIVE	OSNOVNI PROIZVODI CASH MANAGEMENT-a (K1)	SPECIJALNI PROIZVODI (K2)	GRUPNI PROIZVODI (K3)
BANKA 1	9000	ZADOVOLJAVA	4
BANKA 2	9500	ZADOVOLJAVA	5
BANKA 3	10000	U POTPUNOSTI ZADOVOLJAVA	3

Izvor: Autor

Korak 2. U ovom koraku vršiće se upoređivanje kriterijuma i definisanog cilja.

Tabela 2 daje prikaz matrice poređenja kriterijuma i to u odnosu na definisani cilj:

Tabela 2: Prikaz matrice poređenja kriterijuma u odnosu na definisan cilj

	K1	K2	K3
K1	1	2	½
K2	½	1	⅓
K3	2	3	1

Izvor: Autor

Zadatak iziskuje 3 poređenja. Kada postoji opšti slučaj uporedivosti, onda je zastupljena formula $n \times (n-1)/2$, tj. prilagođen je broju kombinacija n elemenata druge klase bez ponavljanja. Takođe, posmatrajući glavnu dijagonalu u tabeli, primetićemo da postoji upisana vrednost 1.

vektora sopstvenih vrednosti matrice poređenja

Sopstvene vrednosti matrice se dobijaju na osnovu jednostavnog metoda. U prvom koraku vrši se sumiranje elemenata koje sadrži, a onda se postojeći elementi dele sa iznosom koji je dobijen za kolonu gde je taj element (tabela 3).

Korak 3. Definisanje

Tabela 3: Prikaz vektora sopstvenih vrednosti matrice poređenja

	I kolona	II kolona	III kolona
MATRICA	K1	K2	K3
K1	1	2	1/2
K2	1/2	1	1/3
K3	2	3	1
Σ	3,5	6	1,833

Izvor: Autor

Suma I kolona:

$$1 + \frac{1}{2} + 2 = \frac{2+1+4}{2} = \frac{7}{2} = 3,5$$

Suma II kolona:

$$2 + 1 + 3 = 6$$

Suma III kolona:

$$\frac{1}{2} + \frac{1}{3} + 1 = \frac{3+2+6}{6} = \frac{11}{6} = 1,833$$

Prvi element matrice a_{11} se računa:

$$a_{11} = 1/3,5 \approx 0,286$$

sledeći je

$$a_{21} = \frac{1}{2} / 3,5 \approx 0,143$$

i tako za svaki element matrice.

Tabela 4: Prikaz vektora sopstvenih vrednosti matrice poređenja

MATRICA	K1	K2	K3	Σ
K1	0,286	0,333	0,273	0,892
K2	0,143	0,167	0,182	0,492
K3	0,571	0,50	0,545	1,616

Izvor: Autor

Kako bi se izvršilo normalizovanje sume redova, izračunaće se količnik sume svakog reda i broja reda. Ovaj količnik predstavlja vektor prioriteta, koji je u stvari vektor sopstvenih vrednosti matrice.

$$\frac{1}{3} \begin{matrix} 0,892 & 0,297 \\ 0,492 & = 0,164 \\ 1,616 & 0,539 \end{matrix}$$

Korak 4. U koraku broj 4 biće dodeljena težinska vrednost kriterijumima. Ovo dodeljivanje će biti omogućeno na osnovu

$$\begin{matrix} 1 & 2 & \frac{1}{2} & 0,297 & 1 * 0,297 + 2 * 0,164 + \frac{1}{2} * 0,539 & 0,895 \\ \frac{1}{2} & 1 & \frac{1}{3} & * 0,164 & = \frac{1}{2} * 0,297 + 1 * 0,164 + \frac{1}{3} * 0,539 & = 0,492 \\ 2 & 3 & 1 & 0,539 & 2 * 0,297 + 3 * 0,164 + 1 * 0,539 & 1,625 \end{matrix}$$

dalje, prema relaciji (9), podeliti prvi element izračunatog vektora sa prvim elementom vektora prioriteta, drugi element sa drugim, itd:

izračunatog vektora sopstvenih vrednosti. Dobijanjem težinskog koeficijenta biće definisana relativna vrednost u odnosu na cilj.

$$w_1 = 0,297 \text{ (K1)}, w_2 = 0,164 \text{ (K2)} \text{ i } w_3 = 0,539 \text{ (K3)}.$$

Korak 5. U petom koraku biće izvršeno ispitivanje konzistentnosti rezultata. Kako bi se definisao λ_{max} sa vektorom prioriteta prema relaciji (8) treba pomnožiti matricu u kojoj se nalaze poređenja.

$$\frac{0,895}{0,297} = 3,013$$

$$\frac{0,492}{0,164} = 3$$

$$\frac{1,625}{0,539} = 3,014$$

Prema relaciji (10) λ_{max} se određuje:

$$\lambda_{max} = \frac{3,013+3+3,014}{3} = 3,009$$

a zatim se pomoću relacije (7) određuje indeks konzistentnosti

$$CI = \frac{\lambda_{max} - n}{n-1} = \frac{3,009-3}{2} = 0,0045$$

Stepen konzistentnosti CR dobija se na sledeći način (11):

$$CR = \frac{CI}{RI} = \frac{0,0045}{0,58} = 0,008 \quad (\text{Slučajni indeks za matricu } 3 \times 3 \text{ iznosi } 0,58).$$

Stepen konzistentnosti je savršen ako iznosi 0. Ukoliko je veći od 0,10 potrebna je nova evaluacija kriterijuma, odnosno trebalo bi se vratiti na korak 2 i ponoviti sledeće korake za novu matricu prioriteta.

Sada se istim postupkom utvrđuje koja je banka najpovoljnija. Za svaki kriterijum pravimo matricu procene i nakon toga vršimo normalizaciju te matrice tako što saberemo svaku kolonu i delimo svaku vrednost elementa matrice sa sumom u kojoj se koloni taj element nalazi. Onda sve te dobijene vrednosti sumiramo po redovima i tako dobijene vrednosti podelimo sa brojem redova. Rezultat je vektor prioriteta kao što je prikazano u prethodnim koracima.

Korak 1. Upoređivanje po prvom kriterijumu (tabele 5 i 6).

Tabela 5: Prikaz upoređivanja prema prvom kriterijumu

OSNOVNI PROIZVODI CASH MANAGEMENT-a	BANKA 1	BANKA 2	BANKA 3
BANKA 1	1	3	6
BANKA 2	1/3	1	2
BANKA 3	1/6	1/2	1
Σ	1,5	4,5	9

Izvor: Autor

Suma I kolone:

$$1 + \frac{1}{3} + \frac{1}{6} = \frac{6+2+1}{6} = \frac{9}{6} = 1,5$$

Suma II kolone:

$$3 + 1 + \frac{1}{2} = 6+2+1=9$$

$$\frac{6+2+1}{2} = \frac{9}{2} = 4,5$$

Suma III kolone:

$$6 + 2 + 1 = 9$$

Sada smo dobili ocenu kandidata po prvom kriterijumu.

Stepen konzistentnosti CR= 0 i ovde je on savršen.

Tabela 6: Prikaz upoređivanja prema prvom kriterijumu

MATRICA	BANKA 1	BANKA 2	BANKA 3	$\frac{\Sigma}{3}$
BANKA 1	0,667	0,667	0,667	0,667
BANKA 2	0,222	0,222	0,222	0,222
BANKA 3	0,111	0,111	0,111	0,111

Izvor: Autor

Korak 2. Upoređivanje po drugom kriterijumu (tabela 7).

Tabela 7: Upoređivanje prema drugom kriterijumu

SPECIJALNI PROIZVODI CASH MANAGEMENT-a	BANKA 1	BANKA 2	BANKA 3
BANKA 1	1	1	1/3
BANKA 2	1	1	1/2
BANKA 3	3	2	1
Σ	5	4	1,833

Izvor: Autor

Suma I kolone:

$$1 + 1 + 3 = 5$$

$$\frac{1}{3} + \frac{1}{2} + 1 = 1,833$$

Suma II kolone:

$$1 + 1 + 2 = 4$$

Sada računamo vektore sopstvenih vrednosti kao što je već prikazano i normalizujemo sume redova (tabela 8).

Suma III kolone:

Tabela 8: Prikaz vektora sopstvenih vrednosti

Specijalni proizvodi Cash Management-a	BANKA 1	BANKA 2	BANKA 3	$\frac{\Sigma}{3}$
BANKA 1	0,20	0,25	0,182	0,211
BANKA 2	0,20	0,25	0,273	0,241
BANKA 3	0,60	0,50	0,545	0,548

Izvor: Autor

Sada smo dobili ocenu kandidata po drugom kriterijumu.

CR=1,9%

Stepen konzistentnosti računat je putem sajta

Korak 3. Upoređivanje po trećem kriterijumu (tabela 9).

[https://bpmmsg.com/ahp/ahp-calc.php?n=3&t=AHP+priorities&c\[0\]=a&c\[1\]=b&c\[2\]=c](https://bpmmsg.com/ahp/ahp-calc.php?n=3&t=AHP+priorities&c[0]=a&c[1]=b&c[2]=c).

Tabela 9: Prikaz upoređivanja prema trećem kriterijumu

GRUPNI PROIZVODI CASH MANAGEMENT-a	BANKA 1	BANKA 2	BANKA 3
BANKA 1	1	1/2	2
BANKA 2	2	1	5
BANKA 3	1/2	1/5	1
Σ	3,5	1,70	8

Izvor: Autor

Suma I kolona:

$$2 + 5 + 1 = 8$$

$$1 + \frac{1}{2} + 2 = \frac{2+1+4}{2} = \frac{7}{2} = 3,5$$

Suma II kolona:

$$\frac{1}{2} + 1 + \frac{1}{5} = \frac{5+10+2}{10} = \frac{17}{10} = 1,7$$

Kao i u prethodnim koracima, računamo sopstvene vrednosti vektora i normalizujemo sume redova (tabela 10).

Suma III kolona:

Tabela 10 : Prikaz sopstvenih vrednosti vektora

GRUPNI PROIZVODI CASH MANAGEMENT-a	BANKA 1	BANKA 2	BANKA 3	$\frac{\Sigma}{3}$
BANKA 1	0,286	0,294	0,250	0,277
BANKA 2	0,571	0,588	0,625	0,595
BANKA 3	0,143	0,188	0,125	0,129

Izvor: Autor

Sada smo dobili ocenu kandidata po trećem kriterijumu.

Stepen konzistentnosti smo izračunali putem sajta

[https://bpmmsg.com/ahp/ahp-calc.php?n=3&t=AHP+priorities&c\[0\]=a&c\[1\]=b&c\[2\]=c](https://bpmmsg.com/ahp/ahp-calc.php?n=3&t=AHP+priorities&c[0]=a&c[1]=b&c[2]=c)

Kako smo izračunali sve ocene, možemo da ih stavimo u matricu odlučivanja (tabela 11).

CR=0,6%

Tabela 11: Prikaz matrice odlučivanja

MATRICA ODLUČIVANJA	K1	K2	K3
BANKA 1	0,667	0,211	0,277
BANKA 2	0,222	0,241	0,595
BANKA 3	0,111	0,548	0,129

Izvor: Autor

Konačnu odluku koja je alternativa najpovoljnija za posmatrani problem dobijamo otežanom sumom (aditivnim težinama). Bitno je napomenuti

da nema potrebe za daljom normalizacijom matrice jer su sve vrednosti već normalizovane na istu skalu (tabela 12).

Tabela 12: Prikaz vrednosti

ALTERNATIVA	OTEŽANA SUMA	RANG
BANKA 1	$0,667*0,297 + 0,211*0,164 + 0,277*0,539 = 0,382$	2
BANKA 2	$0,222*0,297 + 0,241*0,164 + 0,595*0,539 = 0,426$	1
BANKA 3	$0,111*0,297 + 0,548*0,164 + 0,129*0,539 = 0,192$	3

Izvor: Autor

Najveću vrednost ima banka 2, pa zaključujemo da je ona najbolji izbor.

ZAKLJUČAK

Savremeni uslovi poslovanja na globalnom nivou

uslovljavaju učesnike na tržištu da prate tehnološka dostignuća i proizvode koji će zadovoljiti potrebe komitenata po povoljnijim uslovima nego što to čini konkurencija.

Analizom primenjene metode u radu i upoređivanjem dobijenih rezultata sa rezultatima već sprovedenih istraživanja na globalnom nivou, možemo da zaključimo da je najvažniji akcenat u jednom pravnom licu kao što je banka stavljen na menadžment. Menadžmentu banke nametnut je uslov da mora da ponudi najkvalitetnija rešenja koja će privući klijente u odnosu na konkurenciju. Dalje, na osnovu analize dobijenih rezultata istraživanja na domaćem tržištu, ali i na globalnom nivou, od velike važnosti je zadovoljan klijent. Zadovoljan klijent je jedan od najvažnijih preduslova za ostvarivanje profita i tržišnog udela. Kako bi klijent imao informaciju koja je banka najpovoljnija u smislu proizvoda i usluga, neophodno je uzeti u obzir podatke o ostvarenim prethodnim rezultatima. Odluka o izboru najpovoljnije banke trebalo bi da bude zasnovana i na sistemu koji će na tačan i brz način dati informacije i to prema zadatim parametrima. U radu je obuhvaćen sistem, a u okviru njega su svi kriterijumi i ponderi izračunati preko matrica procena, što nije opšti slučaj. Češće se samo određeni kriterijumi računaju preko matrica procena i te

vrednosti se koriste u matrici odlučivanja. Najveći nedostaci AHP metode jesu veliki broj ocena, za problem koji ima m kriterijuma i n alternative treba popuniti $m * \frac{n * (n - 1)}{2} + \frac{m * (m - 1)}{2}$ procena i moguća nekonzistentnost matrica procena. Takođe, bitno je napomenuti da ukoliko postoje kriterijumi koji su međusobno korelisani dolazi do situacije da istu informaciju uključujemo više puta, te je kao rešenje ovog problema predložena druga metoda od istog autora (Tomas Sati) koja se naziva ANP metoda (eng. Analytic Network Process). Polazeći od predmeta i cilja istraživanja u radu je primenom AHP metode analizirana i identifikovana najpovoljnija banka za klijenta u pogledu kvaliteta proizvoda i usluga koje pruža.

Pored sprovedenih aktivnosti, veoma važnu ulogu ima i marketing. Na osnovu marketinga omogućeno je informisanje klijenata o uslugama i povoljnostima koje banka pruža. Istina, postoji značajno izdvajanje novca u marketinške svrhe što ukazuje na bitne aspekte koje marketing pruža.

LITERATURA

1. Allahi, S., Mobin, M., Vafadarnikjoo, A., Salmon C. (2015). An Integrated AHP-GIS-MCLP Method to Locate Bank

Branches. Preuzeto 14. novembar 2021. godine sa: https://d1wqtxts1zle7.cloudfront.net/37828542/I446-MCLP-with-cover-page-v2pdf?Expires=1636963913&Signature=Ll0l1no6dfKh4wP2dq4svicxQ0H659ypnIkYkxsN2sLOQNdWgvjgpGtxfppp6NEK2srbRONw5k-KvUvqJDfGFeUZKaalYoLJtgVo0ZIrDO-13h1~qiWai8H8PXF0neRYBKye9yeM7Ca06dafJ30z58j2Qrbi5n0yyG9ThQVdgra8RVhLVszpbdaKlr1A27BnY6XvjT2Pn~o3XKqwdjU6ybEErtLXWBOffM4X9szdHdVErr1DFf7iHuX4iNW9~LBPIgmNcCz5~lzLAWl7omtqSWyCpOkhnNIF~LYQLsnK~iZnj-rcw98iM88KsxVF-RHpwuHaNBfntIlaSpcaRwb-1w__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGLRBV4ZA.

2. Arbel, A., Orgler, J. (2011). An application of the AHP to bank strategic planning: The mergers and acquisitions process. Preuzeto 15. novembar 2021. godine sa <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S037722179090058J>.

3. Barjaktarović, L. (2010). Cash management koncept. Preuzeto 02. maj 2020. godine sa https://www.casopisbankarstvo.rs/Portals/0/Casopis/2010/3_4/B03-04-2010-Barjaktarovic.pdf. str. 38.

4. Brdar, J., Bodrožić, M. (2016). Mogućnost korišćenja proizvoda CASH MANAGEMENT-a od strane kompanija u Srbiji u cilju poboljšanja likvidnosti. Preuzeto 02. maj 2020. godine sa <https://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20strucna%20misljenja/2017/Casopis%20Finansije%202016.pdf>, str 104.

5. Đurković, V., Radosavljević, M., Stanković, R. (2019). Primena AHP metode u određivanju značaja primene savremenih bankarskih proizvoda na uspešnost poslovanja banaka. Preuzeto 04. maj 2020. godine sa <http://www.cefi.edu.rs/wp-content/uploads/2019/06/5.-PRIMENA-AHP-METODE-U-ODREĐIVANJU-ZNAČAJA-PRIMENE-SAVREMENIH-BANKARSKIH-PROIZVODANA-USPEŠNOST-POSLOVANJABANAKA.pdf>.

6. Guru, S., Mahalik, D. (2019). A comparative study on performance measurement of Indian public sector banks using AHP-TOPSIS and AHP-grey relational analysis. Preuzeto 13. novembar 2021. godine sa: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12597-019-00411-1>.

7. Hunjak, T., Jakovčević, D. (2003). Višekriterijumski modeli za rangiranje i uspoređivanje banaka. Preuzeto 04. maj 2020. godine sa Višekriterijski modeli za rangiranje i uspoređivanje banaka.

8. Jakšić, M., Mimović, P., Todorović, V. (2011). Analytic hierarchy process and bank ranking in Serbia. Preuzeto 04. maj 2020. godine sa <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350->

0373/2011/0350-03731101047J.pdf.

9. Kastratović, R. (2017). Strane dirketne investicije – Problem lokacije, Mogućnosti primene analitičkog hijerarhijskog procesa. Preuzeto 04. maj 2020. godine sa <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4354/2017/1451-43541704074K.pdf>.

10. Milić, M. (2010). Donošenje odluka. Preuzeto 04. maj 2020. godine sa <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:6BPPNmpGgJMJ:https://singipedia.singidunum.ac.rs/preuzmi/40553-donosenje-odluka/514+&cd=2&hl=sr&ct=clnk&gl=rs&client=opera>.

11. Miloradić, J., Vasić, B. (2018). Privredni značaj osiguranja kroz proces upravljanja rizicima. Preuzeto 04. maj 2020. godine sa <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1820-6859/2018/1820-68591801127M.pdf>.

12. Mimović, P. (2006). Analitički hijerarhijski proces kao metoda predviđanja ekonomskih pojava evaluacijom alternativnih budućih ishoda. Preuzeto 04. maj 2020. godine sa <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/3534>.

13. Puška, A. (2011). Rangiranje investicionih projekata pomoću modifikovane AHP metode. Preuzeto 04. maj 2020. godine sa https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=111775.

14. Svilokos, T., Rodić, M. (2015). Analiza rizika zemlje upotrebom metode analitičko hijerarhijskog procesa. Preuzeto 04. maj 2020. godine sa https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=206344.

15. Taghipour, M., Ganji, F., Zolfagharijoo, A., Lotfi, A., Torabi F. (2020). The Identification and Prioritization of Effective Indices on Optimal Implementation of Customer Relationship Management Using TOPSIS, AHP Methods - Case Study: Pasargad Bank. Preuzeto 15. novembar 2021. godine sa: https://www.researchgate.net/profile/Mohammad-Taghipour-7/publication/342521617_The_Identification_and_Prioritization_of_Effective_Indices_on_Optimal_Implementation_of_Customer_Relationship_Management_Using_TOPSIS_AHP_Methods_-_Case_Study_Pasargad_Bank/links/5ef9914845851550507b0a9a/The-Identification-and-Prioritization-of-Effective-Indices-on-Optimal-Implementation-of-Customer-Relationship-Management-Using-TOPSIS-AHP-Methods-Case-Study-Pasargad-Bank.pdf.

UTICAJ GLOBALNE PANDEMIJE COVID-19 NA ODGOVORNOST LICA ANGAŽOVANIH NA POSLOVIMA REVIZIJE

THE IMPACT OF THE COVID-19 GLOBAL PANDEMIC ON THE RESPONSIBILITY OF AUDITORS

Nemanja JAKOVLJEVIĆ
Državna revizorska institucija Republike Srbije
jakovljevic.i.nemanja@gmail.com

Jovanka JAKOVLJEVIĆ
Centar za zaštitu odojčadi, dece i omladine, Zvečanska
Beograd
jovanka.jakovljevic@yahoo.com

Sažetak

Odgovornost predstavlja značajan koncept u revizorskoj profesiji posmatrano kako sa aspekta lica angažovanih na poslovima revizije, tako i sa aspekta svih zainteresovanih strana koje su u direktnoj i/ili indirektnoj interakciji sa procesima i rezultatima revizorskog rada na poslovima planiranja i sprovođenja revizorskih angažmana i pružanja konsultantskih usluga. Globalna pandemija virusa Covid-19 je u značajnoj meri izmenila okruženje u kome rade lica angažovana na poslovima revizije. Predmet istraživanja u radu je uticaj izmenjenog okruženja kao posledice globalne pandemije virusa Covid-19 na odgovornost lica angažovanih na poslovima revizije i posledično na nivo njihovog profesionalnog skepticizma i nezavisnosti, kao i na kvalitet revizorskog angažmana. Početna hipoteza od koje je započeto istraživanje je da su direktni i indirektni efekti izmenjenog radnog okruženja kao posledice globalne pandemije virusa Covid-19 imali uticaja na povećanje stepena odgovornosti lica angažovanih na poslovima revizije. Glavni zaključak sprovedenog istraživanja je da globalna pandemija virusa Covid-19, iako je u značajnoj meri uticala na izmenu radnog okruženja lica angažovanih na poslovima revizije, nije imala većeg uticaja na njihovu odgovornost.

Ključne reči: Covid-19, odgovornost, revizija.

Abstract

Accountability is a significant concept in the audit profession from the point of view of persons engaged in audit work, as well as from the point of view of all stakeholders who are in direct and / or indirect interaction with the processes and results of audit work in planning and conducting audit engagements and providing consulting services. The impact of the global Covid-19 virus pandemic has significantly changed the environment in which auditors work. The subject of the research is the impact of the changed environment as a consequence of the global Covid-19 virus pandemic on the responsibility of persons engaged in audit work and consequently on the level of their professional scepticism and independence, as well as on the quality of audit engagement. The initial hypothesis is that the direct and indirect effects of the changed work environment as a consequence of the global Covid-19 virus pandemic had an impact on increasing the level of responsibility of persons engaged in audit work. The main conclusion of the conducted research is that the global pandemic of the Covid-19 virus, although it significantly affected the change of the working environment of the persons engaged in audit work, did not have a greater impact on their responsibility.

Keywords: *Covid-19, responsibility, audit.*

JEL: M420.

UVOD

Odgovornost predstavlja značajan koncept u revizorskoj profesiji posmatrano kako sa aspekta lica angažovanih na poslovima revizije, tako i sa aspekta svih zainteresovanih strana koji su u direktnoj i/ili indirektnoj interakciji sa procesima i rezultatima revizorskog rada na poslovima planiranja i sprovođenja revizorskih angažmana i pružanja konsultantskih usluga. Globalna pandemije virusa Covid-19 je u značajnoj meri izmenila okruženje u kome rade lica angažovana na poslovima revizije. Termin odgovornost u srpskom jeziku dolazi od reči „govoriti“, odnosno „odgovarati“ i predstavlja sposobnost određene osobe ili nekog drugog subjekta da odgovori na prethodno postavljeno pitanje ili da odgovori na prethodno učinjenu radnju. U engleskom jeziku termin odgovornost, odnosno accountability proističe iz latinske reči *accompare*, što na srpskom jeziku znači na račun, odnosno davanje, polaganje računa. To znači da se odgovornost, zapravo, može posmatrati kao okruženje koje je veoma prijateljski nastrojeno prema kreiranju odgovora na prethodno postavljena pitanja i u kome se posvećuje značajna pažnja tome šta je i koliko urađeno. Suštinsko pitanje u ovom radu je razmatranje uticaja globalne pandemije virusa Covid-19 na odgovornost lica angažovanih

na poslovima revizije i implikacije na kvalitet celokupnog revizorskog angažmana kroz izražavanje profesionalnog skepticizma lica angažovanih na poslovima revizije i njihove nezavisnosti.

U prethodnih godinu dana lica angažovana na poslovima revizije i njihovi klijenti, kao i sve zainteresovane strane, u velikoj većini slučajeva, bili su suočeni sa izmenjenim radnim i poslovnim okruženjem i rizicima koji su bez presedana u prethodnih deset godina u globalnom kontekstu. Ovakva situacija je posledično dovela do povećane napetosti na relaciji između odgovornih lica entiteta koji je predmet revizije i lica angažovanih na poslovima revizije s obzirom na smanjene kadrovska kapacitete na obe strane i dodatno usložnjavanje postojećih procedura. Ljudski resurs koji je presudan faktor za uspešno i kvalitetno planiranje i sprovođenje revizorskog angažmana je u značajnoj meri imao umanjene performanse usled uticaja globalne pandemije virusa Covid-19. Smanjeni radni kapaciteti uz održavanje istog ili veoma sličnog nivoa, odnosno broja radnih zadataka, procesa i procedura izazvali su potrebu revizorskih kompanija da iznađu nova i inovativna rešenja u organizaciji, raspodeli i načinu izvršavanja radnih zadataka, procesa i procedura, što je otvorilo prostor za nastanak rizika po smanjenje odgovornosti lica

angažovanih na poslovima revizije. Odgovornost lica angažovanih na poslovima revizije, između ostalog, odnosi se i na njihovu savesnost u obavljanju radnih zadataka, procesa i procedura i visok nivo svesti o značaju planiranja i sprovođenja revizorskog angažmana na kvalitetan i svrsishodan način koji će stvoriti dodatnu vrednost za zainteresovane strane u domenu povećanja kredibiliteta tvrdnji menadžmenta i informacija i podataka iznetih u finansijskim izveštajima entiteta koji je predmet revizije. Za lica angažovana na poslovima revizije od suštinske važnosti je da tokom faze planiranja revizorskog angažmana postavbe jasne i lako merljive ciljeve na osnovu kojih će moći da odrede područja delovanja svakog lica angažovanog na poslovima sprovođenja revizorskog angažmana kako bi svaki član revizorskog tima imao cilj kome teži i za njegovo ispunjenje snosio srazmeran deo odgovornosti u skladu sa svojim ovlašćenjima, a koji se kasnije može izmeriti. Lica angažovana na poslovima revizije trebalo bi da budu u dovoljnoj meri motivisana da preuzimaju odgovornost u skladu sa svojim ovlašćenjima i svojim radnim obavezama i da imaju hrabrosti da snose posledice svog rada, bilo da su one pozitivne ili negativne. Potrebno je da se znanje o odgovornosti učini dostupnim i da se kod lica angažovanih na poslovima revizije razvije osećaj pripadnosti

revizorskoj kompaniji i osećaj brige za kvalitetno sprovođenje revizorskog angažmana.

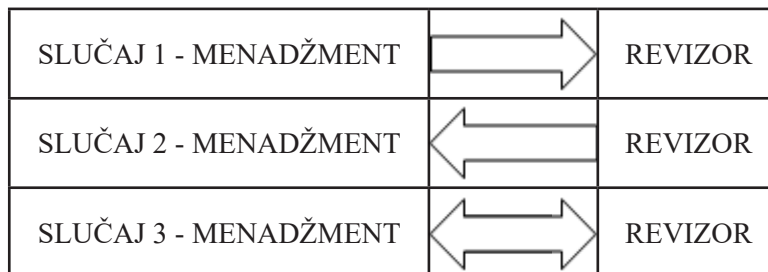
Određene osiguravajuće kompanije širom sveta imaju kreirane pakete usluga koji se odnose na osiguranje građansko-pravne odgovornosti revizora za određene vrste šteta u finansijskom obliku koje su nastale kao rezultat izražavanja revizorskog mišljenja u izveštaju o reviziji koje nije ispravno, a koje je doneto na osnovu potpisanog ugovora o sprovođenju revizorskog angažmana sa predmetnim entitetom i izdavanja izveštaja o reviziji. Takođe, ovakvi paketi uglavnom se odnose na finansijsku štetu pričinjenu korisnicima revizorskih izveštaja koja je nastala kao rezultat neprofesionalnog ponašanja revizora i nestručnog pristupa u sprovođenju revizorskog angažmana i grešaka ili propusta u prikupljanju dokaza i povrede lokalnih propisa ili međunarodnih standarda revizije. Preliminarne cene ovakvih paketa zabeležile su trend rasta nakon nastanka globalne pandemije izazvane virusom Covid-19.

U svakom izveštaju o reviziji, pre izraženog revizorskog mišljenja, uglavnom se nalazi odeljak gde su opisani odgovornost menadžmenta i odgovornost revizora. Odgovornost revizora postoji prema svim zainteresovanim stranama, ali ona u najvećoj meri dolazi do izražaja prilikom

interakcije sa odgovornim licima iz menadžmenta entiteta koji je predmet revizije i može se prezentovati u tri oblika i to: kao odgovornost menadžmenta prema revizoru, kao odgovornost revizora prema menadžmentu i kao dvostruka međusobna odgovornost između menadžmenta i revizora. U prvom slučaju, menadžment ima odgovornost prema revizorima. Ona se, u većini slučajeva, odnosi na odgovornost za tvrdnje iskazane u finansijskim izveštajima, odnosno na istinito i fer prikazivanje finansijskih izveštaja prema, odnosno u skladu sa

unapred definisanim kriterijumima koji obuhvataju lokalnu regulativu i međunarodne računovodstvene standarde. U drugom slučaju, revizor ima odgovornost prema menadžmentu. Ona se, u većini slučajeva, odnosi na odgovornost za mišljenje iskazano u izveštaju o reviziji koje je rezultat sprovedenog revizorskog angažmana u skladu sa lokalnom regulativom i međunarodnim revizorskim standardima. U trećem slučaju, koji je i najčešći, postoji obostrana međuzavisna odgovornost između menadžmenta i revizora (grafikon 1).

Grafikon 1: Veza odgovornosti između menadžmenta klijenta i revizora

Izvor: Autor

Odgovornost bi trebalo da bude koncept od velikog značaja u svim profesijama koje su zasnovane na intelektualnom znanju, među kojima je i revizorska profesija. Kada se u jednoj revizorskoj organizaciji odgovornost postavi na visoko mesto, time se stvara osnova za povećanje posvećenosti lica angažovanih na poslovima

revizije za izvršavanje poslova i procedura koji su sastavni deo revizorskog angažmana. Predmet istraživanja u radu je istraživanje uticaja izmenjenog okruženja, kao posledica globalne pandemije virusa Covid-19, na odgovornost lica angažovanih na poslovima revizije i posledično na nivo njihovog profesionalnog skepticizma i

nezavisnosti, kao i na kvalitet revizorskog angažmana.

PREGLED LITERATURE

Autor De Fine Licht (De Fine Licht, J, 2019, str. 2) tvrdi da se koncepti revizije, transparentnosti i odgovornosti često pojavljuju u diskusijama o savremenim izazovima javnog sektora, ali da se njihovi međusobni odnosi veoma retko ispituju. Koncept odgovornosti se često koristi da bi se opravdalo postojanje i svrsishodnost revizorske profesije. Isti autor (De Fine Licht, J, 2020, str. 5) tvrdi da je pretpostavljena povezanost između revizorske profesije i odgovornosti nejasna i da nije evidentna u smislu da nije lako uočljiva. Informacije koje proizilaze iz rezultata revizorskog angažmana na predmetnoj reviziji konkretnog entiteta mogu da budu daleko od jasnih činjenica o procesima ili rezultatima rada entiteta koji je predmet revizije. Umesto toga oni mogu da predstavljaju prilično izmešanu i zamršenu kombinaciju određenih pretpostavki, očekivanja i profesionalnih ograničenja lica koje učestvuje u sprovođenju revizorskog angažmana. Takve informacije mogu da budu nerazumljive, odnosno ne moraju nužno po prirodi stvari da budu razumljive i ne mogu se uzimati sa dozom apsolutne sigurnosti.

Autori Hurley i ostali

(Hurley, P. J. and others, 2019, str. 1) su radili eksperimente u okviru različitih tržišnih ekonomija kako bi ispitali uticaj promena u osobinama institucionalnog okvira na kvalitet revizorskog angažmana. Oni smatraju da se krajni korisnici revizorskih usluga i čitaoci revizorskih izveštaja ponekad upuštaju u netačna tumačenja koncepta revizorske odgovornosti iz čega mogu da proisteknu namerne i nenamerne manipulacije. Oni razdvajaju koncept finansijske odgovornosti od psihološke odgovornosti i smatraju da kada se koncept finansijske odgovornosti direktno i eksplicitno veže za menadžment entiteta koji je predmet revizije, a koncept psihološke odgovornosti direktno i nedvosmisleno veže za revizora, u tom slučaju može da dođe do direktnog i značajnog poboljšanja kvaliteta konkretnog revizorskog angažmana. Autori Phang i Fargher (Phang, S, Fargher, N. L, 2019, str. 2) su istraživali problem revizorskog prosuđivanja i njegovu povezanost sa revizijom naknadnih događaja i otkrili su da postoji zakašnjenje u reagovanju lica angažovanih na poslovima revizije na način da revizori ne uspevaju adekvatno da odgovore na naknadne događaje koji su identifikovani kasno u reviziji. Jedan od mogućih izvora ovog neuspeha u odgovoru mogao bi da bude to što se naknadni događaji obično otkrivaju pred

kraj revizije kada revizor utvrdi početno mišljenje o poštenoj i fer prezentaciji finansijskih izveštaja. Njihov prvi eksperiment je pružio dokaze da revizori predlažu manja prilagođavanja naknadnim događajima nakon prethodnog angažovanja kada je rizik kontrolnog okruženja nizak, u odnosu na situacije kada nema prethodnog angažovanja. Njihov drugi eksperiment je istraživao da li postojanje zahteva za odgovornost procesa može ublažiti efekat prethodnog angažovanja na objektivnost revizorskog prosuđivanja. Došli su do zaključaka da fokusiranost na odgovornost za procese, umesto fokusiranosti na odgovornost za ishode, odnosno rezultate može efikasno da amortizuje potencijalne predrasude lica angažovanih na poslovima revizije koje mogu da proisteknu iz prethodnih revizorskih angažmana kod istog entiteta.

Autori Sorenson i Ortengen (Sorensen, K, Ortengen, M, 2021, str. 4) smatraju da se revizorski rad na terenu u prostorijama entiteta koji je predmet revizije u sve većoj meri transformiše na način da se zamenjuje radom iz udaljenog okruženja i to, pre svega, usled izmenjenih sklonosti i preferencija novih generacija, tehnološkog napretka, budžetskih ograničenja, ali i zdravstvenih, a pre svega epidemioloških izazova koji proističu iz globalne pandemije

virusa Covid-19. Oni smatraju da ovakva vrsta transformacije može negativno da utiče na profesionalni skepticizam lica angažovanih na poslovima revizije ukoliko se ne preduzmu svrsishodne mere zaštite. Njihov eksperiment se bazirao na teoriji društvenog prisustva i koristio je odgovore zaposlenih lica angažovanih na poslovima revizije iz kompanija „velike četvorke“ o tome kako oni percipiraju i kako shvataju uticaj i povezanost odgovornosti sa profesionalnim skepticizmom i kako povećanjem nečijeg osećaja odgovornosti može da se poveća profesionalni skepticizam lica angažovanih na poslovima revizije i na celokupan revizorski angažman. Oni tvrde da su lica angažovana na poslovima revizije koja imaju veći stepen odgovornosti ujedno i profesionalno skeptičnija za razliku od lica koja su angažovana na poslovima revizije koja imaju manji stepen odgovornosti i ujedno su i profesionalno manje skeptična. Takođe smatraju da povećanje stepena odgovornosti kod lica angažovanih na poslovima revizije može da poveća njihov profesionalni skepticizam i da smanjenje stepena odgovornosti kod lica angažovanih na poslovima revizije može da smanji njihov profesionalni skepticizam. Oni smatraju da njihovo otkriće nudi efikasnu i efektivnu metodu koja pomaže licima angažovanim na poslovima revizije da ostanu skeptični u dovoljnoj meri u

okruženju sprovođenja revizije na udaljenoj lokaciji.

Autor Kalsum (Kalsum, U, 2021, str. 1) je imao za cilj da ispita uticaj kompetentnosti, odgovornosti i etike na kvalitet revizije. On je sproveo istraživačku studiju nad podacima koje je dobio od ispitanika koji su predstavljali lica angažovana na poslovima revizije. Na uzorku od 30 ispitanika je sproveo direktno istraživanje na terenu postavljanjem pitanja u okviru upitnika i prikupljanjem odgovora na njih. Došao je do zaključka da odgovornost i etika imaju pozitivan i značajan uticaj na kvalitet revizije što, zapravo, znači da će se revizorska sposobnost za sprovođenje kvalitetnog revizorskog angažmana direktno povećati sa povećanjem nivoa primenjene odgovornosti i primenjene etike. Autor Hajering (Hajering, M. S. M, 2019, str. 6) se, takođe, bavio sličnim istraživanjem, ali sa ciljem da utvrdi stepen kompetentnosti lica angažovanih na poslovima revizije odnosno u kojoj meri odgovornost može da utiče na kvalitet revizije i kako etika lica angažovanih na poslovima revizije može da utiče na odnos između kompetentnosti i kvaliteta revizije odnosno između odgovornosti i kvaliteta revizije. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 55 lica angažovanih na poslovima revizije iz ukupno 10 različitih kompanija i došao je do zaključka da odgovornost ima

pozitivan i značaj uticaj na kvalitet revizije.

KONCEPT ANALIZE

Predmet istraživanja u radu je uticaj izmenjenog okruženja, kao posledica globalne pandemije virusa Covid-19, na odgovornost lica angažovanih na poslovima revizije i posledično na nivo njihovog profesionalnog skepticizma i nezavisnosti, kao i na kvalitet revizorskog angažmana. Početna hipoteza je da su direktni i indirektni efekti izmenjenog radnog okruženja kao posledica globalne pandemije virusa Covid-19 imali uticaja na povećanje stepena odgovornosti lica angažovanih na poslovima revizije. Istraživanje je sprovedeno kreiranjem upitnika na temu ispitivanja i utvrđivanja uticaja globalne pandemije izazvane virusom Covid-19 na odgovornost lica angažovanih na poslovima revizije. Upitnik sadrži 14 pitanja od kojih se prva četiri odnose na uvodna pitanja kojima se utvrđuju starosna struktura ispitanika, pol i drugo. Upitnik je unapred definisan i distribuiran ispitanicima putem raspoloživih javno dostupnih mehanizama baziranih na društvenim mrežama. Upitnik je bio dostupan za popunjavanje tokom meseca januara, februara i marta 2021. godine, odnosno tokom prvog kvartala 2021. godine. Upitnikom su obuhvaćena lica zaposlena na

poslovima planiranja i sprovođenja svih vrsta revizije i usluga uveravanja, kao i lica angažovana na pomoćnim poslovima i srodnim delatnostima, kako u privatnom, tako i u javnom sektoru. Na distribuirani upitnik je pristiglo ukupno 370 odgovora. Odgovori na upitnik, kao rezultati sprovedenog istraživanja, analizirani su upotrebom programa SPSS i Excel-a, nakon čega su detaljno objašnjeni u nastavku rada i prezentovani u vidu grafičkih i tabelarnih prikaza.

Istraživanje koje je sprovedeno kao deo ovog rada sadrži ograničenja koja su delimično uticala na kvantitativni i kvalitativni opseg njegovih rezultata, ali je, i pored toga, očuvan zadovoljavajući nivo inovativnosti. Prvo ograničenje odnosi se na reprezentativnost uzorka. Uzorak, možda, nema zadovoljavajući nivo reprezentativnosti s obzirom na činjenicu da je proces prikupljanja podataka trajao u vremenskom periodu kada su lica angažovana na poslovima revizije u velikoj meri zauzeta sprovođenjem završnih faza revizije i prikupljanjem revizorskih dokaza radi izdavanja revizorskog mišljenja kod predmetnih entiteta i verovatno nisu imala dovoljno vremena kako bi sa adekvatnim nivoom koncentracije i zainteresovanosti pristupili popunjavanju odgovora na upitnik. Drugo ograničenje je posledica ograničenog broja odgovora na

pitanja iz upitnika koji je distribuiran odabranim ispitanicima putem društvenih mreža. Veći broj odgovora bi obezbedio veću potporu i sigurnost iznetim zaključcima i nalazima, ali i pored ovog ograničenja, izneti zaključci imaju zadovoljavajuću i odgovarajuću potporu u rezultatima upitnika. Treće ograničenje je uslovljeno činjenicom da ispitanici prilikom odgovora na pitanja iz distribuirane ankete možda nisu u potpunosti bili iskreni, što može da kreira iskrivljenu sliku konačnih rezultata i da utiče na krajnji rezultat. Usled svega navedenog, potrebno je prezentovane podatke uzeti sa velikom dozom opreznosti prilikom njihovog tumačenja i prilikom njihove zvanične upotrebe. Međutim, i pored navedenih ograničenja, istraživanje koje je sprovedeno za rezultat ima značajne nalaze i zaključke iz oblasti uticaja izmenjenog okruženja, kao posledice globalne pandemije virusa Covid-19, na odgovornost lica angažovanih na poslovima revizije i posledično na nivo njihovog profesionalnog skepticizma i nezavisnosti, kao i na kvalitet revizorskog angažmana. Zaključci koji su izneti u ovom radu mogu da budu veoma upotrebljivi i značajni različitim interesnim grupama. Eksterne revizorske kompanije i odeljenja interne revizije mogu da upotrebe rezultate ovog istraživanja kao vodič i koncept za obučavanje lica angažovanih na poslovima

revizije u cilju povećanja sveukupne odgovornosti i akumuliranog znanja i praktičnih vještina za izvršavanje svakodnevnih radnih zadataka u skladu sa lokalnom regulativnom i međunarodnim profesionalnim standardima..

EMPIRIJSKI PODACI I ANALIZA

Cilj istraživanja koje je predmet ovog rada je ispitivanje i utvrđivanje uticaja globalne pandemije izazvane virusom Covid-19 na odgovornost lica angažovanih na poslovima revizije. Upitnik sadrži 14 pitanja od kojih se prva četiri odnose na uvodna pitanja kojima se utvrđuju starosna struktura ispitanika, pol ispitanika i drugo. Pitanja su prezentovana u tabeli 1 u vidu matrice istraživačkih pitanja.

Početna hipoteza od koje je započeto istraživanje je da su direktni i indirektni efekti izmenjenog radnog okruženja kao posledice globalne pandemije virusa Covid-19 imali uticaja na povećanje stepena odgovornosti lica angažovanih na poslovima revizije. Ova hipoteza je nastala kao proizvod terenskog rada i diskusija koje su uključivale razmenu iskustava i mišljenja sa licima koja su angažovana na poslovima revizije, tokom kojih su uočene određene anomalije u poimanju odgovornosti kao koncepta od značaja za revizorsku profesiju i za kvalitet revizorskog angažmana i revizorskog mišljenja sadržanog u izveštaju o reviziji. Stoga je predmet istraživanja u radu ispitivanje uticaja izmenjenog okruženja, kao posledice globalne pandemije virusa Covid-19, na odgovornost lica angažovanih na

Tabela 1: Pregled istraživačkih pitanja sa ciljevima i dostupnim odgovorima

R.b.	Tekst pitanja	Cilj pitanja	Dostupni odgovori na pitanja
1.	Koliko imate godina?	Utvrđiti starosnu strukturu ispitanika.	Ispitanicima je ponuđeno da iz padajućeg menija odaberu broj godina.
2.	Koji je Vaš pol?	Utvrđiti pol ispitanika.	Ispitanicima je ponuđeno tri odgovora i to: 1. Muški 2. Ženski 3. Ne želim da se izjasnim
3.	Iz koje države dolazite?	Utvrđiti strukturu ispitanika na osnovu države iz koje dolaze.	Ispitanicima je ponuđeno da iz padajućeg menija odaberu državu iz koje dolaze.

4.	Koliko godina radite na poslovima revizije ili srodnim poslovima?	Utvrđiti koliko godina ispitanici rade na poslovima revizije ili srodnim poslovima.	Ispitanicima je ponuđeno pet odgovora i to: 1. 1-5 godina 2. 6-10 godina 3. 11-15 godina 4. 16-20 godina 5. 21 i više godina
5.	Da li ste smanjivali određene procedure koje sprovodite prilikom prikupljanja dokaza kod entiteta kod koga se sprovodili reviziju tokom globalne pandemije Covid-19?	Utvrđiti da li su ispitanici smanjivali određene procedure koje sprovode prilikom prikupljanja dokaza kod entiteta kod koga se sprovodili reviziju tokom globalne pandemije Covid-19.	Ispitanicima su ponuđena četiri odgovora i to: 1. Ne, nisam smanjivao 2. Ne znam 3. Da, zanemarljivo sam smanjivao 4. Da, značajno sam smanjivao
6.	Da li ste smanjivali nivo procenjene materijalnosti kod entiteta kod koga ste sprovodili reviziju tokom globalne pandemije Covid-19?	Utvrđiti da li su ispitanici smanjivali nivo procenjene materijalnosti kod entiteta kod koga su sprovodili reviziju tokom globalne pandemije Covid-19.	Ispitanicima su ponuđena četiri odgovora i to: 1. Ne, nisam smanjivao 2. Ne znam 3. Da, zanemarljivo sam smanjivao 4. Da, značajno sam smanjivao
7.	Da li ste smanjivali veličinu preliminarnog uzorka kod entiteta kod koga se sprovodili reviziju tokom globalne pandemije Covid-19?	Utvrđiti da li su ispitanici smanjivali veličinu preliminarnog uzorka kod entiteta kod koga su sprovodili reviziju tokom globalne pandemije Covid-19.	Ispitanicima su ponuđena četiri odgovora i to: 1. Ne, nisam smanjivao 2. Ne znam 3. Da, zanemarljivo sam smanjivao 4. Da, značajno sam smanjivao
8.	Da li ste se u većoj meri oslanjali na prerađene informacije dostavljene od strane predstavnika entiteta koji je predmet revizije tokom globalne pandemije Covid-19?	Utvrđiti da li su se ispitanici u većoj meri oslanjali na prerađene informacije dostavljene od strane predstavnika entiteta koji je predmet revizije tokom globalne pandemije Covid-19.	Ispitanicima su ponuđena četiri odgovora i to: 1. Ne, nisam se oslanjao 2. Ne znam 3. Da, zanemarljivo sam se oslanjao 4. Da, značajno sam se oslanjao
9.	Da li ste izdavali pozitivno revizorsko mišljenje iako su performanse entiteta koji je predmet revizije značajno pogoršane usled globalne pandemije izazvane virusom Covid-19?	Utvrđiti da li su ispitanici izdavali pozitivno revizorsko mišljenje iako su performanse entiteta koji je predmet revizije značajno pogoršane usled globalne pandemije izazvane virusom Covid-19.	Ispitanicima su ponuđena tri odgovora i to: 1. Ne 2. Da 3. Ne znam
10.	Da li ste imali više tehničkih grešaka u revizorskim izveštajima tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19 nego pre?	Utvrđiti da li su ispitanici imali više tehničkih grešaka u revizorskim izveštajima tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19 nego pre.	Ispitanicima su ponuđena tri odgovora i to: 1. Ne 2. Da 3. Ne znam

11.	Da li smatrate da ste u dovoljnoj meri radili na održavanju i unapređenju sopstvene stručnosti tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19?	Utvrđiti da li ispitanici smatraju da su u dovoljnoj meri radili na održavanju i unapređenju sopstvene stručnosti tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19.	Ispitanicima je ponuđeno pet odgovora i to: 1. Veoma malo ili uopšte ne 2. Malo 3. Možda 4. Da 5. Da, značajno
12.	Da li smatrate da ste u dovoljnoj meri bili efikasni u sprovođenju revizorskog angažmana tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19?	Utvrđiti da li ispitanici smatraju da su u dovoljnoj meri bili efikasni u sprovođenju revizorskog angažmana tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19.	Ispitanicima je ponuđeno pet odgovora i to: 1. Veoma malo ili uopšte ne 2. Malo 3. Možda 4. Da 5. Da, značajno
13.	Da li ste posvećivali dovoljno pažnje čuvanju podataka u elektronskom formatu tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19?	Utvrđiti da li su ispitanici posvećivali dovoljno pažnje čuvanju podataka u elektronskom formatu tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19.	Ispitanicima je ponuđeno pet odgovora i to: 1. Veoma malo ili uopšte ne 2. Malo 3. Možda 4. Da 5. Da, značajno
14.	Da li ste tokom rada od kuće iskazivali podjednak ili veći nivo brige za kvalitetno sprovođenje revizorskog angažmana tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19?	Utvrđiti da li su ispitanici tokom rada od kuće iskazivali podjednak ili veći nivo brige za kvalitetno sprovođenje revizorskog angažmana tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19.	Ispitanicima je ponuđeno pet odgovora i to: 1. Veoma malo ili uopšte ne 2. Malo 3. Možda 4. Da 5. Da, značajno

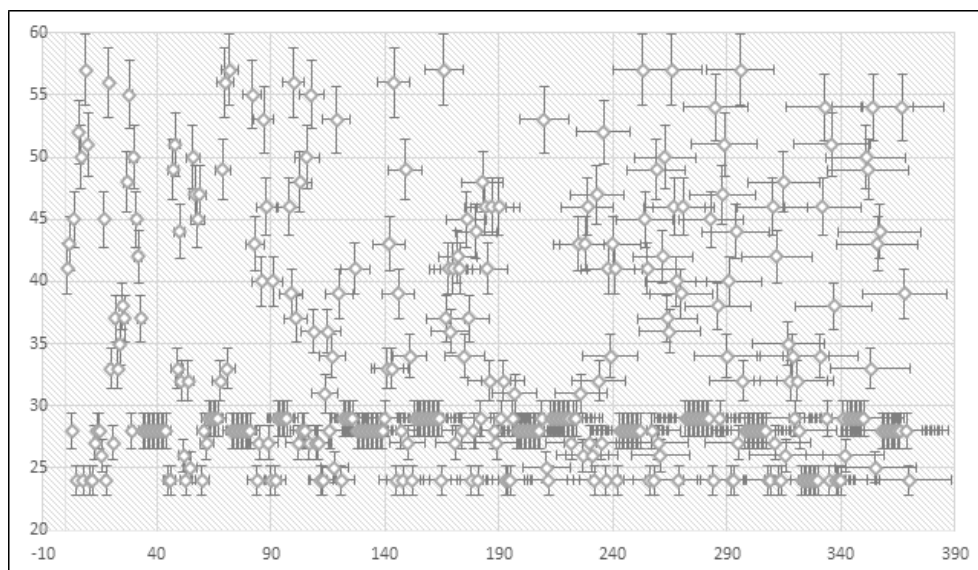
Izvor: Autor

poslovima revizije i posledično na nivo njihovog profesionalnog skepticizma i nezavisnosti, kao i na kvalitet revizorskog angažmana. Ciljna grupa su bila lica zaposlena na poslovima planiranja i sprovođenja svih vrsta revizije i usluga uveravanja, kao i lica angažovana na pomoćnim poslovima i srodnim delatnostima, kako u privatnom tako i u javnom sektoru.

REZULTATI I DISKUSIJA

Od ukupnog broja od 370 pristiglih odgovora lica angažovanih na poslovima revizije, prosečna starost ispitanika je 33,14 godina. Najmlađi ispitanik ima 24 godine, a najstariji ispitanik ima 57 godina. Od ukupnog broja ispitanika, 227 su osobe ženskog pola, odnosno 61,35% od ukupnog broja, a preostala 143 ispitanika su se izjasnili kao osobe muškog pola, odnosno 38,65% od ukupnog broja; nijedan ispitanik nije odgovorio da ne želi da se izjasni na pitanje o polu (grafikon 2).

Grafikon 2: Raspodela starosne strukture ispitanika

Izvor: Autor na osnovu odgovora ispitanika kroz unapred definisan upitnik

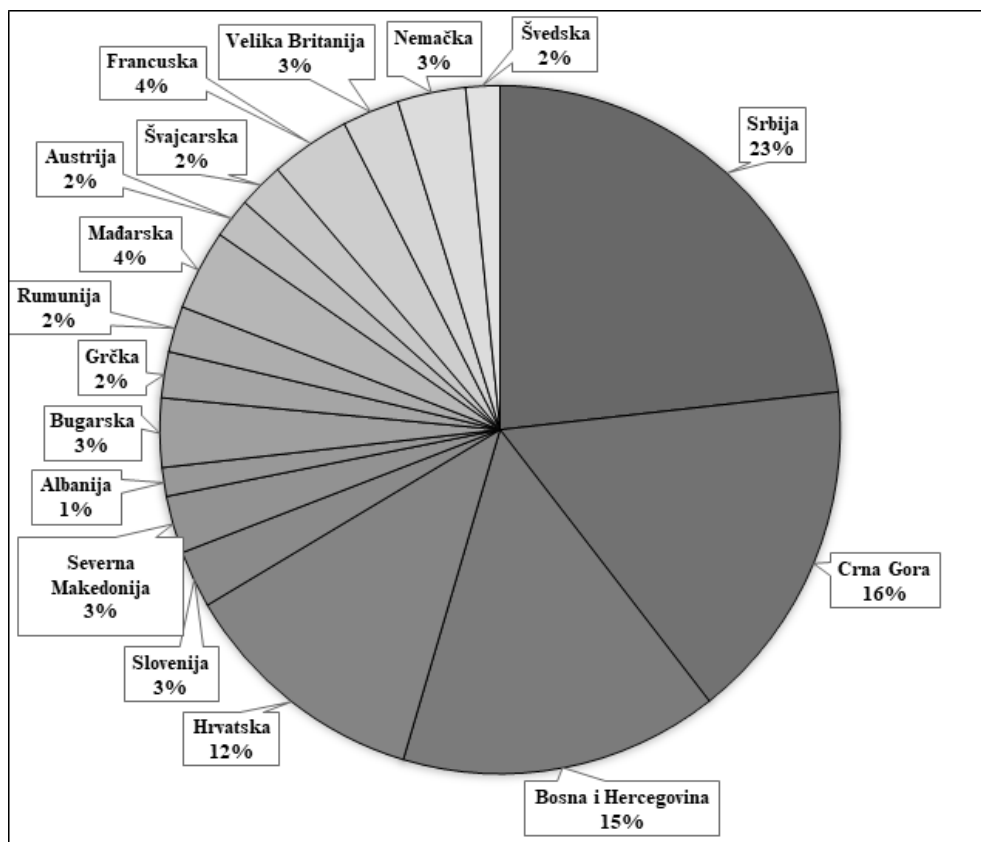
Na pitanje - iz koje države dolazite, 86 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Srbije, odnosno 23,24% od ukupnog broja, 60 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Crne Gore, odnosno 16,22% od ukupnog broja, 56 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Bosne i Hercegovine, odnosno 15,14% od ukupnog broja, 44 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Hrvatske, odnosno 11,89% od ukupnog broja, 10 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Slovenije, odnosno 2,70% od ukupnog broja, 10 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Severne Makedonije, odnosno 2,70% od ukupnog broja, 5 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Albanije, odnosno 1,35% od ukupnog broja, 12 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Bugarske,

odnosno 3,24% od ukupnog broja, 8 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Grčke, odnosno 2,16% od ukupnog broja, 8 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Rumunije, odnosno 2,16% od ukupnog broja, 14 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Mađarske, odnosno 3,78% od ukupnog broja, 7 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Austrije, odnosno 1,89% od ukupnog broja, 8 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Švajcarske, odnosno 2,16% od ukupnog broja, 14 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Francuske, odnosno 3,78% od ukupnog broja, 10 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Velike Britanije, odnosno 2,70% od ukupnog broja, 12 ispitanika je odgovorilo da dolazi iz Nemačke, odnosno 3,24% od ukupnog broja i preostalih 6 ispitanika je odgovorilo

da dolazi iz Švedske, odnosno 1,62% od ukupnog broja (grafikon 3).

Na pitanje - koliko godina radite na poslovima revizije ili srodnim poslovima, 121 ispitanik

Grafikon 3: Struktura ispitanika na osnovu države iz koje dolaze

Izvor: Autor na osnovu odgovora ispitanika kroz unapred definisan upitnik

je odgovorio - između 1 i 5 godina, odnosno 32,70% od ukupnog broja, 106 ispitanika je odgovorilo - između 6 i 10 godina, odnosno 28,65% od ukupnog broja, 101 ispitanik je odgovorilo - između

11 i 15 godina, odnosno 27,30% od ukupnog broja, 17 ispitanika je odgovorilo - između 16 i 20 godina i preostalih 25 ispitanika je odgovorilo - 21 i više godina, odnosno 6,76% od ukupnog broja.

Tabela 2: Deskriptivna analiza dobijenih odgovora

R.b. pitanja	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Range	3	3	3	3	2	2	4	4	4	4
Minimum	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Maximum	4	4	4	4	3	3	5	5	5	5
Sum	493	488	443	476	397	467	1469	1505	1430	1540
Mean	1,33	1,32	1,2	1,29	1,07	1,26	3,97	4,07	3,86	4,16
Std. Error	0,031	0,034	0,029	0,031	0,018	0,032	0,041	0,04	0,046	0,044
Std. Deviation	0,603	0,659	0,562	0,588	0,349	0,606	0,787	0,76	0,876	0,843
Variance	0,363	0,435	0,316	0,346	0,122	0,367	0,62	0,578	0,768	0,711
Skewness	2,16	1,945	3,515	2,406	4,922	2,15	-1,321	-1,267	-0,803	-1,269
Std. Error	0,127	0,127	0,127	0,127	0,127	0,127	0,127	0,127	0,127	0,127
Kurtosis	5,622	2,624	13,373	6,526	23,439	3,16	3,313	3,408	1,275	2,294
Std. Error	0,253	0,253	0,253	0,253	0,253	0,253	0,253	0,253	0,253	0,253

Izvor: Autor na osnovu odgovora ispitanika kroz unapred definisan upitnik

Na pitanje - da li ste smanjivali određene procedure koje sprovodite prilikom prikupljanja dokaza kod entiteta kod koga ste sprovodili reviziju tokom globalne pandemije Covid-19, 266 ispitanika je odgovorilo sa ne, nisam smanjivao, odnosno 71,89% od ukupnog broja, 92 ispitanika su odgovorila sa ne znam, odnosno 24,86% od ukupnog broja, 5 ispitanika je odgovorilo sa da, zanemarljivo sam smanjivao, odnosno 1,35% od ukupnog broja i preostalih 7 ispitanika je odgovorilo

sa da, značajno sam smanjivao, odnosno 1,89% od ukupnog broja (tabela 3).

Na pitanje - da li ste smanjivali nivo procenjene materijalnosti kod entiteta kod koga ste sprovodili reviziju tokom globalne pandemije Covid-19, 290 ispitanika je odgovorilo sa ne, nisam smanjivao, odnosno 78,38% od ukupnog broja, 44 ispitanika su odgovorila sa ne znam, odnosno 11,89% od ukupnog broja, 34 ispitanika su odgovorila

sa da, zanemarljivo sam smanjivao, odnosno 9,19% od ukupnog broja i preostala 2 ispitanika su odgovorila sa da, značajno sam smanjivao, odnosno 0,54% od ukupnog broja.

Na pitanje - da li ste smanjivali veličinu preliminarog uzorka kod entiteta kod koga ste sprovodili reviziju tokom globalne pandemije Covid-19, 317 ispitanika je odgovorilo sa ne, nisam smanjivao, odnosno 85,68% od ukupnog broja, 42 ispitanika su odgovorila sa ne znam, odnosno 11,35% od ukupnog broja, 2 ispitanika su odgovorila sa da, zanemarljivo sam smanjivao, odnosno 0,54% od ukupnog broja i preostalih 6 ispitanika su odgovorili

sa da, značajno sam smanjivao, odnosno 1,62% od ukupnog broja.

Na pitanje - da li ste se u većoj meri oslanjali na prerađene informacije dostavljene od strane predstavnika entiteta koji je predmet revizije tokom globalne pandemije Covid-19, 284 ispitanika je odgovorilo sa ne, nisam smanjivao, odnosno 76,76% od ukupnog broja, 72 ispitanika je odgovorilo sa ne znam, odnosno 19,46% od ukupnog broja, 8 ispitanika je odgovorilo sa da, zanemarljivo sam smanjivao, odnosno 2,16% od ukupnog broja i preostalih 6 ispitanika je odgovorilo sa da, značajno sam smanjivao, odnosno 1,62% od ukupnog broja.

Tabela 3: Bayes-ova statistika o parnim korelacijama od petog do devetog pitanja

Vrsta	R.b. pitanja	5	6	7	8	9
Pearson Correlation	5	1	-0,056	0,062	0,013	-0,025
Bayes Factor			13,558	11,97	23,386	21,472
Pearson Correlation	6	-0,056	1	0,02	0,008	0,099
Bayes Factor		13,558		22,485	23,87	4,007
Pearson Correlation	7	0,062	0,02	1	0,042	-0,046
Bayes Factor		11,97	22,485		17,568	16,414
Pearson Correlation	8	0,013	0,008	0,042	1	0,109
Bayes Factor		23,386	23,87	17,568		2,694
Pearson Correlation	9	-0,025	0,099	-0,046	0,109	1
Bayes Factor		21,472	4,007	16,414	2,694	

Izvor: Autor na osnovu odgovora ispitanika kroz unapred definisan upitnik

Na pitanje - da li ste izdavali pozitivno revizorsko mišljenje iako su performanse entiteta koji je predmet revizije značajno pogoršane usled globalne pandemije izazvane virusom Covid-19, 353 ispitanika je odgovorilo sa ne, odnosno 95,41% od ukupnog broja, 7 ispitanika je odgovorilo sa da, odnosno 1,89% od ukupnog broja i preostalih 10 ispitanika je odgovorilo sa ne znam, odnosno 2,70% od ukupnog broja.

Na pitanje da li ste imali više tehničkih grešaka u revizorskim izveštajima tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19 nego pre, 305 ispitanika je odgovorilo sa ne, odnosno 82,43% od ukupnog broja, 33 ispitanika je odgovorilo sa da, odnosno 8,92% od ukupnog broja i preostalih 32 ispitanika je odgovorilo sa ne znam, odnosno 8,65% od ukupnog broja (tabela 4).

Na pitanje - da li smatrate da ste u dovoljnoj meri radili na održavanju i unapređenju sopstvene stručnosti tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19, 8 ispitanika je odgovorilo sa veoma malo ili uopšte ne, odnosno 2,16% od ukupnog broja, 9 ispitanika je odgovorilo sa malo, odnosno 2,43% od ukupnog broja, 45 ispitanika je odgovorilo sa možda, odnosno 12,16% od ukupnog broja, 232 ispitanika je odgovorilo sa da, odnosno 62,70% od ukupnog broja i preostalih 76 ispitanika je odgovorilo sa da, značajno, odnosno 20,54% od ukupnog broja.

Na pitanje - da li smatrate da ste u dovoljnoj meri bili efikasni u sprovođenju revizorskog angažmana tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19 6 ispitanika je odgovorilo sa veoma malo ili uopšte

Tabela 4: Bayes-ova statistika o parnim korelacijama od desetog do četrnaestog pitanja

Vrsta	R.b. pitanja	10	11	12	13	14
Pearson Correlation	10	1	0,011	0,02	0,006	-0,02
Bayes Factor			23,675	22,422	24,036	22,502
Pearson Correlation	11	0,011	1	0,031	-0,033	0,024
Bayes Factor		23,675		20,374	19,712	21,824
Pearson Correlation	12	0,02	0,031	1	0,002	0,042
Bayes Factor		22,422	20,374		24,167	17,473
Pearson Correlation	13	0,006	-0,033	0,002	1	0,008
Bayes Factor		24,036	19,712	24,167		23,913
Pearson Correlation	14	-0,02	0,024	0,042	0,008	1
Bayes Factor		22,502	21,824	17,473	23,913	

Izvor: Autor na osnovu odgovora ispitanika kroz unapred definisan upitnik

ne, odnosno 1,62% od ukupnog broja, 7 ispitanika je odgovorilo sa malo, odnosno 1,89% od ukupnog broja, 38 ispitanika je odgovorilo sa možda, odnosno 10,27% od ukupnog broja, 224 ispitanika je odgovorilo sa da, odnosno 60,54% od ukupnog broja i preostalih 95 ispitanika je odgovorilo sa da, značajno, odnosno 25,68% od ukupnog broja.

Na pitanje - da li ste posvećivali dovoljno pažnje čuvanju podataka u elektronskom formatu tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19, 10 ispitanika je odgovorilo sa veoma malo ili uopšte ne, odnosno 2,70% od ukupnog broja, 4 ispitanika je odgovorilo sa malo, odnosno 1,08% od ukupnog broja, 98 ispitanika je odgovorilo sa možda, odnosno 26,49% od ukupnog broja, 172 ispitanika je odgovorilo sa da, odnosno 46,49% od ukupnog broja i preostalih 86 ispitanika je odgovorilo sa da, značajno, odnosno 23,24% od ukupnog broja.

Na pitanje - da li ste tokom rada od kuće iskazivali podjednak ili veći novi brige za kvalitetno sprovođenje revizorskog angažmana tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19, 6 ispitanika je odgovorilo sa veoma malo ili uopšte ne, odnosno 1,62% od ukupnog broja, 11 ispitanika je odgovorilo sa malo, odnosno 2,97% od ukupnog broja, 37 ispitanika je odgovorilo sa možda, odnosno 10,00% od ukupnog broja, 179 ispitanika je odgovorilo sa da, odnosno 48,38% od ukupnog

broja i preostalih 137 ispitanika je odgovorilo sa da, značajno, odnosno 37,03% od ukupnog broja.

Nije nimalo neobično što je prosek godina lica koja su odgovorila na unapred definisan upitnik 33,14 godina jer je odavno opšte poznato da u revizorskim kompanijama preovladavaju lica mlađe starosne dobi sa visokom stručnošću i profesionalnom osposobljenošću za obavljanje poslova revizije i poslova srodnih revizorskoj profesiji. Izneti rezultati istraživanja direktno i nedvosmisleno upućuju na zaključak da su direktni i indirektni efekti izmenjenog radnog okruženja kao posledice globalne pandemije virusa Covid-19 imali uticaja na povećanje stepena odgovornosti lica angažovanih na poslovima revizije, ali je taj uticaj bio manjeg značaja. Globalna pandemija virusa Covid-19, iako je u značajnoj meri uticala na izmenu radnog okruženja lica angažovanih na poslovima revizije, dovela je u najvećem broju slučajeva do blagog povećanja odgovornosti lica angažovanih na poslovima revizije, što je u posledično u određenoj meri dovelo do povećanja kvaliteta revizije u kontekstu povećanja profesionalnog skepticizma i suštinske nezavisnosti. Lica koja su angažovana na poslovima revizije i koja imaju veći stepen odgovornosti doprinose povećanju kvaliteta revizorskog angažmana za razliku od lica koja imaju manji stepen

odgovornosti i koja ne doprinose povećanju kvaliteta revizorskog angažmana ili čak, u gorem slučaju, doprinose smanjenu kvaliteta revizorskog angažmana. Suštinski, odgovornost revizora se uvećala nastankom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19.

ZAKLJUČAK

U prethodnih godinu dana lica angažovana na poslovima revizije i njihovi klijenti, kao i sve zainteresovane strane, u velikoj većini slučajeva, bili su suočeni sa izmenjenim radnim i poslovnim okruženjem i sa rizicima koju su bez presedana u prethodnih deset godina u globalnom kontekstu. Ovakva situacija posledično je dovela do povećane napetosti na relaciji između odgovornih lica entiteta koji je predmet revizije i lica angažovanih na poslovima revizije s obzirom na smanjene kadrovske kapacitete na obe strane i dodatno usložnjavanje postojećih procedura. Ljudski resurs, koji je presudan faktor za uspešno i kvalitetno planiranje i sprovođenje revizorskog angažmana, je u značajnoj meri imao umanjene performanse usled uticaja globalne pandemije virusa Covid-19. Smanjen radni kapacitet, uz održavanje istog ili veoma sličnog nivoa, odnosno broja radnih zadataka, procesa i procedura izazvao je potrebu revizorskih kompanija da iznađu nova i

inovativna rešenja u organizaciji, raspodeli i načinu izvršavanja radnih zadataka, procesa i procedura, što je otvorilo prostor za nastanak rizika po smanjenje odgovornosti lica angažovanih na poslovima revizije. Odgovornost lica angažovanih na poslovima revizije, između ostalog, odnosi se i na njihovu savesnost u obavljanju radnih zadataka, procesa i procedura i visok nivo svesti o značaju planiranja i sprovođenja revizorskog angažmana na kvalitetan i svrsishodan način koji će stvoriti dodatnu vrednost za zainteresovane strane u domenu povećanja kredibiliteta tvrdnji menadžmenta i informacija i podataka iznetih u finansijskim izveštajima entiteta koji je predmet revizije. Za lica angažovana na poslovima revizije od suštinske je važnosti da tokom faze planiranja revizorskog angažmana postave jasne i lako merljive ciljeve na osnovu kojih će moći da odrede područja delovanja svakog lica angažovanog na poslovima sprovođenja revizorskog angažmana. Tako bi svaki član revizorskog tima imao cilj kome teži i za njegovo ispunjavanje snosio srazmeran deo odgovornosti u skladu sa svojim ovlašćenjima, a koji se kasnije može izmeriti. Lica angažovana na poslovima revizije trebalo bi da budu u dovoljnoj meri motivisana da preuzimaju odgovornost u skladu sa svojim ovlašćenjima i svojim radnim obavezama i da imaju hrabrosti

da snose posledice svog rada, bilo da su one pozitivne ili negativne. Potrebno je da se znanje o odgovornosti učini dostupnim i da se kod lica angažovanih na poslovima revizije razvije osećaj pripadnosti revizorskoj kompaniji i osećaj brige za kvalitetno sprovođenje revizorskog angažmana.

Starosni prosek godina lica koja su odgovorila na upitnik je 34,9 godina što sugerise da u revizorskim kompanijama u radnom odnosu prevladavaju lica mlađe starosne dobi sa visokom stručnošću i profesionalnom osposobljenošću za obavljanje poslova revizije i poslova srodnih revizorskoj profesiji. Na pitanje da li ste smanjivali određene procedure koje sprovodite prilikom prikupljanja dokaza kod entiteta kod koga se sprovodili reviziju tokom globalne pandemije Covid-19, većina ispitanika je odgovorila da nisu smanjivali procedure koje sprovode prilikom prikupljanja dokaza. Na pitanje da li ste smanjivali nivo procenjene materijalnosti kod entiteta kod koga ste sprovodili reviziju tokom globalne pandemije Covid-19, većina ispitanika je odgovorila da nisu smanjivali nivo procenjene materijalnosti. Na pitanje da li ste smanjivali veličinu preliminarnog uzorka kod entiteta kod koga ste sprovodili reviziju tokom globalne pandemije Covid-19, većina ispitanika je odgovorila da nisu smanjivali veličinu preliminarnog

uzorka. Na pitanje da li ste se u većoj meri oslanjali na prerađene informacije dostavljene od strane predstavnika entiteta koji je predmet revizije tokom globalne pandemije Covid-19, većina ispitanika je odgovorila da se nisu u većoj meri oslanjali na prerađene informacije dostavljene od strane predstavnika entiteta. Na pitanje da li ste izdavali pozitivno revizorsko mišljenje iako su performanse entiteta koji je predmet revizije značajno pogoršane usled globalne pandemije izazvane virusom Covid-19, većina ispitanika je odgovorila da nisu izdavali pozitivno revizorsko mišljenje iako su performanse entiteta koji je predmet revizije značajno pogoršane.

Na pitanje da li ste imali više tehničkih grešaka u revizorskim izveštajima tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19 nego pre, većina ispitanika je odgovorila da nisu imali više tehničkih grešaka. Na pitanje da li smatrate da ste u dovoljnoj meri radili na održavanju i unapređenju sopstvene stručnosti tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19, većina ispitanika je odgovorila da smatraju da su u dovoljnoj meri radili na održavanju i unapređenju sopstvene stručnosti. Na pitanje da li smatrate da ste u dovoljnoj meri bili efikasni u sprovođenju revizorskog angažmana tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19, većina ispitanika

je odgovorila da smatraju da su u dovoljnoj meri bili efikasni. Na pitanje da li ste posvećivali dovoljno pažnje čuvanju podataka u elektronskom formatu tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19, većina ispitanika je odgovorila da smatraju da su posvećivali dovoljno pažnje čuvanju podataka u elektronskom formatu. Na pitanje da li ste tokom rada od kuće iskazivali podjednak ili veći nivo brige za kvalitetno sprovođenje revizorskog angažmana tokom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19, većina ispitanika je odgovorila da smatraju da su tokom rada od kuće iskazivali podjednak ili veći nivo brige za kvalitetno sprovođenje revizorskog angažmana.

Izneti rezultati istraživanja direktno i nedvosmisleno upućuju na zaključak da su direktni i indirektni efekti izmenjenog radnog okruženja kao posledice globalne pandemije virusa Covid-19 imali uticaja na povećanje stepena odgovornosti lica angažovanih na poslovima revizije, ali je taj uticaj bio manjeg značaja. Globalna pandemija virusa Covid-19, iako je u značajnoj meri uticala na izmenu radnog okruženja lica angažovanih na poslovima revizije, dovela je, u najvećem broju slučajeva, do blagog povećanja odgovornosti lica angažovanih na poslovima revizije, što je posledično, u određenoj meri, dovelo do povećanja kvaliteta

revizije u kontekstu povećanja profesionalnog skepticizma i suštinske nezavisnosti. Lica koja su angažovana na poslovima revizije i koja imaju veći stepen odgovornosti doprinose povećanju kvaliteta revizorskog angažmana za razliku od lica koja imaju manji stepen odgovornosti i koja ne doprinose povećanju kvaliteta revizorskog angažmana ili čak, gorem slučaju, doprinose smanjenu kvaliteta revizorskog angažmana. Suštinski, odgovornost revizora se uvećala nastankom globalne pandemije izazvane virusom Covid-19.

LITERATURA

1. De Fine Licht, J. (2019). The Role of Transparency in Auditing. *Financial Accountability & Management*, sveska 35, izdanje 3, broj 233-245.
2. De Fine Licht, J. (2020). Auditing and Accountability. *Oxford Research Encyclopaedia of Politics*.
3. Hurley, P. J, Mayhew, B. W, Obermire, K. M. (2019). Realigning Auditors' Accountability: Experimental Evidence. *Accounting Review*, sveska 94, izdanje 3, broj 233-250.
4. Phang, S, Fargher, N. L. (2019). Auditors' Evaluation of Subsequent Events: The Effects of Prior Commitment and Type of Accountability. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, sveska 38,

izdanje 3, broj 167-182.

5. Sorensen, K, Ortengen, M. (2021). The next best thing: Social presence and accountability's impact on auditor professional scepticism. *Journal of Corporate Accounting & Finance* (Wiley), sveska 32, izdanje 2, broj 39-51.

6. Kalsum, U. (2021). The Effect of Auditor's Competency, Accountability and Ethics on Audit Quality of Public Accountant Firms (KAP) at Makassar. *Jurnal Riset Akuntansi Terpadu*, sveska 14, izdanje 1.

7. Hajering, M. S. M. (2019). Moderating Ethics Auditors Influence of Competence, Accountability on Audit Quality. *Jurnal Akuntansi*, sveska 23, izdanje 3, broj 468-481.

ZNAČAJ EFIKASNOSTI POLJOPRIVREDNO-PREHRAMBENOG SEKTORA ZA IZVOZ REPUBLIKE SRBIJE

THE IMPORTANCE OF EFFICIENCY OF THE AGRI-FOOD SECTOR FOR EXPORTS OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Miloš DIMITRIJEVIĆ
Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu
Kragujevac
mdimitrijevic@kg.ac.rs

Sažetak

Poljoprivredno-prehrambeni sektor je najznačajniji izvozni sektor Republike Srbije. Poljoprivredni sektor ostvaruje najveći spoljnotrgovinski saldo i konstantan suficit u odnosu na druge privredne delatnosti, čime, pored dominantne pozicije u izvozu, značajno doprinosi i privrednom razvoju Republike Srbije. Na osnovu RCA indeksa, sve zemlje Zapadnog Balkana, osim Albanije, imaju konkurentan poljoprivredno-prehrambeni sektor. Međutim, iako Republika Srbija u odnosu na druge zemlje Zapadnog Balkana ima najkonkurentniji poljoprivredno-prehrambeni sektor, po produktivnosti u poljoprivredi je na začelju, zajedno sa Albanijom, što znači da posmatrana konkurentnost nije dugoročno održiva. Uz pomoć Kruskal-Wallis testa je utvrđeno i da je Republika Srbija u samom vrhu među zemljama Zapadnog Balkana, kako u ukupnom izvozu, tako i izvozu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Da bi se to održalo, kao i konkurentnost ovog sektora, potrebno je da se Republika Srbija fokusira na povećanje produktivnosti poljoprivredno-prehrambenog sektora uvođenjem inovacija, poboljšanjem kvaliteta proizvoda, kao i povećanjem učešća u izvozu prerađenih proizvoda sa visokom dodatnom vrednošću. Sve to bi doprinelo većim izvoznim prihodima, ostvarivanju dugoročne konkurentnosti najznačajnijeg izvoznog sektora na tržištima najznačajnijih spoljnotrgovinskih partnera Republike Srbije i sveukupnom privrednom razvoju.

Ključne reči: izvoz, poljoprivredno-prehrambeni sektor, konkurentnost, produktivnost, Zapadni Balkan.

Abstract

The agri-food sector is the most important export sector of the Republic of Serbia. The agricultural sector has the biggest foreign trade balance and a constant surplus in relation to other economic activities, which, in addition to the dominant position in exports, also significantly contributes to the economic development of the Republic of Serbia. Based on the RCA index, all countries in the Western Balkans, except Albania, have a competitive agri-food sector. However, although the Republic of Serbia has the most competitive agri-food sector in relation to other countries in the Western Balkans, in terms of agricultural productivity it is at the back together with Albania, which means that the observed competitiveness is not sustainable in the long run. With the help of the Kruskal-Wallis test, it was determined that the Republic of Serbia is at the very top among the countries of the Western Balkans, both in total exports and exports of agri-food products. In order to maintain this, as well as the competitiveness of this sector, it is necessary for the Republic of Serbia to focus on increasing the productivity of the agri-food sector by introducing innovations, improving product quality and participation in exports of processed products with high added value. All this would contribute to higher export revenues, achieving the long-term competitiveness of the most important export sector on markets of the Serbian most important foreign trade partners and overall economic development.

Keywords: *exports, agri-food sector, competitiveness, productivity, Western Balkans.*

JEL: F10, O40, Q17.

UVOD

Izvoz, kao i njegova struktura, od izuzetnog su značaja za privredni razvoj zemalja. Zbog toga bi posebna pažnja trebalo da bude posvećena diverzifikaciji proizvoda koji se izvoze, s obzirom da su Gozgor & Can (2016) zaključili da diverzifikacija izvoza pozitivno utiče na realni BDP po glavi stanovnika koji se, uglavnom, koristi kao mera privrednog razvoja, naročito u zemljama sa niskim, nižim-srednjim i višim-srednjim dohotkom, u koje spada i Republika Srbija, koja je 10-ta zemlja u grupi zemalja sa višim-srednjim dohotkom (WIPO, 2020, p. 18).

Osnovni problem sa kojima se zemlje sa niskim i srednjim dohotkom suočavaju je to što ne postoji adekvatna domaća potražnja za održivi ekonomski razvoj. Zbog toga je izvoz od presudnog značaja za ove zemlje u smislu postizanja održivog ekonomskog razvoja. Izvoz zemalja u razvoju se, uglavnom, sastoji od primarnih poljoprivrednih i mineralnih proizvoda koji impliciraju loš kvalitet u izvozu. Zemlje sa niskim i srednjim dohotkom podložne su eksternim šokovima zbog činjenice da mnoge od njih zavise od takvih primarnih proizvoda u izvozu. Visoka koncentracija proizvoda u izvozu predstavlja veliku pretnju njihovim ekonomskim performansama. Ovi faktori dovode

do oscilacija u izvoznim prihodima. Osim toga, takva zavisnost od izvoznih prihoda takođe uzrokuje neadekvatno povećanje prihoda po glavi stanovnika i nisku stopu rasta BDP-a na dugi rok. Shodno tome, povećanje raznolikosti proizvoda u izvozu pomoći će stabilizaciji izvoznih prihoda, podstaći zaradu od izvoza i doprineti održivom ekonomskom razvoju (Gozgor & Can, 2016).

Predmet ovog rada je utvrditi najznačajnije sektore u izvozu Republike Srbije, kao i mogućnosti povećanja njihove efikasnosti kroz povećanje produktivnosti i konkurentnosti, čime bi se uticalo na povećanje izvoznih prihoda i održiv privredni razvoj, kao i poređenje sa zemljama Zapadnog Balkana.

Cilj rada je utvrditi mogućnosti povećanja izvoza Republike Srbije kroz sagledavanje izvozne strukture, mogućnosti diverzifikacije i povećanja efikasnosti u cilju specijalizacije značajnih izvoznih sektora.

Na osnovu definisanog predmeta i cilja istraživanja formulisane su sledeće hipoteze istraživanja:

X_1 : Republika Srbija ostvaruje značajnije izvozne prihode u odnosu na zemlje Zapadnog Balkana u ukupnom izvozu i u poljoprivredno-prehrambenom sektoru kao dominantnom izvoznom sektoru.

X_2 : Republika Srbija ima

konkurentniji i produktivniji poljoprivredno-prehrambeni sektor u odnosu na zemlje Zapadnog Balkana.

PREGLED LITERATURE

Niska izvozna aktivnost i visok nivo trgovinskog deficita su negativne dugoročne karakteristike trgovine Republike Srbije sa inostranstvom. S obzirom na stanje spoljnotrgovinskih tokova naše zemlje, jasno je da se povećanje izvoza roba i usluga pojavljuje kao jedan od najvažnijih zadataka ekonomske politike. Poljoprivredni i prehrambeni sektor mogu značajno doprineti smanjenju trgovinskog deficita i povećati izvozne aktivnosti nacionalne privrede. Međutim, potencijali ovog sektora još nisu u potpunosti iskorišćeni. Iako izvoz poljoprivredno-prehrambenog sektora ima dominantnu poziciju u strukturi domaćeg izvoza, njegova konkurentnost je i dalje na niskom nivou, a povećanje konkurentnosti i stepen prerade ovih proizvoda ističu se kao ključni izazovi u budućnosti. Jačanje agrarnog sektora prvenstveno uključuje tehnološku modernizaciju, odnosno rast produktivnosti. Ovaj sektor bi trebalo da stekne konkurentsku prednost na tržištu proizvoda sa visokom dodatom vrednošću, umesto proizvodnje i izvoza sirovina i poluproizvoda (Đurić et al., 2017).

Rast izvoza utiče na

efikasnije upravljanje i poboljšane proizvodne tehnike u pogledu dizajna proizvoda što dovodi do ekonomskog razvoja u dugom vremenskom periodu. U tom kontekstu, izvoz poljoprivrede je naročito bitan za agrarne ekonomije. Poljoprivredni izvoz otvara radna mesta i unapređuje kvalitet proizvoda kroz konkurentnost na međunarodnim tržištima. Stoga, fokus na diverzifikaciju izvoza, putem izvoza novih proizvoda na nova i postojeća tržišta, takođe, može biti važan za ubrzanje i postizanje rasta. Nacije sa komparativnim prednostima u proizvodnji neke posebne robe mogu maksimalno iskoristiti spoljnu trgovinu. Diverzifikacija izvoza definitivno može poboljšati obim izvoza i trgovinski bilans, a samim tim izvozne prihode i ekonomski razvoj (Mahmood & Munir, 2018).

U poljoprivrednom izvozu Republike Srbije dominiraju sirovine i repromaterijali. Malo je učešće finalnih proizvoda, što srpsku poljoprivredu kvalifikuje kao snabdevača sirovinama. To znači da se proizvodi višeg stepena prerade i dalje uvoze i da nepotrebno smanjuju trgovinski suficit koji ostvaruje poljoprivredni i prehrambeni sektor. To značajno utiče na isplativost ostvarenog izvoza. Naime, proizvodi višeg stepena prerade imaju dominantnu poziciju u strukturi izvoza visokorazvijenih zemalja (Đurić et al., 2017).

Izvozna konkurentnost nacionalne ekonomije u praksi se obično posmatra iz aspekta komparativnih prednosti. Iako su ova dva pojma teoretski bliska, nisu potpuno identična. Koncept komparativne prednosti kaže da će zemlja imati komparativnu prednost u proizvodnji i izvozu onih grana u kojima su cene niže od cena u uslovima slobodne trgovine. S druge strane, termin konkurentnosti se shvata šire, uprkos faktorima koji utiču na komparativne prednosti, uključujući i uticaj drugih faktora, poput politike vlade. Danas je Balassa indeks jedan od najčešće korišćenih instrumenata za analizu komparativnih prednosti nacionalne ekonomije u međunarodnoj trgovini. Budući da takva analiza otkriva sektore u kojima jedna ekonomija ostvaruje najveću komparativnu prednost, ovaj indeks je poznat kao indeks otkrivene komparativne prednosti ili RCA indeks (Revealed Comparative Advantage Index). Prema posmatranom indeksu, poljoprivredno-prehrambeni sektor Republike Srbije ostvaruje komparativnu prednost u odnosu na sve zemlje Zapadnog Balkana, sem u odnosu na Hrvatsku, koja ima izražene komparativne prednosti u primarnim proizvodima s relativno velikim udelom radno intenzivne proizvodnje i niskom dodatnom vrednošću (Cvetković & Petrović-Randelović, 2017).

Vrednost RCA indeksa za

pojedine odseke srpskog agrara ukazuje da srpski agrarni sektor ima komparativnu prednost na tržištima Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Severne Makedonije, dok većina poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na tržištima Hrvatske i EU ne ostvaruje komparativnu prednost. Veliki broj poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, u uslovima liberalizacije, doživeo je smanjenje komparativne prednosti u EU i pojedinim državama članicama CEFTA-e (Božić & Nikolić, 2013).

Da bi ostvarila privredni rast i postigla konstantan rast bruto domaćeg proizvoda i životnog standarda, Republika Srbija mora postići globalnu konkurentnost, pre svega na tržištima zemalja EU sa kojima ostvaruje najveći deo spoljnotrgovinske razmene i tokova kapitala. Konkurentnost Republike Srbije se može poboljšati povećanjem stope privrednog rasta i povećanjem izvoza. Da bi se to postiglo, potrebno je fokusirati se na komparativne prednosti (Cvetković & Petrović-Randelović, 2017).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA I KORIŠĆENI PODACI

Pošto poljoprivredni sektor ima značajnu ulogu u zemljama Zapadnog Balkana, u koje spadaju Republika Srbija, Albanija, Severna Makedonija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, ali i Hrvatska, iako je

od 2013. godine postala članica EU (Nikolić et al., 2017), analiza efikasnosti poljoprivredno-prehrambenog sektora biće sprovedena na primeru ovih zemalja.

Prvo će biti analizirani najznačajniji izvozni sektori Republike Srbije, kao i sektor koji najviše doprinosi ostvarivanju pozitivnog salda. Zatim će biti analizirana konkurentnost poljoprivredno-prehrambenog sektora zemalja Zapadnog Balkana uz pomoć RCA indeksa.

RCA indeks se izračunava pomoću sledeće formule (Balassa, 1965):

$$RCA = (X_{ij} / \sum_i X_{ij}) / (X_i / \sum_i X_i) \quad (1),$$

za $i=1, 2, \dots, I$; $j=1, 2, \dots, J$

gde je X_{ij} izvoz proizvoda j iz zemlje i , a $\sum_i X_{ij}$ je ukupan izvoz zemlje i ; X_i je svetski izvoz tog proizvoda, a $\sum_i X_i$ ukupni svetski izvoz. Ako $RCA > 1$ zemlja ima otkrivenu komparativnu prednost, a ako je $RCA < 1$, tada zemlja ima komparativni nedostatak.

Posle izračunavanja konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenog sektora zemalja Zapadnog Balkana, biće i upoređena između posmatranih zemalja. Za posmatrani sektor vršiće se poređenje i produktivnosti, kao i izvoza, s tim što će biti upoređen i ukupan izvoz zemalja Zapadnog Balkana, za vremenski period od 2008-2019. godine.

Za analizu podataka je korišćen neparametarski test

Kruskal-Wallis, za poređenje grupa, s obzirom da se poredilo više grupa, tj. zemalja, kao i da su testovi za procenu normalnosti raspodele Kolmogorov-Smirnov i Shapirio-Wilk pokazali da posmatrani uzorci nemaju normal raspored podataka.

Za analizu su korišćeni sekundarni izvori podataka preuzeti od Republičkog zavoda za statistiku i International Trade Center - Trade Map.

REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Da bi se videlo koji su najznačajniji sektori u izvozu Republike Srbije prikazana je vrednost izvoza prema klasifikaciji delatnosti.

Iz tabele 1 se zaključuje da najveće učešće u izvozu ima prerađivačka industrija, kao i poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo, što znači da poljoprivredno-prehrambeni sektor u odnosu na druge privredne delatnosti ostvaruje najveći izvoz. Što se tiče strukture uvoza prema klasifikaciji delatnosti, dolazi do razlika u odnosu na izvoz.

Tabela 1: Vrednost izvoza prema klasifikaciji delatnosti, mil. RSD

Godine	Ukupno	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	Rudarstvo	Prerađivačka industrija	Snabdevanje električnom energijom, gasom i parom	Snabdevanje vodom i upravljanje otpadnim vodama	Informisanje i komunikacije	Stručne, naučne, inovacione i tehničke delatnosti	Umetnost, zabava i rekreacija	Ostale uslužne delatnosti	Neklasifikovano po KD
2008.	603550	21695	2670	553198	8496	11622	5288	389	58	0	134
2009.	559851	36098	2211	493794	13331	8280	5361	480	123	/	172
2010.	762974	56646	3420	660551	18431	17723	5461	512	82	/	150
2011.	860084	68822	6688	744300	12953	21100	5541	393	147	/	140
2012.	990673	85032	6605	856811	11141	23368	6984	496	127	/	109
2013.	1244618	73662	7445	1113535	23221	20625	5726	22	256	/	127
2014.	1307853	86997	6986	1178604	7198	19883	7751	241	41	1	151
2015.	1453477	102646	5669	1312120	10366	14439	7801	175	155	1	104
2016.	1653758	118255	7014	1492660	13127	13763	8039	313	485	0	103
2017.	1827893	108307	9425	1672606	9708	17834	9327	450	114	0	121
2018.	1925841	104743	8934	1777473	9981	16466	7771	178	199	0	98
2019.	2066880	126181	8413	1898675	8745	16783	7712	168	107	0	96

Izvor: RZS, 2011-2020.

Vrednost uvoza prema klasifikaciji delatnosti se razlikuje u odnosu na vrednost izvoza (tabela 2). Prema vrednosti uvoza, takođe, dominira prerađivačka industrija, zatim slede delatnosti neklasifikovane prema KD, kao i rudarstvo, pa tek onda poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo. Na osnovu

prethodnih tabela i analize može da se zaključi da poljoprivredni sektor u velikoj meri doprinosi izvozu, a samim tim i privrednom razvoju Republike Srbije. Značaj agrarnog sektora može da se analizira i na osnovu udela u spoljnoj trgovini.

Tabela 2: Vrednost uvoza prema klasifikaciji delatnosti, mil. RSD

Godine	Ukupno	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	Rudarstvo	Prerađivačka industrija	Snabdevanje električnom energijom, gasom i parom	Snabdevanje vodom i upravljanje otpadnim vodama	Informisanje i komunikacije	Stručne, naučne, inovacione i tehničke delatnosti	Umetnost, zabava i rekreacija	Ostale uslužne delatnosti	Neklasifikovano po KD
2008.	1340088	26650	186715	832141	11452	2995	5553	146	17	2	274417
2009.	1064271	26488	124943	690024	9788	1329	5820	15	24	0	205840
2010.	1280676	38544	168647	971646	15499	3388	8145	218	1182	0	73408
2011.	1452140	42347	183357	1134224	12690	4574	5364	42	33	0	69509
2012.	1665015	50762	169088	1309384	19382	6684	5882	132	34	3	103664
2013.	1749847	50590	190345	1361640	13624	9665	6778	57	33	3	117111
2014.	1815996	55787	173482	1428782	13447	10020	6382	6	101	3	127985
2015.	1942304	64006	178363	1510322	10153	10398	5768	30	32	5	163228
2016.	2101528	66411	157867	1623567	7351	9412	6103	44	1798	4	228971
2017.	2354803	78638	208896	1780697	9527	10719	6495	3	67	2	259758
2018.	2592547	67514	257378	1940944	8011	10814	6484	22	52	3	301325
2019.	2813880	72775	270878	2143996	6245	10539	7156	23	51	2	302214

Izvor: RZS, 2011-2020.

Na osnovu tabele 3 se izvodi zaključak da je udeo agrarnog sektora u ukupnom izvozu u odnosu na udeo u ukupnom uvozu u svim analiziranim godinama veći, kao i da je izvoz bio veći od uvoza mereno pokrivenošću uvoza izvozom, sem u 2008. godini. Značaj agrarnog sektora za spoljnu

trgovinu se najbolje vidi kroz saldo koji ostvaruje ovaj sektor, tj. razliku uvoza i izvoza.

Na osnovu tabele 4 se uočava da poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo ostvaruju pozitivan i najveći saldo u odnosu na druge privredne delatnosti, čime se još jednom dokazuje značaj i potencijal ovog sektora za izvoz i privredni

Tabela 3: Udeo agrarnog sektora u spoljnoj trgovini Republike Srbije

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Udeo u ukupnom izvozu	3,59	6,45	7,42	8,00	8,58	5,92	6,65	7,06	7,15	5,93	5,44	6,10
Udeo u ukupnom uvozu	1,99	2,49	3,01	2,92	3,05	2,89	3,07	3,30	3,16	3,34	2,60	2,59
Pokrivenost uvoza izvozom	81,41	136,28	146,96	162,52	167,51	145,61	155,94	160,37	178,07	137,73	155,14	173,39

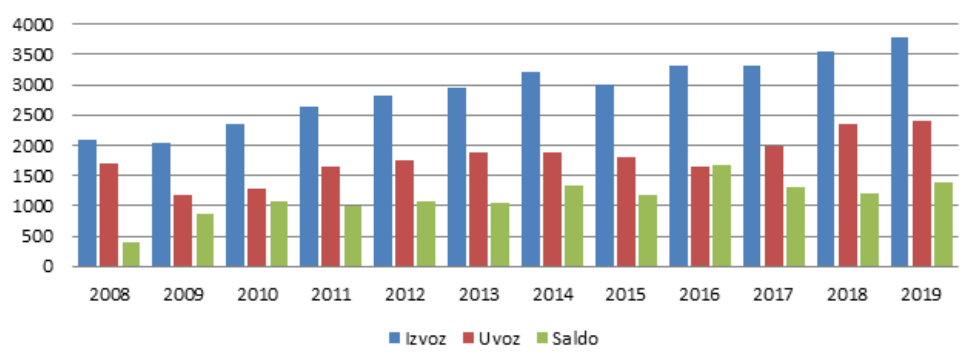
Izvor: obračun autora, na osnovu RZS, 2011-2020.

Tabela 4: Izvoz i uvoz po sektorima i oblastima KD, mlrd RSD

	Izvoz		Uvoz		Udeo u ukupnom izvozu u %		Udeo u ukupnom uvozu u %		Saldo	
	2018.	2019.	2018.	2019.	2018.	2019.	2018.	2019.	2018.	2019.
Ukupno	1925,8	2066,9	2592,5	2813,9	100	100	100	100	-666,7	-747
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	104,7	126,2	67,5	72,8	5,4	6,1	2,6	2,6	37,2	53,4
Rudarstvo	8,9	8,4	257,4	270,9	0,5	0,4	9,9	9,6	-248,4	-262,5
Prerađivačka industrija	1777,5	1898,7	1940,9	2144	92,3	91,9	74,9	76,2	-163,5	-245,3
Snabdevanje električnom energijom, gasom i parom	10	8,7	8	6,2	0,5	0,4	0,3	0,2	2	2,5
Snabdevanje vodom i upravljanje otpadnim vodama	16,5	16,8	10,8	10,5	0,9	0,8	0,4	0,4	5,7	6,2
Informisanje i komunikacije	7,8	7,7	6,5	7,2	0,4	0,4	0,3	0,3	1,3	0,6
Stručne, naučne, inovacione i tehničke delatnosti	0,2	0,2	0	0	0	0	0	0	0,2	0,1
Umetnost, zabava i rekreacija	0,2	0,1	0,1	0,1	0	0	0	0	0,1	0,1
Ostale uslužne delatnosti	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Neklasifikovano po KD	0,1	0,1	301,3	302,2	0	0	11,6	10,7	-301,2	-302,1

Izvor: RZS, 2019.

Grafikon 1: Izvoz i uvoz poljoprivrednih proizvoda, mil. USD

Izvor: WTO, 2021.

razvoj Republike Srbije.

Sa grafikona 1 se vidi da je u svim posmatanim godinama izvoz bio veći od uvoza, tj. agrarni sektor kontantno beleži pozitivan saldo.

Aktivnost poljoprivrede u spoljnotrgovinskoj razmeni Srbije je veoma velika jer je to jedina delatnost koja ima suficit u razmeni. Uz pomoć spoljne trgovine, Srbija ostvaruje značajan prihod od izvoza poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda. Međutim, iako poljoprivreda Srbije beleži zavidne rezultate, nerazvijena je u odnosu na evropske zemlje i zemlje sveta. S druge strane, uprkos većem broju specifičnosti poljoprivredne proizvodnje (sezonski karakter posla, neusklađenost vremena i rada proizvodnje, spor promet sredstava, stručnost poljoprivrednih proizvođača itd.), poljoprivredna i prehrambena industrija su jedine delatnosti ekonomije koje beleže rastuću vrednost učešća u stvaranju BDP-a. Shodno ekonomskom

značaju poljoprivrede za Srbiju, za dalji razvoj ovog sektora su neophodna veća izdvajanja iz državnog agrarnog budžeta. Treba naglasiti da je uloga države u subvencionisanju finansiranja veoma važna, pri čemu se raspoloživa finansijska sredstva moraju staviti u funkciju daljeg razvoja poljoprivrede. Svakako, takođe je neophodno da proizvođači zadovoljavaju određene standarde koji se takođe moraju primeniti na nacionalnom nivou. Dalji razvoj poljoprivrede i prehrambene industrije će stimulisati transfer znanja i tehnologije, promovisanje marketinških aktivnosti, stimulisati istraživanja i razvoja i podizanje svesti o rastu konkurencije na tržištu poljoprivrednih proizvoda (Grujić et al., 2019).

Poljoprivredno-prehrambeni sektor Republike Srbije značajno je izvozno orijentisan sektor koji doprinosi stabilizaciji platnog bilansa. Posmatrajući učešće u izvozu

Republike Srbije u zemlje Zapadnog Balkana, dominiraju faktori cenovne konkurentnosti, ali činjenica je i da postoji veći broj odseka koji pokazuju konkurentnost po kvalitetu u izvozu poljoprivredno-prehrambenog sektora u zemlje Zapadnog Balkana. Kreatori ekonomske politike trebaju da izgrade hladnjače i druge skladišne kapacitete kako bi se smanjio veliki uvoz proizvoda van sezone, dok bi razvoj prerađivačke industrije doprineo smanjenju postojećeg jaza između uvoznih i izvoznih cena. Ovo je bitno imajući u vidu da je jedan od posebno važnih sektora u Republici Srbiji, sa stanovišta povećanja (neto) izvoza i pokrivanja deficita trgovinskog bilansa, upravo poljoprivredno-prehrambeni sektor. To je deo realnog sektora koji je izvozno orijentisan, sa značajnim pozitivnim neto deviznim efektom (Marković & Marjanović, 2019).

Srbija, kao i ostale zemlje Zapadnog Balkana, su u cilju prilagođavanja pravilima EU 2006.

godine potpisale CEFTA sporazum koji podrazumeva stvaranje slobodne trgovine između zemalja regiona. Liberalizacija tržišta je dovela do porasta spoljnotrgovinske razmene poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, kao i povećanja konkurentnosti ovog sektora povećanjem produktivnosti i efikasnosti što predstavlja osnovu za poboljšanje pozitivnog salda u segmentu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (Birovljev et al., 2015).

U strukturi izvoza poljoprivredno-prehrambenog sektora Republike Srbije dominiraju žitarice, voće i povrće, piće, stočna hrana, cigarete, šećer, ulje, meso, mleko, kafa i čaj i drugo (Aničić et al., 2016).

U tabeli 5 se izdvajaju najznačajniji izvozni proizvodi poljoprivredno-prehrambenog sektora, a to su: kukuruz (u zrnju), jabuke (sveže), maline (smrznute, bez šećera), stočna hrana (osim žita u

Tabela 5: Izvoz važnijih proizvoda po zemljama namene

	Količina, t			Vrednost, hilj. USD		
	2017.	2018.	2019.	2017.	2018.	2019.
Kukuruz, u zrnju	1688807	1315086	3132822	314626	266747	550951
Rumunija	873095	686402	1921052	143866	128254	320623
Italija	204936	159978	538951	33236	27191	85816
Austrija	21033	70279	267202	7221	12052	43895
BiH	203323	209756	173277	37850	40622	31206
Albanija	64830	85059	91230	11005	15061	14880
Mađarska	6749	6611	11968	11861	9504	10398
Severna Makedonija	58881	49619	44656	10570	9283	7975

Ostale zemlje	255959	47384	84486	59019	24780	36156
Jabuke, sveže	197582	144747	217000	124667	101414	118517
Ruska Federacija	166522	124371	161840	115075	93344	101861
Mađarska	3767	972	25591	651	226	3200
Ujedinjeni Arapski Emirati	88	130	3510	77	94	2829
Velika Britanija	76	1058	3774	39	762	2305
Ostale zemlje	27130	18217	22286	8824	6988	8322
Maline, smrznute, bez šećera	94000	103276	114354	233233	225764	234344
Nemačka	28807	31753	35432	68877	66953	70755
Francuska	20009	20363	22160	49114	41480	42115
Poljska	3800	4467	8875	9066	9538	16709
Velika Britanija	4123	5528	5881	12646	14995	14891
Belgija	5553	6804	6365	15962	16393	14189
Holandija	4504	5074	5487	11639	11098	11197
Ostale zemlje	27206	29287	30153	65929	65307	64486
Stočna hrana (osim žita u zrnu)	580397	549243	516944	176603	202927	213276
BiH	106363	119576	146600	30414	36166	41654
Italija	193646	202437	121464	31935	41383	32594
Ruska Federacija	4597	4901	6531	8601	12773	17269
Crna Gora	55443	58928	61365	13727	15703	14914
Poljska	2585	2119	3626	5326	6639	10072
Turska	24058	8315	18940	6702	6203	8958
Ostale zemlje	193706	152967	158419	79899	84059	87815
Cigarete koje sadrže duvan	31671	28312	26861	235113	217473	195500
Japan	6673	8127	7406	41772	57720	47554
BiH	2410	2538	2556	17094	19700	18712
Turska	2657	2150	2627	19519	15191	18044
Tunis	3159	3080	2472	19530	20484	14469
Severna Makedonija	1338	1488	1462	12915	14902	14160
Rumunija	521	763	1137	6224	9810	12592
Crna Gora	650	627	582	12575	10672	11707
Ostale zemlje	14262	9538	8620	105485	68995	58263

Izvor: RZS, 2020.

zrnu), i cigarete (koje sadrže duvan).

Iz tabele 6 se vidi da najveće oscilacije, tj. odstupanje od srednje vrednosti, beleži ukupan izvoz, gde je najveća vrednost bila 2019. godine u Republici Srbiji, a najniža 2015. godine u Crnoj Gori. Sledeće najveće odstupanje od srednje vrednosti je bilo kod izvoza poljoprivredno-prehrambenog sektora, gde je najveća vrednost bila

2019. godine u Republici Srbiji, a najniža 2009. godine u Albaniji, zatim kod BDV-a poljoprivrede, gde je najveća vrednost bila 2013. godine u Crnoj Gori, a najniža 2008. godine u Republici Srbiji. Na kraju je najmanje odstupanje od srednje vrednosti bilo kod RCA, gde je najveća vrednost bila 2014. godine u Crnoj Gori, a najniža 2018. godine u Albaniji.

Tabela 6: Deskriptivna statistika

Deskriptivna statistika					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Izvoz	72	353080,00	19557555,00	6726229,7361	5577625,12205
Izvoz_polj_pre	72	37633,00	2266811,00	616252,6389	657899,45788
BDV_polj	72	3927,87	38025,59	10347,7682	7689,12280
RCA	72	,30	3,59	1,8551	,87470
Valid N (listwise)	72				

Izvor: istraživanje autora, na osnovu ITC i World Bank, 2021.

Na osnovu RCA indeksa (tabela 7) se zaključuje da sve zemlje Zapadnog Balkana, osim Albanije, imaju konkurentan poljoprivredno-prehrambeni sektor, s obzirom da je RCA indeks u svim zemljama, osim u Albaniji, veći od 1.

Zemlje Zapadnog Balkana su transformisale ekonomiju iz centralno planske u tržišnu, a posledice ovog procesa tranzicije su niže proizvodne i izvozne performanse poljoprivrednog sektora nego u EU. Uprkos lošim izvoznim

performansama po aktivnom poljoprivredniku i poljoprivrednom zemljištu u zemljama Zapadnog Balkana, vrednost izvoza je porasla, a komparativne prednosti ovog sektora, merene RCA indeksom, u većini ovih zemalja bile su na zadovoljavajućem nivou. Srbija ima najveće komparativne prednosti među zemljama Zapadnog Balkana, dok sve ostale zemlje imaju zadovoljavajući nivo komparativnih prednosti, osim Albanije, koja nema komparativne prednosti ovog sektora na globalnom tržištu.

Tabela 7: Utvrđivanje konkurentnosti prema RCA indeksu

	Srbija	Crna Gora	Severna Makedonija	Bosna i Hercegovina	Hrvatska	Albanija
2008.	3.,6	2,10	1,84	1,30	1,91	0,70
2009.	3,43	2,77	2,24	1,37	2,01	0,76
2010.	3,40	2,85	2,08	1,34	1,93	0,66
2011.	3,20	2,33	1,76	1,34	1,92	0,63
2012.	3,35	3,15	1,91	1,47	2,04	0,66
2013.	2,74	3,09	1,77	1,39	1,81	0,64
2014.	2,77	3,59	1,48	1,25	1,84	0,35
2015.	2,81	3,44	1,34	1,30	1,83	0,66
2016.	2,75	3,03	1,28	1,45	1,87	0,92
2017.	2,46	2,46	1,10	1,37	1,75	0,40
2018.	2,42	2,35	1,07	1,17	1,91	0,30
2019.	2,48	2,45	1,10	1,21	1,91	0,49

Izvor: istraživanje autora, na osnovu ITC, 2021.

Uprkos dobrim pokazateljima komparativnih prednosti, dostizanje standarda i zahteva EU u pogledu kvaliteta proizvoda biće veliki problem za zemlje Zapadnog Balkana u narednom periodu. Glavni problemi izvoza poljoprivrednih proizvoda zemalja Zapadnog Balkana su dominacija proizvoda sa niskom dodatom vrednošću u poljoprivrednom izvozu, niskog kvaliteta, količine i fluktuacija, kao i niska cenovna konkurentnost. Budući da je pristupanje EU važan cilj svih zemalja Zapadnog Balkana, usvajanje nacionalnih poljoprivrednih politika je imperativ. Zbog toga zemlje Zapadnog Balkana moraju prilagoditi poljoprivredu kako bi povećale poljoprivrednu produktivnost i konkurentnost

(Matkovski et al., 2016).

Sadašnji obim i struktura poljoprivredne proizvodnje u Srbiji, niska produktivnost (rezultat višedecenijskog dezinvestiranja), zajedno sa neefikasnom organizacijom proizvodnje, predstavljaju osnovne faktore koji ograničavaju konkurentnost domaćih proizvođača i izvoznika na međunarodnom tržištu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Proizvodi koji se trenutno uglavnom proizvode u Srbiji su sirovine i poluproizvodi koji se zatim izvoze da bi se konačno preradili negde drugde, kao poljoprivredni i prehrambeni proizvodi. Učinak Srbije u pogledu diverzifikacije uporediv je sa

rezultatima zemalja u okruženju jer je pod uticajem gotovo identičnih faktora: nepovoljan položaj agrara i ruralnih područja u razvojnim politikama, niske mogućnosti akumulacije imovine seoskih domaćinstava, nepovoljno tržište kapitala i neizvesno investiciono okruženje, ograničeno tržište za plasman proizvoda i usluga u ruralnim područjima, neadekvatno obrazovani ljudski resursi itd. Uprkos izraženim komparativnim prednostima Srbije, struktura izvoza poljoprivredno-prehrambenog sektora Srbije je nezadovoljavajuća (sirovine, proizvodi sa malim stepenom finalizacije, mali udeo stočarskih proizvoda). Ovaj

primer Srbije pokazuje kako izražene komparativne prednosti nisu istovremeno odraz jake konkurentske pozicije, već odraz „vitalnosti“ sektora. Imajući ovo u vidu, dalje poboljšanje strukture izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije trebalo bi da se zasniva na većem učešću stočarskih proizvoda, kao i drugih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda sa većim stepenom prerade. Ovo poboljšanje izvozne strukture poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije uticalo bi na postizanje veće komplementarnosti spoljne trgovine Srbije sa Evropskom unijom u narednom periodu (Đukić et al.,

Tabela 8: Komparativna analiza poljoprivredno-prehrambenog sektora zemalja Zapadnog Balkana

	Zemlje	N	Mean Rank
Izvoz	Srbija	12	60,25
	Crna Gora	12	6,50
	Severna Makedonija	12	33,42
	Bosna i Hercegovina	12	39,42
	Hrvatska	12	60,75
	Albanija	12	18,67
	Chi-Square	65,429	
	Asymp. Sig.	,000***	

Izvoz_polj_pre	Srbija	12	65,92
	Crna Gora	12	14,08
	Severna Makedonija	12	35,33
	Bosna i Hercegovina	12	37,67
	Hrvatska	12	55,08
	Albanija	12	10,92
	Chi-Square	64,943	
	Asymp. Sig.	,000***	
BDV_polj	Srbija	12	19,00
	Crna Gora	12	66,50
	Severna Makedonija	12	42,25
	Bosna i Hercegovina	12	25,33
	Hrvatska	12	54,00
	Albanija	12	11,92
	Chi-Square	62,318	
	Asymp. Sig.	,000***	
RCA	Srbija	12	61,50
	Crna Gora	12	59,42
	Severna Makedonija	12	29,42
	Bosna i Hercegovina	12	22,75
	Hrvatska	12	39,42
	Albanija	12	6,50
	Chi-Square	62,957	
	Asymp. Sig.	,000***	

Izvor: istraživanje autora, na osnovu ITC i World Bank, 2021.

Napomena: *, **, *** označava statističku značajnost na nivou od 10%, 5% i 1%, respektivno.

2018).

Republika Srbija ima najkonkurentniji poljoprivredno-prehrambeni sektor u odnosu na ostale zemlje Zapadnog Balkana (tabela 8). Međutim, ta

konkurentnost se za sada ostvaruje na osnovu niskih troškova radne snage, kao i drugih inputa, što dalje rezultira niskom produktivnošću i nije održivo u dugom vremenskom periodu.

Prema produktivnosti poljoprivrede, tj. BDV poljoprivrede po radniku, Republika Srbija je u odnosu na zemlje Zapadnog Balkana na začelju, tj. jedino Albanija ostvaruje lošije rezultate po ovom kriterijumu produktivnosti. S druge strane, ukoliko se posmatra ukupan izvoz, kao i izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, Republika Srbija je lider među zemljama Zapadnog Balkana. Da bi to iskoristila, potrebno je poboljšati produktivnost u oblasti poljoprivrede i samim tim održati dugoročnu konkurentnost među posmatranim zemljama, ali i poboljšati konkurentsku poziciju u odnosu na druge zemlje sa kojima Republika Srbija ostvaruje značajnu spoljnotrgovinsku razmenu i u koje najviše izvozi.

Glavni faktor konkurentnosti u Republici Srbiji u ovom trenutku su niske cene poljoprivrednih proizvoda nastale kao rezultat niskih troškova rada i niskih cena zemljišta. Međutim, to su faktori koji dugoročno ne mogu biti faktori konkurentnosti. Prostor za rast konkurentnosti leži u značajnim prirodnim resursima, visokokvalitetnim gotovim proizvodima, izvozu proizvoda viših faza prerade i bržeg prodora inovacija (Cvetković & Petrović-Ranđelović, 2017).

Poljoprivredni i prehrambeni sektor imaju veoma važnu ulogu u ekonomskom

razvoju Republike Srbije, s obzirom da značajno učestvuju u strukturi domaćeg izvoza. Srbija ima potencijal za proizvodnju i preradu visokokvalitetnih i zdravih proizvoda i razvoj konvencionalne, integralne i organske poljoprivredne proizvodnje za potrebe domaćeg tržišta i izvoza. S tim u vezi, stvaranje konkurentnog poljoprivrednog i prehrambenog sektora može u velikoj meri doprineti jačanju ukupne konkurentnosti domaće privrede i njenom aktivnom učešću u međunarodnoj robnoj razmeni. Postoje šanse za intenziviranje izvoznih aktivnosti ovog sektora, zahvaljujući raspoloživim prirodnim i ljudskim resursima. Međutim, postoje ozbiljna ograničenja, poput niskog nivoa produktivnosti rada, neadekvatne poljoprivredne politike i nedovoljnih ulaganja u sektor poljoprivrede (Đurić et al., 2017).

ZAKLJUČAK

Potrebno je promeniti strukturu izvoza agrarnog sektora kako bi se povećala konkurentnost ovih proizvoda i uklonila ograničenja koja su posledica niske produktivnosti rada, neadekvatne poljoprivredne politike i nedostatka sredstava za ulaganje u sektor poljoprivrede.

Rast izvoza na duži rok implicira povećanje konkurentnosti privrede zasnovano na rastu produktivnosti, rastu plata u skladu

sa rastom produktivnosti, kao i realnom kursu koji odražava snagu ekonomije. Takođe, moraju se uvideti komparativne prednosti i potencijali i raditi na razvoju strategija konkurentnosti na regionalnim i globalnim tržištima, a to nužno znači povećanje proizvoda ili usluga sa dodatom vrednošću. Ključni instrumenti za postizanje ovih ciljeva su primena znanja i inovacija u razvoju proizvoda, primena dizajna, ulaganje u nove tehnologije i kanali distribucije (Đurić et al., 2017).

Dugoročno održivi razvoj poljoprivredno-prehrambenog sektora može biti osiguran samo kada su poljoprivredno-prehrambeni proizvodi konkurentni u regionalnoj i globalnoj trgovini. Sve zemlje Zapadnog Balkana, sem Albanije, imaju konkurentan poljoprivredno-prehrambeni sektor, mereno indeksom otkrivenih komparativnih prednosti, tj. RCA indeksom. Imajući u vidu da produktivnost u poljoprivredi ima pozitivan uticaj na komparativnu prednost (Matkovski et al., 2019), posebna pažnja mora biti posvećena njenom povećanju, pogotovu u Republici Srbiji, gde je na vrlo niskom nivou. Jedino povećanjem produktivnosti u poljoprivredi se stiče preduslov da konkurentnost ovog sektora bude dugoročno održiva.

Parcijalna produktivnost u poljoprivredi je vrlo važna za nivo poljoprivredno-prehrambene

konkurentnosti. Uzimajući u obzir jasan uticaj parcijalne produktivnosti u poljoprivredi na komparativne prednosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u zemljama Zapadnog Balkana, čini se da zemlje sa nižim nivoom poljoprivrede produktivnost takođe postižu niže nivoe komparativne prednosti. Albanija ima najniži nivo produktivnosti rada zbog prezaposenosti u poljoprivredi, pa shodno tome nije postigla komparativne prednosti u ovom sektoru. Nizak nivo produktivnosti rada u poljoprivredi u zemljama Zapadnog Balkana može se tumačiti kao rezultat viška radnika u ovom sektoru, prikrivene nezaposlenosti i dominacije malih poljoprivrednih gazdinstva (Matkovski et al., 2019).

Bez obzira na brojne prednosti u pogledu povoljnih klimatskih uslova, kvaliteta zemljišta i druge komparativne prednosti, prosečan prihod poljoprivrednih gazdinstava u Srbiji je znatno niži od proseka EU, što izražava manju produktivnost u poljoprivredi, kao i mogućnosti za dugoročan i održiv razvoj. U Srbiji postoji slaba povezanost primarne poljoprivrede sa prerađivačkom industrijom, trgovinom, turizmom, obrazovanjem i drugim sektorima. Razvoj i rast konkurentnosti agrarnog sektora najviše će zavisiti od preduzetničke inicijative i inovacija. Prenos i primena novih znanja i tehnologija, povećanje

produktivnosti i prodor na nova tržišta potencijalno su faktori kojima se mora posvetiti veća pažnja. Suočavanje sa problemima vezanim za finansiranje, vertikalnu integraciju i udruživanje u klastere ili zadruge, moraju biti prioritetni pravac javne politike. To će povećati produktivnost rada i konkurentnost gazdinstava i malih preduzeća, kao i smanjiti pritisak na raspoloživi poljoprivredni budžet. Moraju se postići i promene u strukturi proizvodnje, s ciljem povećanja udela poljoprivredno-prehrambenih proizvoda sa većom dodatnom vrednošću, za razliku od trenutnog stanja u kojem sirovi poljoprivredni proizvodi dominiraju u proizvodnji i trgovini (Aničić & Paraušić, 2020) što se videlo i po tome da agrarni sektor Republike Srbije ostvaruje najveći suficit u spoljnotrgovinskoj razmeni, za razliku od prerađivačke industrije koja beleži veliki deficit. Zbog toga fokus treba da bude na preradi agrarnih proizvoda čime se utiče na stvaranje finalnih proizvoda sa većom dodatnom vrednošću.

Prva hipoteza je u potpunosti dokazana, s obzirom da Republika Srbija ostvaruje značajne prihode, kako u ukupnom izvozu, gde je pored Hrvatske lider među zemljama Zapadnog Balkana, tako i u poljoprivredno-prehrambenom sektoru koji je najznačajniji izvozni sektor Republike Srbije, ali prema kome je i lider u izvozu među zemljama Zapadnog Balkana.

Druga hipoteza je delimično dokazana, s obzirom da Republika Srbija ima najkonkurentniji poljoprivredno-prehrambeni sektor koji je, ujedno, po produktivnosti, na začelju, zajedno sa Albanijom.

U današnjem globalizovanom svetu zemlje imaju za cilj povećanje izvoza i specijalizaciju u izvozu određenih proizvoda povećanjem svoje konkurentnosti. Na makroekonomskom nivou, konkurentnost se često posmatra kroz prizmu uspeha zemlje u plasmanu robe na međunarodno tržište. Ogledalo rasta konkurentnosti je smanjenje uvozne zavisnosti i poboljšanje strukture izvoza. S druge strane, za prosperitet privrede i postizanje privrednog rasta, važno je obezbediti postizanje odgovarajućih rezultata u spoljnotrgovinskoj razmeni. Poljoprivredno-prehrambeni sektor je okosnica izvoznog potencijala Srbije. To je sektor koji ima značajno učešće u izvozu Republike Srbije, a potencijali još nisu u potpunosti iskorišćeni. Sa liberalizacijom trgovine i regionalnom integracijom, izvozna konkurentnost i njeno dugoročno trajanje ključni su za prosperitet poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na globalnim tržištima. Zato je potrebno raditi na poboljšanju kvaliteta dobijenih proizvoda i povećanju stepena njihove prerade gde je to moguće (Marković et al.,

2019).

Poljoprivreda može doprineti ekonomskom razvoju, povećati BDP i postati okvir ukupne ekonomske stabilnosti. Poljoprivreda ne bi trebalo da bude simbol siromaštva, već bogatstva zemlje, jer se kroz nju mogu maksimalno valorizovati prirodni, ljudski i proizvodni kapaciteti jedne ekonomije. Treba istaći značaj poljoprivrede u spoljnotrgovinskom bilansu i ukupnoj zaposlenosti. Dalji razvoj poljoprivrede trebalo bi da se zasniva na višoj fazi izvoza prerađivačkih proizvoda, preduzetništvu i podsticanju razvoja malih i srednjih preduzeća u agrobiznisu (Aničić et al., 2016).

Prema rezultatima, liberalizacija tržišta zemalja Zapadnog Balkana, kao posledica procesa proširenja EU, kao i regionalnih integracija, ima pozitivne efekte na ukupnu spoljnotrgovinsku razmenu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Uprkos pozitivnim efektima liberalizacije na trgovinu poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, sve zemlje Zapadnog Balkana imale su niži nivo konkurentnosti od zemalja EU, pa organizovan pristup proizvodima koji imaju komparativne prednosti biće važan uslov za postizanje njihovih posebnih pozicija na međunarodnom tržištu (Matkovski et al., 2018).

Jedan od glavnih ciljeva

u poljoprivredi je povećanje produktivnosti rada koja je na nezavidnom nivou u Republici Srbiji, a postoji pozitivna veza između produktivnosti rada i BDP-a u poljoprivredi. Da bi se ovaj cilj postigao potrebno je povećati poljoprivrednu proizvodnju, a istovremeno očuvati prirodne resurse i životnu sredinu (Stanojević et al., 2015).

Poljoprivredi Republike Srbije su potrebni radnici i menadžeri sa širokim portfolijom veština koji će primenjivati savremene proizvodne metode i pratiti inovacije u ovoj oblasti, za čije implementiranje je potrebna podrška države. To će, dalje, doprineti rastu produktivnosti i dugoročnoj konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenog sektora jer jedino na takav način može da se ostvari i dugoročno povećanje izvoza, kao i celokupnog privrednog razvoja zemlje.

LITERATURA

1. Aničić, J., & Paraušić, V. (2020). Trends in development of Serbian agriculture after the economic crisis in 2008. *Western Balkan Journal of Agricultural Economics and Rural Development*, 2 (2). 111-122. doi: 10.5937/WBJAE2002111A.

2. Aničić, J., Vukotić, S., & Krstić, S. (2016). The strategic aspects and results of agriculture

development in Serbia in the transition period. *Economics of Agriculture*, 63 (1), 175-187. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1601175A>.

3. Balassa, B. (1965). Trade Liberalisation and "Revealed" Comparative Advantage. *The Manchester School*, 33 (2), 99–123. doi: 10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x.

4. Birovljev, J., Matkovski, B., & Četković, B. (2015). Konkurentnost poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije na tržištu zemalja regiona. *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici*, 51 (33), 61-78.

5. Božić, D. & Nikolić, M.M. (2013). Significance and comparative advantages of the agrarian sector in Serbian foreign trade. In: Bogdanov, N., & Stevanović, S., *Agriculture and Rural Development - Challenges of Transition and Integration Processes* (13-31), Department of Agricultural Economics, Faculty of Agriculture, University of Belgrade.

6. Cvetković, M., & Petrović-Randelović, M. (2017). The analysis of agricultural products export competitiveness of the Republic of Serbia based on the RCA index. *Economic Themes*, 55 (3), 399-420. doi: 10.1515/ethemes-2017-0022.

7. Đukić, S., Tomaš-Simin, M., & Glavaš-Trbić, D. (2018). The competitiveness of Serbian agro-food sector. *Economics of Agriculture*, 64 (2), 723-737. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1702723D>.

8. Đurić, D., Ristić, J., Đurić, D., & Vujanić, I. (2017). Export of agricultural and food products in the function of economic growth of Republic of Serbia. *Economics of Agriculture*, 64 (3), 887-900. doi: <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1703887D>.

9. Gozgor, G., & Can, M. (2016). Effects of the product diversification of exports on income at different stages of economic development. *Eurasian Business Review*, 6 (2), 215–235. doi: 10.1007/s40821-016-0045-5.

10. Grujić, B., Joksimović, M., & Stojanović, B. (2019). Export of Agricultural and Food Products of Serbia. *International Journal of Sustainable Economies Management*, 8 (3), 1–17. doi: 10.4018/ijsem.2019070101.

11. International Trade Statistics (2021). *Trade Map*. Preuzeto sa

https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c688%7c%7c%7c%7c%7c107698%7c%7c6%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1 (16.09.2021.).

12. Mahmood, K., & Munir, S. (2018). Agricultural exports and economic growth in Pakistan: an econometric reassessment. *Quality & Quantity*, 52 (4), 1561–1574. doi: 10.1007/s11135-017-0534-3.

13. Marković, M. & Marjanović, I. (2019).

Export competitiveness of Serbian agri-food sector in the Western Balkan countries. In: Krstić, B., *Improving macroeconomic competitiveness* (79-97), Faculty of Economics, University of Niš.

14. Marković, M., Krstić, B., & Rađenović, Ž. (2019). Export competitiveness of the Serbian agri-food sector on the EU market. *Economics of Agriculture*, 66 (4), 941-953. doi: 10.5937/ekoPolj1904941M.

15. Matkovski, B., Đokić, D., & Zekić, S. (2016). Export performances of agricultural sector of the Western Balkan countries. In: Ševarlić, M., *Emerging technologies and the development of agriculture* (294-303), Serbian Association of Agricultural Economists, Belgrade, Serbia.

16. Matkovski, B., Kalaš, B., Zekić, S., & Jeremić, M. (2019). Agri-food competitiveness in South East Europe. *Outlook on Agriculture*, 48 (4), 326-335. doi: 10.1177/0030727019854770.

17. Matkovski, B., Zekic, S., Savic, M., & Radovanov, B. (2018). Trade of agri-food products in the EU enlargement process: Evidence from the Southeastern Europe. *Agricultural Economics (Zemědělská Ekonomika)*, 64 (8), 357-366. doi: 10.17221/134/2017-agricecon.

18. Nikolić, R.,

Fedajev, A., Stefanović, V., & Ilić, S. (2017). The agriculture sector in Western Balkans – some characteristics of development. *Economics of Agriculture*, 64 (1), 275-293. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1701275N>.

19. RZS (2011-2020). *Statistički godišnjak od 2011-2020*. Preuzeto sa <https://www.stat.gov.rs/publikacije/> (15.09.2021).

20. RZS (2019). *Spoljnotrgovinska robna razmena*. Preuzeto sa <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20201195.pdf> (15.09.2021).

21. RZS (2020). *Statistički godišnjak*. Preuzeto sa <https://www.stat.gov.rs/publikacije/> (15.09.2021.).

22. Stanojević, J., Krstić, B., & Đekić, S. (2015). An analysis of the labour productivity of the agricultural sector in the Republic of Serbia. *Economic Themes*, 53 (4), 467-482.

23. WIPO (2020). Global Innovation Index 2020. Preuzeto sa https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf (08.09.2021).

24. World Bank (2021). *Data*. Preuzeto sa <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.EMPL.KD?view=chart> (16.09.2021.).

25. WTO (2021). *International Trade and Market Access Data*. Preuzeto sa https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_bis_e.htm (16.09.2021.).

PRIKAZI

Džozef E. STIGLIC

NAROD, VLAST I PROFIT:

Progresivni kapitalizam u doba nezadovoljstva¹

Akadska knjiga, Novi Sad, 2021.

Preveo s engleskog Ivica Pavlović

Džozef E. Stiglic (Joseph E. Stiglitz), dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju (2001) za rad o nesavršenostima u razmeni informacija o tržištima i profesor na Kolumbija univerzitetu (Columbia University), u svom novom teorijsko-empirijskom delu *Narod, vlast i profit: Progresivni kapitalizam u doba nezadovoljstva*², prevashodno sagledava ekonomske (i političke) prilike³ u Sjedinjenim Američkim Državama, ali i u celom svetu.

Predmet studije je fenomen nejednakosti (unutar i između zemalja) koji ima svoju naučnu, istorijsku, praktično-političku i ekonomsko-socijalnu dimenziju analize.

Knjiga je fokusirana na prevazilaženje rastuće nejednakosti u raspodeli dohotka i bogatstva.

Cilj studije je da detaljno izloženim predlogom plana, zasnovanim na uvidima savremene ekonomije, doprinese zajedničkom i održivom prosperitetu: da ekonomija bude uređena tako da se njeni plodovi ravnomerno dele (str. 18).

Može se reći da je poenta knjige u zapažanju nedostatka kritičkog preispitivanja (sopstvene svesti, odnosa prema prirodi, obrazovanju i drugim životnim pitanjima) što dovodi do rastuće nejednakosti na nacionalnom i globalnom nivou i – pogrešnih ekonomskih politika.

Društveni značaj studije sastoji se u poboljšanju kvaliteta znanja o veoma raširenoj nejednakosti u svetu – aktuelnom problemu savremenih društava, koji predstavlja pretnju dugoročnoj stabilnosti – i pružanju

¹ Naslov originala: Joseph E. Stiglitz, *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*, W.W. Norton & Company, New York – London, 2019.

² Prethodne knjige ovog autora prevedene na srpski jezik: *Globalizacija i njene protivurečnosti: Antiglobalizacija u Trampovoj eri* (2018); *Evro: Kako zajednička valuta ugrožava budućnost Evrope* (2016); *Velika podela: društvena nejednakost i šta da radimo s njima* (2015) i *Slobodan pad: Amerika, slobodna tržišta i slom svetske privrede* (2013).

³ Gledište studije je “da su politika i ekonomija isprepletene”, jer se ekonomske nejednakosti pretvaraju u političke, koje rađaju nova pravila koja ih još više produbljuju – prenoseći tako i ekonomske propašaje na politički sistem. (str. 44)

mogućnosti da se primenom dobijenih rezultata društvena stvarnost unapredi.

Naučna vrednost dela ogleda se u autentičnom doprinosu ekonomskoj nauci – boljem razumevanju postojećih i sticanju novih saznanja o istraživanoj pojavi (deskripcija, sistematizovanje, objašnjenje, prognoza) i doprinosu metodologiji (razvijanju tehničkih postupaka i instrumenata). Osim pružanja znatnog pomaka u pogledu razvoja discipline, knjiga podstiče i njenu popularizaciju.

Studija je multidisciplinarna po karakteru. Karakteriše je: objektivnost, odsustvo ideološke pristrasnosti, savremen prilaz problematici, neuobičajena analitička jasnoća, zasnovanost na pouzdanim izvorima, čvrsta potkrepljenost činjenicama u svim nosećim postavkama, informativnost, edukativna komponenta, jednostavnost izražavanja (koja ne ide nauštrb suštine materije) i koherentnost izlaganja.

Duboka, suštinska pitanja kojima se delo bavi – o uticaju izrazite nejednakosti na svakodnevni život i mogućnostima da ekstremne razlike u bogatstvu ugroze socijalni poredak – veoma su aktuelna i u Srbiji danas.

Knjiga je štampana latiničnim pismom na tri stotine šest stranica, u tvrdom povezu. Korice su jedinstvenog, svedenog izgleda. Naslov je koncizan, razumljiv, intrigantan, pamtljiv i u skladu sa suštnom i porukom knjige. Na poledini je dat sažetak dela.

Po svojoj koncepciji i tematskim jedinicama studija je originalno naučno delo. Sadržina je dobro i logično sistematizovana u nekoliko standardnih celina: *Posveta* osobama koje je autor imao na umu dok je pisao delo; *Sadržaj* – pregled poglavlja i njihovih delova; *Predgovor*, predočava razloge odabira teme i najavljuje kritičku analizu koja će uslediti; Prvi deo knjige, pod nazivom „Skretanje s puta” i drugi „Obnova američke politike i ekonomije: kako dalje”, sveobuhvatno identifikuju uzroke naglog produbljanja nejednakosti i usporavanja rasta ekonomije i daju celovit pristup (konkretne sugestije) o pravcima za predupređivanje pretećih nestabilnosti i – usmeravanja razvoja društva ka dostizanju veće socijalne pravde i jednakosti. *Reč zahvalnosti* pojedincima i institucijama na savetima i pomoći tokom rada na rukopisu; *Beleške* doprinose razumevanju iznete materije i sadrže: zaključke koji nastoje da rezimiraju suštinu relacija izloženih pojmova i naglase predstavljene ideje; odlomke iz primarnih izvora i bibliografiju brižljivo odabrane literature na kojoj je bazirana analiza i diskusija ili je na bilo koji način korišćena. *Imenski registar*, poredan po abecednom redu (sadrži transkribovan i etimološki oblik imena korišćenih autora), olakšava pronalaženje mesta to jest stranice na kojoj se spominje ili citira određeni autor. Knjiga sadrži grafikone kojima je na jednostavan način omogućeno pregledno prikazivanje iznetih informacija. Navedeni statistički podaci i upečatljivi primeri iz čitavog sveta ilustruju dramatičnost razmere naraslih nejednakosti.

Prevod verno izražava oblik, sadržinu i duboku misao izvornog dela. Očuvan je oštar i jasan stil pisca. Ideje su skladno sročene u vrlo direktan i interesantan jezik, koji zvuči prirodno, pa se tekst sa lakoćom čita i prati – kao da je reč o originalu.

Naslovi poglavlja eksplicitno odslikavaju suštinu iznete sadržine. Neka od njih započinju prikladnim i informativnim citatima. Za svako poglavlje ponaosob koncizno su formulisani ciljevi i izvedeni zaključci.

U prvom poglavlju, naslovljenom kao „Uvod”, opisano je kako se rađala ideja za pisanje dela. Prezentovana je tema studije. Dat je kratak istorijski pregled razvoja problema društvene nejednakosti, definisani su bitni pojmovi, pristupi u njegovom izučavanju i izbori metoda analize. Predočena je važnost obnove suštinskih izvora bogatstva (znanje, učenje, napredak u nauci i tehnologiji i vladavina prava) kao osnove za zajednički rast.

Drugo poglavlje, koje nosi naziv „Ka još neuspešnijoj ekonomiji”, posvećeno je dvema uznemiravajućim promenama u poslednje četiri decenije – usporavanju rasta i stagnaciji (ili čak opadanju) prihoda velikog dela stanovništva, koje su stvorile ogroman razdor između najbogatijih i ostalih u Sjedinjenim Američkim Državama i brojnim drugim razvijenim zemljama (str. 26 i 28).

U trećem poglavlju, „Eksploatacija i tržišna moć”, ispitani su najvažniji faktori koji su uticali na koncentrisanje ekonomske i političke moći. Istaknuto je da su pomešana „dva načina bogaćenja ljudi – stvaranje bogatstva, uvećavanje nacionalnog ekonomskog kolača, i eksploatacija“, da „nisu prepoznati različiti aspekti eksploatacije, počev od tržišne moći” i da je „previše nacionalne energije utrošeno na eksploataciju, a premalo na istinsko stvaranje bogatstva” (str. 59).

Predložen je jednostavan način za smanjenje prevelike koncentracije tržišne moći. Dat je putokaz za unapređivanje konkurentnosti tržišta proizvoda (roba i usluga). Preporučeno je preuređenje pravnog okvira radi postizanja ograničenja moći poslodavca nad zaposlenima i ojačavanja pregovaračke moći radnika (njihovog položaja i zarada).

Četvrto poglavlje, „Amerika u ratu sa sobom oko globalizacije”, opisuje kako je globalizacija ekonomije, umesto donošenja očekivanih blagodeti – doprinela stvaranju tržišne moći i bezobzirne eksploatacije. Sugerisana je potreba za pravednijim međunarodnim pravnim pravilima poslovanja i boljim upravljanjem promenama u svetskoj ekonomiji koje su nametnute zagovaranjem koncepta otvorenog tržišta. Predložene su suštinske reforme u dolaženju do novog oblika globalizacije koji bi omogućio da ekonomija poboljša položaj radnika s niskim kvalifikacijama i da daje bolje rezultate za sve.

Peto poglavlje, „Finansije i američka kriza”, sistematično razrađuje posledice i izazove finansijalizacije. Polazište studije je da su finansijska kriza (2008. godine) i kriza evra (koja je počela krajem 2009. godine)

bile neposredan rezultat nedovoljno regulisanog finansijskog sektora – premale državne uključenosti u ekonomiju. Ponuđen je detaljan program za reorganizaciju globalnog finansijskog sistema kako bi on služio društvu, umesto da ga eksploatiše. Napomenuto je da bi sužavanje prostora za zloupotrebe i nezakonite radnje u okviru finansijskog sektora (manipulacija tržištem, lihvarsko zaduživanje, prekomerne naknade za kreditne kartice i dr.)⁴ doprinelo efikasnijoj ekonomiji – stvaranju većeg rasta.

Šesto poglavlje, „Izazov novih tehnologija”, bavi se tehnološkim gigantima koji koriste svoju informacionu prednost (pristup ogromnoj količini podataka o svakom pojedincu) da ojačaju sopstvenu tržišnu poziciju u odnosu na rivale i iskoriste je u drugim oblastima. Na taj način, tehnološke kompanije bi mogle produbiti probleme vezane za radna mesta, zarade i nejednakost, uključujući i one koji se odnose na privatnost i sajber bezbednost. Set predloga za ograničavanje zloupotreba informaciono-tehnoloških divova, između ostalog, podrazumeva: redefinisane standardnih mera kontrole i stvaranja novih alata za borbu protiv inovativnih načina širenja i upotrebe tržišne moći IT industrije, kao i posebno nadgledanje “svih koraka koji se moraju preduzeti u obuzdavanju društvenih mreža – da bi se građani zaštitili od gubitka privatnosti, političkih manipulacija i tržišne eksploatacije” (str. 132).

Sedmo poglavlje, „Zašto država?”, ukazuje na neophodnost globalnog kolektivnog delovanja putem najsnažnije institucije – države (sa jasno određenim, ali ograničenim ovlašćenjima), čiji je primarni zadatak da stabilizuje ekonomiju koja se stalno menja⁵ i da obezbedi jednak i pravedan odnos između pojedinca i društva.

Osmo poglavlje „Obnova demokratije”, usredsređeno je na reforme političkog sistema. Analizirane su mogućnosti pravednog glasanja⁶ i

⁴ Zloupotrebe finansijskog sistema od strane banaka prikazane su na konkretnim slučajevima: na primer, „Wells Fargo, treća po veličini američka banka, otvarala je fizičkim licima račune bez njihovog pristanka“ (str. 106). Da bi se ubuduće sprečilo javljanje ovakvih situacija, predloženi su propisi koji se odnose na veću kontrolu bankarskog poslovanja.

⁵ Izvedeno je šest promena u ekonomiji koje nalažu da država preuzme mnogo veću ulogu nego ranije: u *ekonomiji inovacija*, na primer, neophodno je da država ima centralno mesto u finansiranju proizvodnje znanja – dobra iz kojeg proizilaze sve druge vrste napretka jer tržište samostalno ne ulaže dovoljno novca u osnovna istraživanja; veće kolektivno delovanje potrebno je i u drugim sektorima budućnosti – *urbana ekonomija*, *ekonomija u okviru planetarnih ograničenja*, *složena ekonomija*, *nestalna ekonomija* i *globalizovana ekonomija* – za koje tržište nema resurse za neophodna ulaganja (str. 147–148).

⁶ Jasno su naznačene promene koje bi mogle unaprediti izborni sistem u SAD-u, i to: (1) glasanje nedeljom (ili poštom ili tako što će se izborni dan proglasiti neradnim), (2) plaćanje izlaska na izbore (ili kažnjavanje zbog neizlaska, kao u Australiji), (3) olakšavanje procedure upisa u birački spisak, (4) ukidanje zabrane glasanja onima koji su služili zatvorsku kaznu, (5) ukidanje džerimanderinga i (6) omogućavanje puta do državljanstva za tzv. sanjare – mlade ljude koji su odrasli u ovoj zemlji i koji osim Amerike nemaju drugu otadžbinu.

ojačavanja sistema uzajamne kontrole u državi (presudnog za sprečavanje koncentracije i zloupotrebe moći). Posebno su razloženi pravni izazovi smanjivanja uticaja novca u politici.

Deveto poglavlje, „Obnova dinamične ekonomije s radnim mestima i mogućnostima za sve”, pojašnjava šta se događa sa životnim standardom običnih ljudi, obuhvata mere za obnavljanje održivog rasta i permanentne aktivnosti kojima bi moglo da se utiče na prevazilaženje najbitnijih problema koje nosi „tranzicija iz industrijske ekonomije 20. veka u uslužnu, inovacionu i zelenu ekonomiju 21. veka” (str. 170). Stanovište studije je „da se ekonomska zaštita, socijalna zaštita i socijalna pravda ne mogu odvojiti od stvaranja dinamičnije, inovativne ekonomije i zaštite životne sredine”⁷ (isto) i da je „uloga države u olakšavanju tranzicije kroz takozvanu aktivnu politiku tržišta rada” – „ključna“ (str.175).

Demonstrirana je važnost dobro osmišljenog poreskog sistema koji bi doprinosa efikasnosti i stabilnosti ekonomije, tako da „Amerika više ne bude bogata zemlja sa siromašnim narodom”⁸ (str. 193).

Rasvetljen je značaj potrebe za efikasnijim, zajedničkim radom novih, demokratskih pokreta – postojanjem saveza⁹, za čiji uspeh bi bilo potrebno i političko delovanje – podrška barem jedne od dve stranke („Demokratska stranka mora se ponovo ustrojiti kao glas takvog saveza”). (str. 165–167).

Deseto poglavlje, „Pristojan život za sve”, ističe ulogu državnih programa (uključujući nove javne opcije)¹⁰ u stvaranju mogućnosti za podizanje kvaliteta života građana u pogledu: dobre, pristupačne zdravstvene zaštite, radnih mesta s odgovarajućom platom i određenom sigurnošću tokom radnog veka i nakon odlaska u penziju, kvalitetnog i svima dostupnog obrazovanja, stabilnog i efikasnog stambenog kreditiranja koje omogućava kupovinu kuće ili stana većem broju ljudi i drugih uslova za pristojan život.

Jedanaesto, završno poglavlje, „Obnova Amerike”, posvećeno je

⁷ Navedena tvrdnja polazi od uverenja Martina Lutera Kinga (Martin Luther King) da su „ekonomska i rasna pravda neodvojive” – „rasna diskriminacija i pitanje ekonomskih mogućnosti i radnih mesta moraju se rešavati zajedno” (str. 166 i 170).

⁸ U tom pogledu, načinjen je osvrt na poreski zakon iz 2017. godine – kao možda najgori primer poreskog propisa u istoriji SAD-a: podizanjem poreza za većinu prosečnih građana, finansiralo se smanjenje poreza za korporacije i milijardere (str. 191).

⁹ Iako su pokreti posvećeni različitim ciljevima (neki se bave radnim pravima, drugi ekonomskim mogućnostima, treći stanovanjem, zaštitom životne sredine ili kontrolom oružja), postoji nit koja ih povezuje: „današnje uređenje je nepravedno, neke grupe su zapostavljene i neke važne dimenzije opšteg blagostanja se ignorišu” (str. 165).

¹⁰ Podrobno je obrazloženo zašto javne opcije mogu biti poželjnije nego da *isključivo* država pruža određenu uslugu: „Javna opcija će omogućiti konkurenciju između privatnog i javnog sektora, obogaćujući izbor, i podstiće privatni sektor da bude konkurentniji i efikasniji, s nižim cenama i boljim uslugama” (str. 195, 196 i 296).

preispitivanju vrednosti koje formiraju javnu politiku, programe i ekonomske perspektive. Pokazano je da činjenice govore suprotno mitologizovanoj slici koju Amerikanci imaju o sebi¹¹. Opisani su napadi na sistem uprave, institucije znanja, medije i drugi problemi koji otkrivaju Ameriku u krizi, ali je predlogom progresivne ekonomske agende – novog društvenog ugovora za 21. vek, data „nada i podstrek za dalje delovanje” (str. 219) koje bi omogućilo da napredak koji je Amerika doživela u poslednjih 250 godina može da se nastavi (str. 223) i „da se rezultati napretka podele relativno jednako i bezbedno, kako bi svi imali šansu za život u srednjoj klasi bez teške diskriminacije, rasizma i isključenja” (str. 220).

Knjiga *Narod, vlast i profit: Progresivni kapitalizam u doba nezadovoljstva* otvara nove mogućnosti sagledavanja dimenzija, uzroka i posledica kompleksnog fenomena nejednakosti, razmatra mere pomoću kojih se druge zemlje bore protiv njega i iznosi plan onoga što je potrebno učiniti kako bi se stvorili dobri finansijski propisi i izgradila ekonomija sa većim i bolje raspoređenim zajedničkim prosperitetom i snažnijom demokratijom koja bi radila na ostvarenju dobrobiti za većinu građana umesto u interesu najbogatijeg sloja stanovništva.

Studija daje ogroman doprinos nadogradnji fonda znanja o pitanju socioekonomske nejednakosti u XXI veku i predstavlja dragocen bibliografski resurs za nova istraživanja. Kao jedno od najuticajnijih globalnih ostvarenja akademske misli danas, knjiga podstiče nove pravce promišljanja čitalaca, podiže svest o značaju sistemske promene i preraspodele bogatstva i – pruža nadu za stvaranje boljeg sveta.

Biljana VITKOVIĆ

¹¹ Brojni nacionalni mitovi i narativi – o odvažnom individualizmu, samoizgrađenom čoveku, preduzetniku kao poslodavcu, naciji koja prihvata promene, mogućnosti kao trajnoj karakteristici zemlje i američki san – upoređeni su sa statističkim podacima koji dočaravaju pravu sliku stvarnosti u kojoj je, na primer, američki san – fikcija. „Amerika se odlikuje *zamkom niskih prihoda*. Deca čiji su roditelji na dnu raspodele prihoda verovatno će završiti na dnu. Dete nekoga sa vrha lestvice koje je loš đak verovatno će završiti na boljem položaju od deteta nekoga s dna lestvice koje ima dobre ocene.” (...) „Životni izgledi mladog Amerikanca zavise od prihoda i obrazovanja njegovih roditelja više nego u bilo kojoj drugoj razvijenoj zemlji” (str. 58). „Mnogi koji vredno rade ne uspeju, a mnogi koji uspeju ne uspevaju vrednim radom, već sumnjivim poslovanjem i time što imaju prave roditelje.” (...) „Ako svako ko je uspešan, a potiče iz više srednje klase i belačke porodice, malo razmisli, trebalo bi da se zapita da li bi bio uspešan da je rođen u drugačijim okolnostima” (da je dete iz siromašne porodice, diskriminiranih grupa) (str. 205–207).

UPUTSTVO AUTORIMA

- Dostavljati samo originalne neobjavljene radove.
- Radove pisati na srpskom (latinica) ili engleskom jeziku.
- Radove isključivo dostavljati u elektronskom obliku na adresu casopis.finansije@mfin.gov.rs.
- Rad ne bi trebalo da je duži od 15 strana (prored: single).
- Koristiti font Times New Roman (latin), 12pt za osnovni tekst, 11pt za tabele i grafikone i 10pt za fusnote.
- Rad pisati koristeći Microsoft Word.
- Standardni format stranice je A-4, margine: gornja i donja 2,5 cm, leva i desna 2 cm, prvi red pasusa uvučen 1,25 cm.

Naslov rada

- Srpski i engleski: font 12pt, bold, velika slova, leva margina.
- Ime autora, naziv institucije i e-mail: font 12pt, bold, mala slova, leva margina.

Sažetak

- Nakon naslova rada i imena autora daje se sažetak, na srpskom i engleskom jeziku, koji bitrebalo da ima od 100 do 250 reči, font 11pt. Poželjno je da se umesto sažetka na engleskom jeziku daje rezime u proširenom obliku (do 1/10 dužine članka) na kraju rada.
- Ključne reči: iza srpskog i iza engleskog sažetka navode se ključne reči, ne više od 10, font 11pt, italic.

Naslovi i podnaslovi

- Za naslove unutar teksta koristiti font 12pt, velika slova, a za podnaslove font 12pt mala slova bold, levi blok.

Tabele i grafikoni

- Tabele i grafikoni ne smeju biti u boji.
- Naziv tabela i grafikona treba da je jasno dat na vrhu, koristeći arapske brojeve za numeraciju, sa legendom pri dnu; tabele i grafikoni treba da budu poredani logičkim redom, sa pozivom na tabelu ili grafikon u tekstu rada. Izvor podataka daje se ispod tabele ili grafikona.
- Ukoliko su grafikoni rađeni u Excel-u, dostaviti fajl sa original podacima.
- Ukoliko su grafikoni preuzeti, rezolucija mora biti min. 300dpi.

Navođenje (citiranje) u tekstu

- Izvori koji se koriste u tekstu trebalo bi da budu u zagradi sa navođenjem prezimena autora odnosno prvog autora, godine izdanja i brojem strane, npr: (Jovanović, 2003; str. 44).

Literatura

- Literatura, na kraju rada, daje se u skladu sa sledećim primerima (APA style of referencing):

Source type Tip izvora	Template Templejt	Reference examples Primeri
<i>Entire book</i> <i>Knjiga</i>	Author, A. A. (Year). <i>Title of book</i> . Location: Publisher. <i>Electronic book:</i> Author, A. A. (Year). <i>Title of book</i> . Retrieved from http://www.xxxxxxx	Murray, R. (2005). <i>Writing for academic journals</i> . Maidenhead: Open University Press. Shotton, M. A. (1989). <i>Computer addiction? A study of computer dependency</i> . Retrieved from http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp
<i>Book chapter</i> <i>Poglavlje</i> <i>knjige</i>	Author, A. A., & Author, B. B. (Year). Title of chapter or entry. In A. Editor, B. Editor, & C. Editor (Eds.), <i>Title of book</i> (pp. xxx-xxx). Location: Publisher.	Murphy, P. E., Lacznia, G. R., Bowie, N. E., & Klein, T. A. (2006). Ethical reasoning and marketing decisions. In P. E. Murphy & G. R. Lacznia (Eds.), <i>Marketing ethics: Cases and readings</i> (pp. 1-42). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
<i>Journal article</i> <i>Članak iz</i> <i>časopisa</i>	Author, A. A., Author, B. B., & Author, C. C. (Year). Title of article. <i>Title of Periodical</i> , xx, pp-pp.	Yang, D. (2005). Culture matters to multinationals' intellectual property business. <i>Journal of World Business</i> , 40, 281–301.
<i>Proceedings of meetings and symposia</i> <i>Zbornik radova</i>	Contributor. A. A., Contributor. B. B., Contributor, C. C., & Contributor, D. D. (Year, Month). Title of contribution. In E. E. Chairperson (Chair), <i>Title of symposium</i> . Symposium conducted at the meeting of Organization Name, Location.	Muellbauer, J. (2007, September). Housing, credit, and consumer expenditure. In S. C. Ludvigson (Chair), <i>Housing and consumer behavior</i> . Symposium conducted at the meeting of the Federal Reserve Bank of Kansas City, Jackson Hole, WY.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

- Papers submitted for publication should be original unpublished works.
- Papers should be written in Serbian or English.
- Papers should be delivered to the following address:
casopis.finansije@mfin.gov.rs.
- Total length, including tables, figures, references, and notes should not exceed 15 pages (spacing: singl).
- Font used should be Times New Roman, font size 12pt for the basic text, 11pt for tables and figures, and 10pt for footnotes.
- Papers are prepared in the Microsoft Word program.
- The page format is A-4, margins: top and bottom 2,5 cm, left and right 2 cm, the first line indented 1,25 cm.

Paper Title

- Font size: 12pt, bold, capital letters, margin: left.
- The author's name, e-mail, and the institution: font size 12pt, bold, small letters, margin: left.

Abstract

- The title and the author's name are followed by a brief summary. An abstract should be from 100-250 words, font size 11pt.
- Key words: *Authors are required to state the key words that best represent the main features of their paper. There should be no more than 10 words (font size 11pt, italic).*

Headings and subheadings

- In the text use font size 12pt, capital letters, for headings and 12pt bold, small letters, for subheadings.

Tables and Figures

- Tables and Figures must not use colour.
- They should be clearly labelled at the top, with a legend at the bottom, and should be logically ordered, using Arabic numerals. Sources of the data should be given below tables and figures.
- If the graphics are done in Excel, a file with the original data should be submitted.
- If the graphics are retrieved, resolution must be min. 300dpi.

Quotations

- Sources used in the text should be given in brackets with the author's surname, the year of the edition, and pages, e.g. (Jovanović, 2003; p. 44).

Literature

▪ Cited literature should be presented at the end of the paper, in alphabetical order, using APA style of referencing. Examples of references are as follows:

Source type	Template	Reference examples
<i>Entire book</i>	Author, A. A. (Year). <i>Title of book</i> . Location: Publisher. <i>Electronic book:</i> Author, A. A. (Year). <i>Title of book</i> . Retrieved from http://www.xxxxxxx	Murray, R. (2005). <i>Writing for academic journals</i> . Maidenhead: Open University Press. Shotton, M. A. (1989). <i>Computer addiction? A study of computer dependency</i> . Retrieved from http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp
<i>Book chapter</i>	Author, A. A., & Author, B. B. (Year). Title of chapter or entry. In A. Editor, B. Editor, & C. Editor (Eds.), <i>Title of book</i> (pp. xxx-xxx). Location: Publisher.	Murphy, P. E., Lacznia, G. R., Bowie, N. E., & Klein, T. A. (2006). Ethical reasoning and marketing decisions. In P. E. Murphy & G. R. Lacznia (Eds.), <i>Marketing ethics: Cases and readings</i> (pp. 1-42). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
<i>Journal article</i>	Author, A. A., Author, B. B., & Author, C. C. (Year). Title of article. <i>Title of Periodical</i> , xx, pp-pp.	Yang, D. (2005). Culture matters to multinationals' intellectual property business. <i>Journal of World Business</i> , 40, 281-301.
<i>Proceedings of meetings and symposia</i>	Contributor. A. A., Contributor. B. B., Contributor, C. C., & Contributor, D. D. (Year, Month). Title of contribution. In E. E. Chairperson (Chair), <i>Title of symposium</i> . Symposium conducted at the meeting of Organization Name, Location.	Muellbauer, J. (2007, September). Housing, credit, and consumer expenditure. In S. C. Ludvigson (Chair), <i>Housing and consumer behavior</i> . Symposium conducted at the meeting of the Federal Reserve Bank of Kansas City, Jackson Hole, WY.

CIP – Katalogizacija u publikaciji Narodna biblioteka Srbije, Beograd
336

FINANSIJE: časopis za teoriju i praksu finansija/ Glavni i odgovorni urednik:
Ana Pančić. –Godina 1. br.1 (1946.) – Beograd: Ministarstvo finansija
Republike Srbije, 1946. -24 cm.

ISSN 0015 – 2145 – Finansije
COBISS.SR-ID 36631

FINANSIJE

01 - 06